

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARK-YL-2014-0005**

EPHESOS ANTİK KENTİ NEKROPOLLERİNDEKİ ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ MEZAR TİPLERİ

HAZIRLAYAN

Ramazan YAZICI

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Aslı SARAÇOĞLU

AYDIN- 2014

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARK-YL-2014-0005

EPHESOS ANTİK KENTİ NEKROPOLLERİNDEKİ ROMA
İMPARATORLUK DÖNEMİ MEZAR TİPLERİ

HAZIRLAYAN

Ramazan YAZICI

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Aslı SARAÇOĞLU

AYDIN- 2014

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ramazan Yazıcı tarafından hazırlanan “*Ephesos Antik Kenti Nekropollerindeki Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Tipleri*” başlıklı tez, 12. 09. 2014 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı :

Prof. Dr. Ash SARAÇOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI

Yrd. Doç. Dr. Aynur CİVELEK

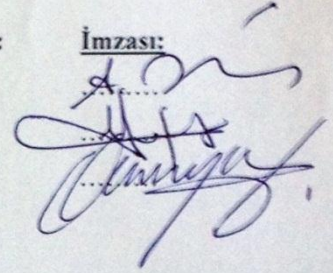
Kurumu :

ADÜ

PAÜ

ADÜ

İmzası:

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....sayılı kararıyla .....tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Fatma Neval GENÇ
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Ramazan Yazıcı

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: Ramazan YAZICI

BAŞLIK: EPHEOS ANTİK KENTİ NEKROPOLLERİNDEKİ ROMA DÖNEMİ
MEZAR TİPLERİ

ÖZET

Ephesos antik kenti Arkaik Dönem'den Geç Antik Döneme kadar olan süreçte denize kıyısı olan bir liman şehri konumu ile ticari, kültürel ve sosyal yönden öncelikli bir yere sahip olmuştur. Ephesos kentinin mimari, sosyal ve sanatsal anlamda gösterdiği gelişmeler bugün kazılar ışığında değerlendirilmektedir. Ephesos antik kentinin sosyal ve kültürel yaşamın izlerine kentin nekropol alanlarında yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen bilgiler ışık tutmaktadır. Böylece bölgenin sosyal yapısının yanı sıra dinsel inanç sisteminde çözümlenmesinde oldukça yardımcı alanlar haline gelmektedir.

Ephesos antik kenti nekropol alanlarındaki ölü gömme adetleri ve mezar tipolojisinin yapılması gerekliliğinden yola çıkarak tezimizde Roma Dönemi'nde Ephesos nekropol alanlarının belirlenip ve bu alanlarda görülen mezar tipleri ele alınmıştır. Dönem sınırlamasının nedeni de elde edilen verilerin çoğunun Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olması ve benzer birçok kentteki bu döneme ait mezar tiplerinin ayırt edilebilmesidir. Çalışmada Ephesos Nekropollerindeki Roma İmparatorluk Dönemi mezar tipolojisinin yapılabilmesi için önce nekropol alanlarının yerlerinin belirlenmeye çalışılmış ve bu alanlarda yapılmış çalışmaların sonuçları incelenmiştir. Tespit edilen mezar tiplerinden yola çıkarak mezar tipolojileri belirlenerek başlıklar altında toplanmış ve daha sonra Ephesos Nekropol alanlarındaki Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde nasıl bir tipolojik dağılım ve gelişim gösterdiği saptanmıştır. Bu çalışmalar sırasında kentin nekropol alanlarındaki yapılan araştırmalar ışığında belirlenen malzemeler ile ayrıntılı ya da genel içerikli tüm yayınlar taranarak kapsamlı bir literatür çalışması yapılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Arkeoloji, Anadolu, Ephesos, Nekropolis, Roma İmparatorluk Dönemi

NAME: Ramazan YAZICI

TITEL: DIE KLASSIFIZIERUNG DER ROMISCHEN GRABTYPEN IN DEN NEKROPOLEN VON EPHEOS

ZUSAMMENFASSUNG

Als eine Küsten- und Hafenstadt ist das Wachstum von Ephesos durch ihre regionale und überregionale Handelsbeziehungen, die von der archaischen Epoche bis zur Spätantike reichen, bereits bekannt. Die städtische Entwicklung allseits in Ephesos wird archäologisch geforscht. Die Kenntnisse über die Stadtentwicklung werden auch durch die Ausgrabungen sowie Surveys gewonnen, die in Nekropolen durchgeführt werden. Diese Untersuchungen in den Nekropolen helfen auch zur Beleuchtung der sozialen Struktur und Religion der antiken Stadt, Ephesos.

Eine Untersuchung der Grabsitten und Typologie der Gräber von Ephesos in der römischen Kaiserzeit bietet eine Notwendigkeit. Daher besteht das Ziel dieser Arbeit darin die Definition der römischen Nekropole und deren Grabtypen zu bestimmen. Meine Arbeit fasst zeitlich die römischen Kaiserzeit um, da die Informationen überwiegend aus den römischen Gräbern zu gewinnen sind und viele Städte darüber eine gute Vergleichsmöglichkeit anbieten.

Für eine Definition der römischen Grabtypen sollte zuerst die Nekropolenbereiche festgestellt und die Ergebnisse früherer Forschungen durchgearbeitet werden. Danach wurden die Grabbauten klassifiziert, die sich auf verschiedenen Grabtypen basieren. Schließlich wurde die Verteilung und die Entwicklung der Grabtypen während der römischen Kaiserzeit festgestellt. Dabei wurde alle diesbezügliche Literatur recherchiert und das Fundmaterial aus den Veröffentlichungen, die sich auf ältere Forschungen basieren, wurde ausgewertet.

SCHLÜSSELWÖRTER

Archäologie, Anatolien, Ephesos, Nekropole, Römische Kaiserzeit.

ÖNSÖZ

Ephesos antik kentindeki Roma İmparatorluk Dönemi mezarları ve mezar tiplerinin anlatıldığı bu çalışma, mesleki yaşamımın başlangıcından itibaren ilgimi çekmiştir. 2008 yılından günümüze kadar Doç. Dr. Sabine Ladstätter başkanlığında devam eden Ephesos antik kenti kazı ve araştırmalarında görev almam nedeniyle böyle bir çalışmayı gerçekleştirmeyi istedim. Bu amaç doğrultusunda 2010 yılından itibaren Prof. Dr. Martin Steskal başkanlığında devam eden Liman Nekropolü yüzey araştırmaları projesinde görev aldım. Proje kapsamında Nekropole ait tüm mezarların envanterlenmesinde, tespit edilmesinde, fotoğraflanmasında ve belgelenmesinde görev almam benim için büyük bir şans olmuştur. Bu sebeple, Ephesos antik kenti kazı ve araştırmaları başkanı Doç. Dr. Sabine Ladstätter ve Prof. Dr. Martin Steskal'a minnettarım.

Ephesos antik kenti kazılarında görev alan arkadaşlarım Arkeolog Kadriye Güler'e, Arkeolog Zeynep Yılmaz ve Arkeolog Filiz Öztürk'e teşekkür ederim. Müze çalışmaları kapsamındaki yardımlarından dolayı Uzman Arkeolog Esra Bideci'ye ve diğer müze uzmanlarına ayrıca teşekkür etmek isterim.

Tez çalışması için beni teşvik eden ve tezin oluşumunda ilk günden itibaren yardımları ve düşünceleriyle yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Aslı Saraçoğlu'na ve Dr. Murat Çekilmez hocama tezin yazım kısmındaki yardımları nedeniyle Gülseren Alkış'a ve mesleki hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	vii
LEVHALAR LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
Amaç Yöntem ve Kapsam	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. TARİHÇE VE KENTTE YAPILAN ARAŞTIRMALAR	5
İKİNCİ BÖLÜM	
2. MEZAR KONTEKSTİ VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ MEZARLIK ALANLARI VE MEZAR TİPLERİ	50
3.1. Panayır Dağı ve Çevresindeki Mezarlar	52
3.2. Bülbül Dağı ve Çevresindeki Mezarlar	63
3.3. Sarıkaya Mevki ve Çevresindeki Mezarlar.....	64
3.4. Liman Nekropolü ve Çevresindeki Mezarlar.....	67
3. 5. Yukarı şehir Çevresindeki Mezarlar.....	72
3.6. Ephesos Kenti İçindeki Mezarlar	73
3.6.1. Lukas'ın Mezarı	74
3.6.2. Kuretler Caddesi Oktagon Mezarı	77

3.6.3. Celsus Mezar Anıtı.....	78
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	82
KAYNAKÇA.....	86
TABLolar.....	96
LEVHALAR	98
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Ephesos Antik Kenti Kronolojik Nekropol Alanları.....	88
Tablo 2:	Ephesos Antik Kenti Nekropolleri ve Mezarları.....	89

LEVHALAR LİSTESİ

- Levha 1:** Res. 1. Ephesos antik kenti Hellenistik Dönem şehir planı (Daim. F-Ladstätter. S. 2011, 244).
Res. 2. Ephesos antik kenti Roma İmparatorluk dönemi şehir planı (Daim. F-Ladstätter. S. 2011, 244).
- Levha 2:** Res. 3. Ephesos antik kenti Erken Bizans dönemi şehir planı (Daim. F-Ladstätter. S. 2011, 245).
- Levha 3:** Res. 4. Ephesos nekropol alanları genel görünüm.
- Levha 4:** Res. 5. Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi nekropol alanları (Oliver 2011, 244, Res.1).
- Levha 5:** Res. 6. Ephesos kent planı içinde numaralandırılmış anıt mezar yapıları (Oliver 2011, 247, Res. 4).
14-Lukas'ın Anıt Mezarı.
15- Pollio Anıtı.
47- Oktagon Anıt Mezarı.
48- Adroklos Anıt Mezarı.
55- Celsus'un Mezar Anıtı.
- Levha 6:** Res. 7. Yedi Uyuyanlar mevki mezarlık alanı (Oliver 2011,251,Res.11).
Res. 8. Yedi uyuyanlar mevki mezarlık alanı.
- Levha 7:** Res. 9. Davut Yeriş tarlasındaki oda mezar planı. (Evren 1996, 36, Plan 1).
- Levha 8:** Res. 10. Davut Yeriş tarlasındaki oda mezar (Evren 1996, 37, Res. 1).
Res. 11.Davut Yeriş tarlasındaki oda mezarın etrafında bulunan lahit (Evren 1996, 38, Res. 4).
- Levha 9:** Res. 12. Damianus Stoa'sının yolu üzerindeki lahit. (Ladstätter. S. 2013,16).
Res. 13. Lahid'in buluntuları, iç detay (Ladstätter. S. 2013, 41).
- Levha 10:** Res. 14. Panayır Dağı'ndaki kaya oygu mezar (Steskal 2012, 18).
- Levha 11:** Res. 15. Panayır Dağı'ndaki tonozlu oda mezarı.
Res. 16. Panayır Dağı'ndaki tonozlu oda mezarı detay.
- Levha 12:** Res. 17. Panayır Dağı'ndaki tonozlu mezar odası.
Res. 18. Panayır Dağı'ndaki tonozlu mezar odası.

- Levha 13:** Res. 19. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen gladyatör mezarlığı. (Erdemgil - Krizinger 2002, 6-7).
Res. 20. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait gladyatör stelleri (Erdemgil Krizinger 2002, 82).
- Levha 14:** Res. 21. Damianus Stoası ve çevresi gösterir çizim. (Thür 1993, Taf. 30-31).
Res. 22. Damianus Stoası ve çevresi gösteren çizim. (Thür 1993, Taf. 25).
- Levha 15:** Res. 23. Bülbül Dağı'ndaki tümülüsü.
Res. 24. Bülbül Dağı'ndaki tümülüsü.
- Levha 16:** Res. 25. Bülbül Dağı'ndaki yuvarlak planlı mezarın (tümülüs) çizimi. (Thür 1993, Taf. 8).
- Levha 17:** Res. 26. Sarıkaya mevkindeki nekropol alanı.
- Levha 18:** Res. 27. Sarıkaya mevkindeki nekropol alanı.
Res. 28. Sarıkaya mevkindeki tonoz oda mezarı (Steskal 2012, 18).
- Levha 19:** Res. 29. Bülbül Dağı'nın kuzey yamacındaki Liman Nekropolü. (Steskal vd 2011, 292, Res. 1).
Res. 30. Liman Nekropolü'ndeki çalışma alanlarının çizim (Steskal vd 2011, 292, Res. 2).
- Levha 20:** Res. 31. Kentin liman kanalına ait nekropol alanı (Oliver 2011,245,Res. 2).
Res. 32. Kentin liman kanalına ait nekropol alanı (Oliver 2011,245,Res. 3).
- Levha 21:** Res. 33. Liman Nekropolü'ndeki 2010 yılı kazı çalışmaları (Steskal 2010, 30).
Res. 34. Liman Nekropolü'ndeki 2010 yılı kazı çalışmaları (Steskal 2010, 30).
- Levha 22:** Res. 35. Liman Nekropolü'ndeki 335/10 numaralı oda mezar (Steskal vd 2011, 295, Res.3).
Res. 36. Liman Nekropolü'ndeki 335/10 numaralı oda mezarın içinden güney duvardaki üç niş (Steskal vd 2011, 295, Res. 4).
- Levha 23:** Res. 37. Liman Nekropolü'ndeki 335/10 numaralı oda mezarın güney duvarındaki yazıt (Steskal vd 2011, 296, Res. 5a).

Liman Nekropolü'ndeki 335/ 10 numaralı oda mezarın ana duvarının çizimi (Steskal vd 2011, 299, Res. 12b).

- Levha 24:** Res. 39. Liman Nekropolü'ndeki 335/ 10 numaralı oda mezarın güney duvarındaki Grekçe yazı. (Steskal vd 2011, 297, Res. 5b).
Res. 40. Liman Nekropolü'ndeki 335/ 10 numaralı oda mezarın doğu duvarındaki bezemeler. (Steskal vd 2011, 297, Res. 7).
- Levha 25:** Res. 41. Liman Nekropolü'ndeki 121/10 nolu tonozlu oda mezar (Steskal vd 2011, 300, Res. 13).
Res. 42. Liman Nekropolü'ndeki 121/10 tonozlu oda mezarın içi, detay (Steskal vd 2011, 300, Res. 15).
- Levha 26:** Res. 43. Antik kanalda çıkarılan bir lahite ait çalışma planı(Evren-Yüğrük 1996, 411, Plan1).
- Levha 27:** Res. 44. Antik kanaldan çıkarılan lahdin yazıtlı ön yüzü (Evren- Yüğrük 1996, 418, Res. 12).
Res. 45. Antik kanaldan çıkarılan lahit (Evren- Yüğrük 1996, 419, Res. 19).
- Levha 28** Res. 46. Yukarı şehirde bulunan yarı işlenmiş girlandlı lahit (Steskal vd 2005, 410).
Res. 47. Yukarı şehirde bulunan yarı işlenmiş girlandlı lahit detayı (Steskal vd 2005, 413).
- Levha 29:** Res.48.Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar. (Oliver 2011,252,Res.14).
Res. 49. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar.
- Levha 30:** Res. 50. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar.
Res. 51. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar.
- Levha 31:** Res. 52. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezarın model çalışması. (Daim. F- Ladstätter. S. 2011, 245).
- Levha 32:** Res. 53. Kent içinde yer alan kutsal yol (embolos) üzerindeki anıt yapıların planı. (Thür H. 1995, Taf. 83)
Res. 54. Kent içindeki, oratada Oktagon mezarı ve yanındaki diğer mezar anıtları. (Thür H. 1995, Taf. 79)
- Levha 33:** Res. 55. Oktagon Anıt Mezarı'nın çizimi. (Thür H. 1993, 201)

- Levha 34:** Res. 56. Oktagon Anıt Mezarı'nın çizimi. (Koester, H. 1995, Res. 12).
- Levha 35:** Res. 57. Oktagon'nun mezarı (Daim. F- Ladstätter. S. 2011, 22, 29).
Res. 58. Oktagon'nun mezarı.
- Levha 36:** Res.59. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphane (İdil. 1995, Taf. 86).
Res. 60. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphane (Daim. F- Ladstätter. S. 2011, 50, 2).
- Levha 37:** Res. 61. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphanenin planı (İdil. 1995, Taf. 87).
Res. 62. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar, kütüphane ve Mithridates Kapısı'nın çizimi. (İdil. 1995, Taf. 86)
- Levha 38:** Res. 63.. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphanenin salonu.
Res. 64. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezara giden koridor.
- Levha 39:** Res. 65. Iulius Celsus Palemeonus'a ait lahit (Taşkın. Z. 2011, 94).

KISALTMALAR LİSTESİ

Abb:	Abbildung/Abbildungen
Beil:	Beilage
Bkz:	Bakınız
Cm:	Santimetre
Çiz:	Çizim
Dip:	Dipnot
Fig:	Figür/Figure
Gen:	Genişlik
K/Kat	Katalog
Kal:	Kalınlık
Krş:	Karşılaştırınız
Lev:	Levha
No/Nr.	Numara
Pl:	Plate, Planche
Res:	Resim
S:	Sayfa/Sayfalar
Taf/Tav	Tafel/Tavel
Vb:	ve benzeri/ve bunun gibi
Vd:	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler/ve diğerleri
Yük:	Yükseklik

GİRİŞ

“Ephesos Antik Kenti Nekropollerindeki Roma Dönemi Mezar Tipleri ve Tipolojisi” konulu yüksek lisans tezi çalışmasında, Ephesos’un yerleşim alanları ile nekropol alanları arasındaki ilişkinin irdelenmesi ve kazılardan elde edilen bulguların arkeolojik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda tarihi süreç içinde farklı alanlarda yerleşimini sürdüren kentin, Antik Dönem nekropelleri ve bu alanlarda belirlenen mezar tipleri Roma İmparatorluk Dönemi içinde sınırlandırılarak, mevcut veriler ışığında teknik ve dönemsel özelliklerine bakılarak incelemeye alınmıştır.

Antik Dönem’den günümüze Ephesos’un topografik yapısı ve dönem özellikleri, kentte farklı mezar tiplerinin oluşumuna olanak sağlamıştır. Ayrıca kent halkının Roma İmparatorluk Dönemi’nde ekonomik ve siyasi açıdan üstün bir seviyeye ulaşması ile mezar mimarisinde büyük bir çeşitlilik görülmeye başlanmıştır. Bilindiği üzere İonia Bölgesi’ndeki kent devletleri, Arkaik Dönem’den Geç Antik Dönem’e kadar devam eden süreçte hem kendi içinde, hem de bölgesel anlamda sürdürdüğü ilişki ve politikalar ile önemli bir gelişim göstermiştir.

Bu kent devletlerinin mimari, sosyal ve sanatsal anlamda gösterdikleri gelişmeler, günümüzde yapılan arkeolojik kazılarda ayrıntılı biçimde değerlendirilmekte ve elde edilen sonuçlar bilim dünyasıyla paylaşılmaktadır. Ephesos, Batı Anadolu kentleri içindeki ayrıcalıklı konumu sayesinde birçok alanda yeniliklere öncülük etmiş ve yüzyıllar boyunca hem sanatsal hem de politik yönden liderliği elinden bırakmamıştır. Dolayısıyla da kentte belirlenen ve günümüze kadar gelen, içinde mezar yapılarının da bulunduğu birçok anıt, kendi döneminin en özgün eserleri arasında yer almaktadır.

Bilindiği üzere arkeoloji biliminde sosyo-kültürel yaşamın izlenebildiği, insanların hem dünya, hem de ahiret hayatına ait inançlarının en iyi takip edilebildiği alanlardan biri kent mezarlıklarıdır. Antik kentlerde nekropol alanlarında yapılan kazılardan elde edilen arkeolojik verilerin bilimsel açıdan analiz edilmesi bu konuyla

ilgili araştırma yapanlar için önemli sonuçların elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece kentlerin tarihsel geçmişinin yanında sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan değerlendirilmesi mümkün olabilmiş, geçmişe ait dinsel ve yaşamsal inançları ile gelenekleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Bu nedenle son yıllarda birçok antik kentte nekropol alanlarında kazılar yapılmakta ve ele geçen malzemelerin değerlendirilmesi ile antik dönem mezar tipolojisi, bunların dönemsel ve teknik özellikleri konusunda önemli verilere ulaşılmaktadır. Yapılan birçok çalışmada da elde edilen verilerden biri, İonia Bölgesi'ndeki kentlerin coğrafi bir sınırlama olmaksızın, genellikle benzer kültürel, sanatsal gelişim ve geleneklerin yaşandığı yönündedir. Bu da konunun genel anlamda ele alınmasının ve elde edilen ortak verilerin bilim dünyası ile paylaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Kazı çalışmalarında elde edilen verilerin bilim dünyası ile paylaşılması, tüm bu merkezler ve nekropoller için ortak ve ayrılan yönlerin daha detaylı biçimde ele alınmasını mümkün kılmıştır. Özellikle de nekropol alanında yapılan çalışmalar birçok antik kentte benzer geleneklerin uygulandığını ortaya koymuştur. İonia Bölgesi'nde ölü gömme adetleri ve mezar tipolojisinin belirlenmesinin öneminden yola çıkarak başlanılan bu tez çalışmasında, bugüne kadar bölüm bölüm yayınlanan, ancak mezarlık alanlarıyla ilgili hakkında toplu bir çalışma bulunmayan Ephesos antik kentinin Roma İmparatorluk Dönemi Nekropol alanlarının değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Bu çalışmanın oluşumunda dönemsel sınırlamaya gidilmesinin en önemli nedeni elde edilen verilerin çoğunun Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olması ve bu döneme ait mezar tiplerinin karakteristik özelliklerinin daha belirleyici olmasıdır. Tez çalışmamızda Ephesos Nekropol bölgelerinde öncelikle yapılan kazı çalışmaları ile belirlenmiş mezar yapılarının tespit edilmesi ve incelenmesi hedeflenmiştir. Tespit edilen mezar tiplerinden yola çıkılarak belirlenen mezar tipolojileri, ana başlıklar altında toplanmış, daha sonra Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu mezarların tipolojik dağılımı ve gelişimi belirlenmeye çalışılmıştır.

Amaç, Yöntem ve Kapsam

Bu tezin amacı Ephesos antik kentindeki Roma İmparatorluk Dönemi nekropol alanlarını belirlemek ve bu alanlardaki mezarların kendi içinde karşılaştırmasını yaparak benzer ve farklı yönlerini irdeleyip gelişim tipolojisi oluşturmaktır. Ephesos antik kenti nekropol alanlarında karşımıza çıkan mezarların çeşitlilik göstermesi, bu konunun araştırılması açısından araştırmacılara önemli veriler sunmaktadır.

Ephesos antik kentinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde belirlenen mezarlar arasında, lahitler, ostohekler, tonozlu oda mezarlar, kaya oygu mezarlar, anıt mezarlar ve inhumasyon gömüler ilk sırada yer almaktadır. Kentteki nekropol alanlarında görülen bu çeşitlilik, aynı bölge içerisinde yer alan mezar tiplerinin zenginliği ve farklılığından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi aynı bölge nekropollerinde bu tip teknik ya da stil farklılıklarının görülmesinin en temel nedeni, kent halkının sosyal, yapısal ve ekonomik durumu ya da mezarların konumlandığı arazinin coğrafi koşullarıdır. Dolayısıyla bu tezin düzenlenmesinde, Ephesos antik kentindeki Roma İmparatorluk Dönemi Nekropol alanları bu özellikleri dikkate alınarak inceleme altına alınmıştır.

Tezin birinci bölümünde Ephesos antik kentinin tarihçesi ile 1863 yılından itibaren yapılan kazı ve araştırma çalışmalarına odaklanılmıştır. Bu bölümde aynı zamanda antik yazarların kent hakkındaki verdiği bilgiler ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Ephesos antik kentindeki mezarların nekropol alanlarına göre dağılımı mezar kontekstleri ve mezarların teknik özellikleri ikinci bölümde değerlendirilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Anadolu'da ölü gömme gelenekleri ve ölü kültü ile ilgili adetler ele alınmış ve Anadolu'da ölümden sonra hayatın devam ettiğine dair ne tür inanç ve cenaze törenlerinin yapıldığı konusunda bilgi verilmiştir. Bu bölümde ayrıca mezar alanının seçimi ve aynı dönemde ancak farklı alanlarda yapılmış mezarların birbiri ile benzeşen ya da ayrılan yönleri ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Ephesos antik kentinde belirlenen mezarlık alanları ve bu alanlarda görülen mezarların tipleri ayrıntılı olarak incelenmiş birbirleriyle benzeşen ve ayrılan yönlerine değinilmiştir.

Çalışmanın devamında ise kentin güney batısında yer alan Bülbül Dağı ve bu dağın çevresindeki mezar alanlarında yapılan araştırmalar ele alınmıştır. Sarıkaya Mevkii çevresi mezarlık alanındaki çalışmalar 2012 yılında yapılan yüzey araştırmalarından elde edilen verilere dayanarak ele alınmıştır. Liman Nekropolü çevresindeki mezarlar 2007 yılı, Bülbül Dağı Kuzey Yamacı'ndaki mezarlar ise 2010-2011 yıllarında yapılan yüzey araştırmalarında elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çukuriçi Mevkii ve çevresindeki mezarlar ise ilk kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış olmakla birlikte, sonrasında Efes Müzesi ve Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan kurtarma kazılarında elde edilen veriler üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca çalışmalar sırasında Ephesos antik kentinin literatürü taranarak kazı ve araştırma sonuçları hakkında özet bilgi verilmiştir.

Ephesos kenti içindeki mezarlar başlığı altında, Roma İmparatorluk Dönemi'nde şehir içinde yapılmış anıtsal nitelikteki mezarlar ele alınmıştır. Bu anıtların çoğu Kuretler Caddesi (Kutsal Yol) üzerinde sıralanmaktadır. Bunlar Lukas'ın Mezarı, Kuretler Caddesi Oktagon Mezarı ve Celsus Mezar Anıtı'dır. Bu anıtlar, tamamı geçmiş yıllarda yapılan kazılar ve restorasyon çalışmalarından yararlanılarak değerlendirilmiş ve tipolojik açıdan incelenemeye alınmıştır.

Dördüncü bölümde yapılan çalışmalarda elde edilen veriler değerlendirilerek elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHÇE VE KENTTE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

İlk çağın en ünlü şehirlerinden biri olan Ephesos, Küçük Menderes (Kaystros) ırmağı'nın sularını boşalttığı körfezin yanında kurulmuştur. Tarıma elverişli toprakları, doğuya açılan büyük ticaret yollarının başlangıcında bulunması, gerek putperestlik, gerekse Hristiyanlık devrinde çok önemli dini bir merkez oluşundan dolayı daima hareketli ve büyük bir şehir olarak tarihe geçmiştir¹. Tüm bunların yanında Ephesos, dünya üzerindeki pek çok antik şehirden daha fazla önem taşımıştır. Önemi Ege Denizi'nin doğu kıyısında yer alan ve Yunan Uygarlığı ile Roma Uygarlığını birbirine bağlayan limanı dolayısıyla kazanmıştır. Ephesos, batıyı doğuya, doğuyu da batıya bağlayan kapı olmuştur².

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asya Eyaleti'nin başkenti olan Ephesos, 18. yüzyılın başından itibaren gezginlerin dikkatini çeken bir kent olmuştur³. Kent hakkındaki ilk bilgileri Leake⁴, Chandler⁵, Fellows⁶, Texier⁷, Rayet ve Thomas⁸ ile Frothingham⁹ vermektedir.

Ephesos şehri gemicilik ve kara trafiğinin yoğun olduğu merkezlerden biri olarak tarihe adını yazdırmıştır. Gediz ve Küçük Menderes Nehirleri arasında yer alan Ephesos, iki büyük vadi arasında ulaşımı sağlamış bunun yanında karayolu ağını kurarak Orta Asya'nın küçük bölgelerine dahi ulaşabilmiştir. Böylece hem deniz ticareti hem de iyi bir karayolu ağı ile dönemin en önemli merkezi haline gelmiş, zengin ve kalabalık bir nüfusa kavuşmuştur¹⁰.

---

¹ Türkoğlu 1971, 5.

² Ramsay 1901,3.

³ Seval 1990, 46; Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Blake - Edmonds 1997, 119 vd; Akurgal 2000, 336 vd; Çimrin 2001, 7; Texier 2002, 155; Erdem 2006, 2 vd; Oter vd. 2008, 7.

⁴ Leake 1824, 247 vd.

⁵ Chandler 1825, 260 vd.

⁶ Fellows 1852, 242 vd.

⁷ Texier 1862, 280 vd.

⁸ Rayet – Thomas 1997,45.

⁹ Frothingham 1888, 486.

¹⁰ Filson 1945, 32.

Ephesos antik çağdaki önemini yalnızca büyük bir ticaret merkezi ve başkent oluşuna borçlu değildir. Anadolu'nun eski ana tanrıça (Kybele) geleneğine dayalı Artemis kültürünün en büyük tapınağı da Ephesos'da yer alır. Bu tapınak dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir¹¹.

Antik Dönem'de Ephesos'un konumu nedeniyle, kara ve deniz ticaretine egemen olduğu bilinmektedir. Özellikle de verimli toprakları ve iç kısımla da bağlantısı sayesinde Ephesos erken dönemlerden itibaren beri iskân edilmiştir. Ancak bugüne kadar yapılan çalışmalarda Ephesos'un eski yerleşim yeri saptanamamıştır. Bu alandaki arkeolojik çalışmaların bir amacı da Arkaik dönem ve öncesiyle, Klasik dönem yerleşimlerinin yerini ortaya koyabilmektir¹².

Hellenistik dönem ile birlikte Panayır Dağı ve Bülbül Dağı arasındaki vadide kurulan Ephesos'un Büyük ve Küçük Menderes ovalarında ticari çıkarları olan Venedikli tüccarlar sayesinde Avrupa bağları hiçbir zaman kopmamıştır. Kent ticaret yanında, antik dönem ekonomisine ilgi duyan tüccar ve gezginlerin de uğrak yeri olmuştur. Bunlardan Anconalı Cyriacus, 1448 yılında Ephesos'a gelip, bugün kaybolmuş pek çok yazıtı toparlamıştır. Cyriacus'dan sonra 17 ile 19. yüzyılların birinci yarısında İngiliz ve Fransız gezginler Ephesos'a gelmiş ve hem kent, hem de Ayasuluk hakkında bilgi vermişlerdir¹³.

Mitolojik anlatımlara göre kent Atina'nın efsanevi kralı Kodros'un av tutkunu oğlu Androklos tarafından Kıta Yunanistan'dan gelen göçmenleri bu alana yerleştirilmek suretiyle kurulmuştur¹⁴. Efsaneye göre, Atina Kralı Kodros'un oğlu Androklos çok beğendiği Ege Kıyıları'nda bir şehir kurmak ister. Kent kurabilmek için tanrı ile kâhinlerin izni ve yol göstermesi gerektiğinden, bir arkadaşını Yunanistan'ın Delphi Kenti'ndeki kutsal tapınağa yollar. Kâhin, kentin yerinin sadece bir balık ve domuz tarafından gösterileceğini söyler. Androklos'un kızartmak için tavaya koyduğu balıklardan biri çalılara sıçrayınca, burada saklanan yaban domuzunu ürkütür. Bunun

¹¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı 2009.

¹² Özyiğit 1992, 92.

¹³ Scherrer 2000, 34.

¹⁴ Texier 2002, 155.

üzerine de Androklos yaban domuzunun peşine düşer. Androklos hayvanı yakalayıp öldürdükten sonra, Ephesos kentini de o noktaya kurar. Bu kuruluş efsanesine dayanarak Ephesoslular, balık ve yaban domuzunu kutsal sayarak sikkeleri üzerinde sıklıkla betimlemişlerdir¹⁵.

Kimi yayınlarda “Ephesos” adının bir Amazon adından geldiği belirtilmektedir. Ancak son araştırmalar kökenin olasılıkla Mısır ve Hitit kaynaklarında geçen “Arzawa” ülkesinin başkentine kadar gittiğini göstermiştir¹⁶. Hitit metinlerinde bal arısı (apas) ile ilişkili mitoslara rastlanmıştır. Apasa adının Ephesos’ta saygı gören bir tanrıçanın kutsal hayvanı olan balarısıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Ephesos’un adının “balarısının kenti” anlamını taşıdığı belirtilmiştir. Ephesos, Türkiye’deki antik kentler içinde tarihsel açıdan en etkileyici olanlarından biridir. Kent, Lydialılar ve Kariyalılar tarafından daha önce istila edilmesine rağmen, M.Ö 11. yüzyıldan önce Mykenler tarafından kolonize edilmiştir¹⁷.

Ephesos kenti, doğudan batıya doğru giden büyük bir vadi üzerinde yer almaktadır. Küçük Menderes Nehri, bu vadiyi boylu boyuna izleyerek kuzeydoğu köşesinde ovaya girmektedir. Güneydoğusu Lepre adı verilen Panayır Dağı (Pion) ile çevrilidir. Corissus Dağı (Bülbül Dağı), vadiyi güney tarafından kapatır ve doğuya doğru Cevizli (Messogis) Dağı’na kadar uzanır. Ephesos’tan bakıldığı zaman, Sisam (Samos) Ege Denizi’ndeki Adalar ve Klaros Dağları görülür¹⁸. Kısaca kent, Kaystros Irmağı’nın (Küçük Menderes) denize döküldüğü ve verimli alüvyonların doldurduğu delta ile Ege Denizi’nin birleştiği bölgede kurulmuştur. Yerleşim mimarisi olarak kentin ve tarihinin doruk noktasına ulaştığı yer Panayır ile Bülbül Dağları arasındaki vadi üzerinde yer alır¹⁹.

¹⁵ Türkoğlu 1992: 10; Blake - Edmonds 1997, 119 vd; Erdem 2006: 2.

¹⁶ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Blake - Edmonds 1997, 119 vd; Akurgal 2000, 336 vd; Çimrin 2001, 7; Erdem 2006, 2 vd.

¹⁷ Garstang 1943, 42 vd; Seval 1990, 46; Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Blake - Edmonds 1997, 119 vd; Akurgal 2000, 336 vd; Çimrin 2001, 7; Texier 2002, 155; Erdem 2006, 2 vd; Oter vd. 2008, 7.

¹⁸ Texier 2002, 156.

¹⁹ Herodot I,142; Homeros Il. II., 868; Thukydides I, 100; Strabon XIII, 1,2; XIII, III, 3; XIV, 1,2; XIV, II, 29; Curtius 1855-1856, 31; Milamowitz-Moellendorf 1906, 72; Myres 1906, 89; Ruge 1914, 767; Ruge 1916, 1893-94; Bilabel 1920, 120 vd; Munro 1934, 118; Cook 1946, 68; Cassola 1957, 255; Hanfmann 1960, 199; Cook 1960, 40; Roebuck 1961, 500; Grundy 1962, 197; Burn 1962, 197; Mansel 1971, 90; Meiggs 1972, 24; Özgünel 1983, 710; Bengston 1986, 33; Çapar 1987, 25-26; Erdemgil-Evren 1992, 7; Bean 1995, 142; Daim-Ladstätter 2011, 1; Sevin 2001, 81.

Ephesos ve çevresinin en eski tarihi Neolitik Çağ'a (M.Ö 7000 yıllarına) kadar gitmektedir. Bu döneme ait bilgiler Magnesia Kapısı'nın güneyinde (Çukuriçi Höyük) son yıllarda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan obsidyen aletler ve çanak-çömlek buluntular yardımıyla öğrenilmektedir. Ayasuluk Tepesi olarak adlandırılan tepe, Ephesos'un ilk kentsel yerleşmelerinden biridir. Ayasuluk'ta Bizans-Osmanlı Kalesi'nin yamaçlarında yapılan kazılarda elde edilen çanak-çömlek Orta Tunç Çağı'na (M.Ö. 3000 yılının ikinci yarısı) tarihlendirilmektedir. Ayasuluk Geç Tunç Çağı'nda önemli bir merkez konumuna gelmiştir. Bu dönemde Batı Anadolu kıyılarında Minos ve Myken Uygarlıkları etkisi artmıştır. Ayasuluk'ta böyle bir etkinin kanıtı M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen bir mezar ve buluntularından anlaşılmaktadır²⁰.

M.Ö. 1050 yıllarında Yunanistan'dan gelen göçmenlerin, günümüzde Ayasuluk tepesi dediğimiz Apasa'ya yerleşerek kurduğu kent Arkaik dönem ve öncesi Ephesos olarak bilinmektedir. M.Ö. 560 yılında ise kutsal alan olan Artemis Tapınağı çevresine taşınmıştır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise Büyük İskender'in generallerinden Lysimakhos tarafından M.Ö. 300 yılında Bülbül Dağı ve Panayır Dağı arasına kentin ismi Lysimakhos'un eşi Arsione olarak değiştirilerek tekrardan kurulmuştur²¹.

Kentin yerleşim yerinin sahip olduğu doğal arazi koşulları, ana merkezleri birbirine bağlayan kavşak niteliğindeki konumu, alt yapı koşulları, tarım için sahip olduğu bereketli toprakları, bölgenin gelişiminde büyük rol oynamış ve tüm bu olumlu koşullar kentin politik ve ekonomik açıdan Batı Anadolu kentleri içinde ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte kentin uzun tarihi geçmişi boyunca bazı olumsuz olaylar yaşadığı da göz ardı edilemez bir gerçektir. Örneğin kentte meydana gelen depremler ile özellikle kıyı hattındaki kaymaların ve bunlara bağlı olarak yerleşim şeklindeki değişimlerinin, bu dinamikler üzerinde geçici de olsa olumsuz etki yaptığı

²⁰ Büyükkolancı 2009, 219-232; Büyükkolancı 2010, 131-143; Büyükkolancı 2011, 82-95; Büyükkolancı 2012, 565-585.

²¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.

bilinmektedir²². Örneğin M.S. 358, M.S. 365 ve 368 yıllarında kent büyük depremler geçirmiştir²³.

Batı Anadolu'daki Pergamon ve Ephesos gibi kentlerin önemli bir konuma ulaşması ancak, Anadolu'nun Büyük İskender tarafından ele geçirilmesi sonrasında mümkün olabilmiştir. III. Aleksandros, gençlik arkadaşı olan hipaspitler komutanı kontrolünde Sestos'dan İliyon'a geçerek, Akhilleus'un mezarını ziyaret eder²⁴ ve Troya'daki Athena'ya kurban takdim eder²⁵. Olasılıkla III. Aleksandros'un bu hareketinin amacı bu seferle Hellen Dünyası'nın desteğini almaktır. Bundan sonra III. Aleksandros, Arisbe'de orduyla tekrar birleşerek oradan kuzeyde bulunan Lampsakos'a doğru ilerler, buradan da Granikos'a (Biga Çayı) döner. Öncü kuvvetlerin bildirdiğine göre ise bu nehrin kıyısında Persler bulunmaktadır²⁶.

III. Aleksandros'un komuta ettiği süvarilerle birlikte nehri geçerek Pers süvarilerine büyük bir şiddetle saldırıp onları bozguna uğratar. III. Aleksandros Granikos'ta Perslere karşı mutlak bir zafer kazanmıştır²⁷.

Böylece Anadolu'daki Pers ordusu dağılmıştır. Bu ordunun kalan kısımları sonradan müstahkem alanlarda toplanır. Fakat Toros Dağları'na kadar olan bütün arazi III. Aleksandros'un ordusuna artık açılmıştır. III. Aleksandros ilk hedefine ulaşmış, ordusunu besleyebileceği kadar arazi kazanmıştır²⁸. Arrianos, bu savaşta III. Aleksandros'un ordusundan 85 süvari ve 30 yaya asker olmak üzere toplam 115 askerin, Pers ordusundan da 1.000 süvarinin öldüğünü kaydetmektedir²⁹. Plutarkhos ise, III. Alexandros'un ordusundan 25 süvari ve 9 yaya asker olmak üzere toplam 34 askerin, Pers ordusundan da 20.000 yaya askerin öldüğünü kaydetmektedir³⁰. III. Aleksandros savaştan bir gün sonra, ölen askerlerini silahlarıyla birlikte, bir merasimle gömdürmüştü,

²² Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Akurgal 2000, 336 vd; Daim-Ladstätter 2011, 1.

²³ Daim-Ladstätter 2011, 30; Ladstätter 2012, 31 vd.

²⁴ Kurke 2004, 150.

²⁵ Bosch 1942, 25.

²⁶ Bosch 1942, 26.

²⁷ Anteta-Bernardez 2011, 122.

²⁸ Bosch 1942, 28.

²⁹ Kurke 2004, 150.

³⁰ Kurke 2004, 150.

heykeltıraşı Lysipos'dan, ilk hücum sırasında ölen yirmi beş asilzade süvarinin heykellerini yapmasını istemiştir.

III. Aleksandros ölen Persli ve ücretli Grek askerleri de gömdürmüştür. Savaşta 2.000 ücretli Grek asker esir alınmıştır³¹. Savaş sonunda esir aldığı ücretli Grek askerlerin bir kısmını öldürmüş, bir kısmını ise ağır işlerde kullanmak üzere Makedonia'ya göndertmiştir. Çünkü bunlar birlik kararlarına aykırı olarak düşman ordusuna katılmışlardır. Lydia ve Ionia satrapı Spithidates ölen Persli askerler arasında bulunmaktadır³². Arsites ise Phrygia'ya kaçmayı başarmıştır. Fakat daha sonra intihar etmiştir. Çünkü Persler Granikos bozgunundan onu sorumlu tutmuşlardır.

Granikos galibiyetinin ardından III. Aleksandros kıyı boyunca kolayca ilerlemiştir³³. Sardes'e yaklaştığı sırada yanına gelen şehrin muhafız birliğinin komutanı Mithrines ve şehrin ileri gelenleri Sardes'i savaşmadan teslim eder. III. Aleksandros Mithrines'i beğenerek kendi komutanları arasına alır. Lydialıların eski kanunları ile kendilerini idare etmelerine izin verir. Maiyetinden Asandros'u Lydia ve Ionia Satraplığı'na tayin eder. Komutanı Pausanias'ı da Sardes'in muhafız birliğine komutan olarak atar ve ardından Ephesos'a doğru yola çıkar³⁴.

Bu arada Granikos Savaşı'nın sonucu Ephesos'ta duyulmuş ve oradaki muhafız birliği oluşturan ücretli askerler iki Pers gemisini ele geçirip, bunlara binerek kaçmışlardır. III. Aleksandros bu olaydan dört gün sonra Ephesos'a girmiş³⁵, oligarşi yönetimine son vermiş ve kendisine bağlı bir halk yönetimi kurmuştur. Halk eski yöneticilerine karşı ayaklandığında ise kargaşayı önleyerek bastırmıştır. Kendisine yandaş oldukları için ise Ephesos'tan sürülmüş olanları geri getirmiştir. Bu sırada Magnesia ve Tralleis'ten gelen elçiler, bu iki şehri savaşmadan teslim ettiklerini bildirmişler ve general Parmenion buraları teslim almakla görevlendirilmiştir. III. Aleksandros komutanı Alkimakhos'u da emrine verdiği askerlerle birlikte, halen Pers egemenliğinde bulunan Ionia şehirlerine göndermiştir. O'na, bu şehirlerde oligarşiyi

³¹ Rpezka 2007, 44.

³² Starr 1973, 151.

³³ Kurke 2004, 150.

³⁴ Kurke 2004, 150.

³⁵ Kurke 2004, 151.

kaldırması ve halk hâkimiyetini yeniden kurması için yetki vermiş ve Ephesos'tan ayrılmadan önce ordusuna tam donanımlı halde, savaş nizamında bir resmi geçit yaptırmıştır³⁶.

Troia'da yaptığı gibi Ephesos'ta ve diğer pek çok devlette Perslerin sergilediğinin tersine bir yönetim sergilemiş, devletlerin özgür ve demokratik olmalarına çalışmıştır³⁷. Devletlere özgürlük vaatlerinde bulunmuş, demokratik ortamlar oluşturulmaya çalışılmış ve bu yönetimlerin vergiden muaf tutulmaları sağlanmıştır. Ancak her yerde demokrasi kurmaya girişmemiştir³⁸. Ele geçirdiği devletleri Pers boyunduruğundan çıkartıp yağmalamak ya da kendi boyunduruğuna sokmaktansa, bu devlet yönetimlerini demokratikleştirmeye çalışarak izlediği politika önemli ölçüde destek kazanmasını sağlamış olmalıdır. Bu durumda olasılıkla III. Aleksandros, buradaki devletlere kendi adamlarını yerleştirerek oligarşi ya da tiranlık yönetimlerini destekleyen Perslere karşı bir direnç oluşturmanın en etkin yolu olacağını düşünmüştür³⁹. Ayrıca girdiği her Grek devletinin tanrılarını onurlandırmış, örneğin Sardes'te Zeus, Ephesos'ta Artemis tapınaklarını ziyaret etmiş, bunların her türlü ihtiyacını karşılayıp onarımlarını yaptırmıştır. O'nun bu yaklaşımı da Anadolu'daki Grek Devletleri safında saygınlığının artmasını sağlamıştır⁴⁰.

III. Aleksandros, Ephesos'ta düzenlediği askeri geçit töreninin ertesi günü Miletos'a yönelmiş, bu şehrin muhafız birliğinin komutanı olan Hagesistratos'a, Miletos'a doğru ilerlemekte iken haber gönderip, şehri teslim edeceğini bildirmiştir. Ancak Pers Donanması'nın gelmek üzere olduğunu haber alınca bundan vazgeçmiştir. III. Aleksandros'un amiral Nikanor komutasında olan donanması, Perslerden önce davranarak, Miletos'un karşısındaki Lade Adası önlerine demir atmış⁴¹ ve bundan üç gün sonra Miletos'a ulaşan Pers donanması Mykale Burnu önünde demir atmıştır⁴².

---

³⁶ Heckel 2002, 89.

³⁷ Tarn 1964, 362.

³⁸ Hammond 1986, 606.

³⁹ Heckel 2002, 89.

⁴⁰ Hammond-Griffith 1976, 201.

⁴¹ Starr 1973, 157.

⁴² Briant 2002, 91-92.

III. Aleksandros'un ölümünü (M.Ö. 323) izleyen çatışma ve karışıklık döneminde, tüm Batı Anadolu kentleri, "Phrygia Satrabi" ve doğu ordularının başkomutanı "tek gözlü" lakaplı Antigonos'un yönetimine girmiştir⁴³. Antigonos daha sonra rakiplerini yenerek kendisini Anadolu'nun egemeni yapmış ve kral unvanını almıştır. Büyük bir zaman dilimini düşmanlarıyla savaşmakla geçen iktidarı sırasında, III. Aleksandros'un başka bir komutanı Lysimakhos'la, Seleukhos'un birleşmiş güçleri tarafından Orta Anadolu'da İpsos'ta M.Ö. 301 yılında yenilip öldürülmüştür. Bu zaferin sonucu olarak Lysimakhos, Orta ve Batı Anadolu'nun tek hakimi olmuştur.

Hellenistik Ephesos'un III. Aleksandros'un komutanlarından ve ardıllarından Lysimakhos'un yönetiminde yeniden kurulmasıyla kent tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Lysimakhos'un eşi Arsinoe'den adını alan ve yeni kuruluşu sırasında öncekinden farklı olarak alan geometrisine uygun düzenlenen Arsinoeia kenti, Hippodamos adı ile bilinen sokak ve caddelerin birbirini dik açıyla kestiği bir sisteme ve düzenli yapılaşma şemasına kavuşmuştur (**Lev. 1, Res. 1-2**), (**Lev. 2, Res. 3**)⁴⁴. Yüksek Hellenistik döneme ait az sayıdaki arkeolojik veri, son derece kapsamlı planlanan bu sistemin, kentin tüm alanlarında uygulanmadığını, sadece belli kısımların bu düzene göre tasarlandığını ortaya koymuştur.

Ephesos kent surları Bülbül ile Panayır Dağ'larının kayalık yamaçlarını izlemektedir. Hellenistik dönem'den kalma 9 km uzunluğundaki bu sur duvarları günümüzde takip edilebilir durumdadır. Yeni kent olarak tanımlanan bu alanda yaşayan kent halkı, Artemision çevresi ile Panayır Dağ üzerindeki yerleşimlerin ve yakınlarındaki Teos, Lebedos ve Kolophon kentleri sakinlerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur⁴⁵.

M.Ö. 281 yazında Lysimakhos, eski müttefikinin zengin krallığını elde etmeyi çok isteyen Seleukos'un saldırısına uğramıştır. O sırada her ikisi de yaşlı olan iki rakibin orduları Kaikos'un ötesindeki dağların ardındaki, Hermos (Gediz) Irmağı'nın

⁴³ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Blake - Edmonds 1997, 119 vd; Akurgal 2000, 336 vd; Magie 2001, 2; Texier 2002, 155; Erdem 2006, 2 vd.

⁴⁴ Ladstätter 2012, 11.

⁴⁵ Ladstätter 2012, 12.

kuzey kıyasına yakın Kurupedion Ovası'nda karşılaşmıştır. Lysimakhos'a felaket ve ölüm getiren bu savaş sonunda Seleukos, Anadolu'yla Trakya'yı, Ege'den Hindistan sınırına kadar uzanan büyük ve sınırsız imparatorluğuna katmıştır. Ancak, yedi ay sonra Seleukos, yeni kazandığı iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla gitmiş olduğu Trakya'da öldürülmüştür. Oğlu I. Antiokhos babasının Avrupa'da ele geçirmeyi umduğu yerleri terk etmek zorunda kalmışsa da, Seleukos'un Anadolu'daki topraklarının varisi ve böylece Batı Anadolu'daki önemli kentlerin de bulunan yöneticilerinin de efendisi olmuştur⁴⁶.

M.Ö. 281 yılında Lysimakhos'un ölümünden kısa bir süre sonra, kent yeniden Ephesos adını almış ve komşu kentlerden göç ettirilenler tekrar geldikleri yerlere geri dönmüştür. Ancak yeni kurulan Ephesos kenti, varlığını sürdürmeye devam etmesi daha sonraki kentsel gelişiminin temelini oluşturmuştur. Bunu takip eden onlarca yıla, iktidar değişiklikleri damgasını vurmuş, özellikle Lysimakhos sonrasındaki döneme Seleukoslar ile Ptolemaiosların bölgeye hâkim olmak için sürdürdükleri savaşlar damgasını vurmuştur⁴⁷.

M.Ö. 3. yüzyıl sonları 2. yüzyılın başlarında Anadolu'da başka bir güç olan Pergamon Kralı I. Attalos, Pergamon'a bağlılıklarına sadık kalan en kuzeydekiler dışında, Hellen kentleri Seleukos Kralı Akhaios'a boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Fakat Attalos bu Galat fatihi amacına uygun düştüğünde, Galatlar'ın akrabalarını kullanmayı küçüklük olarak görmediğinden, çoğunluğu Thrakialı paralı Kelt askerlerinden oluşan bir ordu toplayıp sahil boyunca harekete geçtiğinde, Hellen topluluklarını kendisini kabule hazır bulmuştur. Gerçekte bazıları Akhaios tarafından cezalandırılmaktan korkarak, tereddüt göstermiş olsalar da, sonunda bu hâkimiyete boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Bu kentlerin uzun zamandır sahip oldukları bağımsızlıklarına saygı gösteren Attalos, müttefikleri olması koşuluyla, onlarla tekrardan ilişkilere girmiştir. Bu politikayla Attalos, Aiolis'den güneyde Ephesos'a (Ephesos olasılıkla bir Mısır kuvveti tarafından elde tutulmuştur) kadar uzanan Kuzey Ionia sahil kentlerinin desteğini kazanmıştır⁴⁸.

⁴⁶ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Magie 2001, 3.

⁴⁷ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Ladstätter 2012, 13.

⁴⁸ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Magie 2001, 20.

M.Ö. 2. yüzyılın başlarından itibaren kentte giderek güçlenen bir Roma etkisi ve askeri varlık kendini göstermiştir. Ephesos pek çok kez Roma ordu birlikleri tarafından kuşatılmış, ancak ele geçirilememiştir⁴⁹. M.Ö. 190 sonbaharının bitiminde Scipio'nun komutası altındaki bir Roma ordusu Hellespontus'u aşmıştır. Birkaç hafta sonra ise bu ordu Sipylos yakınındaki Magnesia (Manisa) kentinin biraz kuzeyinde, Hermos'un kuzey kıyısındaki ovada, Antiokhos'un muazzam ve gösterişli safları tamamen bozguna uğratılmış ve kral savaş alanından kaçmıştır. II. Eumenes'in askerleri de bu savaşta rol almışlardır. Kendisi de gösterişli bir süvari saldırısıyla savaşın Roma'ya kazandırılmasında çok yardımcı olmuştur⁵⁰.

Magnesia Savaşı, Anadolu'daki Seleukos egemenliğine son vermiştir. Savaştan bir yıl sonra, Phrygia Bölgesi'ndeki Apameia'da (Dinar) imzalanan antlaşmayla, Antiokhos, ötesinde Kapadokia Krallığının bulunduğu, Toros Dağ sillesinin kuzeyinde ve Halys Irmağı'nın (Kızılırmak) orta kıvrımının batısında yer alan tüm yerlerde hak iddia etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır⁵¹.

Böylece, genişletilmiş toprakları atadan kalma devlet sınırlarından çok büyük hale gelmiştir⁵². Bu bölge ile beraber Ephesos da takip eden dönemde, önceki savaşlarda yer alan II. Eumenes'in iktidarı sırasında, Pergamon Krallığı'nın eline geçmiştir. Ephesos hukuki açıdan hür bir kent olma hakkını korumuş, geniş bir bölgeyi elinde bulundurmuş ve Pergamon Krallığı'nın yönetim bölgelerinden birinin merkezi olarak hizmet vermiştir⁵³.

Pergamon Krallığı'nın idaresi zamanında başlanan Ephesos Limanı'nı büyütme çalışmalarının etkileri çok geniş çaplı olmuştur. Son Bergama Kralı III. Attalos öldüğünde, Krallığı'nı ve servetini vasiyet yoluyla Roma'ya bırakmıştır⁵⁴. Ephesos özellikle Hellenistik dönem'de Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri haline gelmiş

⁴⁹ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Ladstätter 2012, 13.

⁵⁰ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Magie 2001, 39.

⁵¹ Türkoğlu 1992, 10; Magie 2001, 40.

⁵² Magie 2001, 40.

⁵³ Ladstätter 2012, 13.

⁵⁴ Ladstätter 2012, 14.

ve bu pozisyonunu Romalılar zamanında da korumuştur⁵⁵. Limanı ile iyi yol bağlantıları, yerleşimi antik dünya'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri yapmıştır⁵⁶. Ephesos son derece işlek limanlara, ulaşım açısından çok iyi bir konuma, yapılaşmaya olanak tanıyan geniş bir kent alanına ve metropolisin ihtiyaçlarını karşılamaya yeten bereketli topraklara sahiptir⁵⁷. Bu nedenle Roma egemenliğiyle, maddi kültürde de izlerini bırakan politik ve ekonomik bir canlanmanın başlaması şaşırtıcı olmamıştır. Sayılan tüm bu özellikler nedeniyle kent ile çevresinin çekiciliği, giderek artan sayıda yerleşimciyi bu alana çekmiş ve hem kentsel, hem de bölgesel organizasyonların cazibesine kapılan özellikle zengin Romalı tüccarları bölgeye çekmiştir⁵⁸. Belirtilen bu oluşumlar sonucunda kentteki sanatsal ve mimari faaliyetler artmış, kamusal alanda büyük gelişim kaydedilmiştir.

M.Ö. 133'te Roma'nın Asia Eyaleti kurulmuş ve Ephesos bununla aynı zamanda "*civitas libera atque feoderata*" olmuştur. M.Ö. 30/29'da Roma iç savaşının galibi Octavianus, Pergamon yerine Ephesos'u *Provincia Asia* ilan etmiş ve proconsulun ikametini buraya aldırılmıştır⁵⁹. Sonrasında İmparator Augustus olarak tarihe geçecek olan Gaius Caesar Octavianus'un (M.Ö. 27) tahta çıkmasıyla Ephesos'ta ekonomik açıdan bir refah dönemi başladığı bilinmektedir. Hammadde bakımından zengin ve gelişmiş Provincia Asia'nın bundan sonraki başkenti olarak Ephesos çok kısa sürede Doğu Akdeniz'in en büyük ve güçlü metropollerinden biri konumuna gelmiştir. İşleyen bir liman bağlantısı ve kenti art bölgesi ile birbirine bağlayan ulaşım ağı gibi mükemmel alt yapı koşulları, bunda belirleyici bir rol oynamıştır. Geldikleri yerler birbirinden farklı olan iş adamları ile zanaatkâr ustalar için son derece çekici bir yer olması nedeniyle sadece Ephesos'un nüfusunda büyük bir artış olmakla kalmamış, aynı

---

⁵⁵ Herodot I, 142; Homeros II., 868; Thukydes I, 100; Strabon XIII, 1, 2; Curtius 1855-1856, 31; Milamowitz-Moellendorf 1906, 72; Myres 1906, 89; Ruge 1914, 767; Ruge 1916, 1893-94; Bilabel 1920, 120 vd; Munro 1934, 118; Cook 1946, 68; Cassola 1957, 255; Hanfmann 1960, 199; Cook 1960, 40; Roebuck 1961, 500; Grundy 1962, 197; Burn 1962, 197; Mansel 1971, 90; Meiggs 1972, 24; Özgünel 1983, 710; Bengston 1986, 33; Çapar 1987, 25-26; Erdemgil-Evren 1992, 7; Bean 1995, 142; Daim-Ladstätter 2011, 1; Sevin 2001, 81.

⁵⁶ Daim-Ladstätter 2011, 29.

⁵⁷ Ladstätter 2012, 15.

⁵⁸ Ladstätter 2012, 16.

⁵⁹ Daim Ladstätter 2011, 29.

zamanda ticaret stratejisi açısından merkezi bir nokta ve Doğu ile Batı arasında kültürlerinin temas yeri haline gelmiştir⁶⁰.

Roma İmparatorluk dönemi, Ephesos kentinin politik, toplumsal ve kültürel yaşamı için bir altın çağdır. Bu dönemde kent alanı en geniş boyutlarına, nüfus açısından en kalabalık seviyesine ulaşmıştır. Art bölgesiyle sıkı bir bağlantı içerisindeki metropol ticaret merkezi olarak hizmet vermiş, Ephesos'un limanı mal değiş tokuşunun gerçekleştirildiği Antik Dönem'in en önemli yerleşimlerinden biri haline gelmiştir. Asia Eyaletinin başkenti ve Proconsülün ikamet yeri olan kent, Roma İmparatorluk ailesinin himaye ve cömertliğinden yararlandığı gibi, topluma faydalı ve aynı zamanda gösterişli bağışlara büyük anıtlar diken ve bununla Ephesos'un görünümünü esaslı şekilde etkileyen kentin ileri gelenleriyle ünlenmiştir⁶¹.

Octavianus Anadolu'da bulunduğu M.Ö. 29 yılında Ephesos ve Pergamon'da kendi resmini taşıyan altın ve gümüş sikke bastırmıştır. Daha sonra da basımı devam eden sikkelerle Anadolu'da kullanılabilir para sıkıntısı ortadan kalkmış ve refah dönemi başlamıştır. M.Ö. 27'de İmparator Augustus ilan edilen Octavianus eyaletlere yeni düzen getirmiştir. Bazı büyük eyaletler (Asia ve Bithynia gibi) senatonun yönetimine verilerek senatör eyaletleri olmuşlardır. Batı Anadolu'da Roma'nın genel valisinin yeni görev yeri Pergamon'dan Ephesos'a alınmıştır. Böylelikle Ephesos önceki dönemden bağımsız, yeni ve Romalı bir çehreye sahip olmuştur. Augustus zamanında Ephesos'ta var olan düzenli planlı kent daha da geliştirilmiş ve siyasi isteklere de cevap veren, Romalı mimari öğelerin daha düzenli bir şekilde kullanıldığı önemli bir Roma liman kenti haline getirilmiştir.

Tiberius Dönemi'nde meydana gelen büyük depremden sonra Ephesos'ta yeni yapılaşmalar doruğa ulaşmış, Imperium Romanum'un doğusunda Alexandria, Antiokheia, ve Atina'dan sonra Ephesos dördüncü büyük şehir unvanına haklı olarak sahip olmuştur. Bu dönemde zengin olan veya zenginleşen büyük burjuvazi, kendi hırslarını ve aile şerefini tatmin etmek için bayındırlık işlerini üstlenip, kentin yükselişine katkı sağlamışlardır. Böylelikle bu dönemde çok sayıda yapı inşa edilmiştir. Bu kadar

⁶⁰ Ladstätter 2012, 18.

⁶¹ Ladstätter 2012, 1.

sıcak ilişkiye bağlı olarak, Roma'da var olan tüm uygulamaların, aynı şekilde burada da görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, Roma mimari ve süslemelerinin Anadolu'ya girmesi İmparator Augustus Dönemi'nde başlamış ve sonrasında devam etmiştir (M.Ö. 27 – M.S. 14).

Augustus Dönemi ile birlikte Ephesos'ta ciddi bir mimari atılımın olduğu açıktır. Bunlar arasında, Devlet Agorası, Bazilika, Prytaneion, İsis Tapınağı, Caesar ve Dea Tapınağı, Oktagon-Anıt Mezar (Ephesos'ta katledilen Arsinoe'nin Anıt Mezarı), Tetragonos Agora'nın Güney Kapısı ve Batı Kapısı gibi yapılar bulunmaktadır. Ephesos Augustus Dönemi'nde önemli bir liman kenti olması dolayısıyla, batı ile sıkı ilişkilerin olduğu farklı bir konuma sahiptir. Bu nedenle İonia Bölgesi'nde batı ve dış etkilere açılan önemli bir kapıdır. Pek çok ürünün de buradan başka ülkelere ihraç edildiği bilinmektedir. Bu aynı zamanda dışarıdan gelen yeniliklerin Ephesos'tan Anadolu'ya girdiği anlamına da gelmektedir. Bu konudaki en çok ticari ilişkilerin olduğu ülkelerden birisi İtalya ve dolayısıyla Roma'dır. Yoğun ticari ilişkilerin olduğu yerleşimler arasında mimari ve sanatsal etkileşimin de olması normaldir⁶².

Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi'nde de Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri olma özelliğini korumuştur. M. S. 2. yüzyıl parlak bir dönem olmuş, hatta M.S. 3. yüzyıl içlerine kadar devam etmiştir⁶³. M.S. 3. yüzyılın sonlarına doğru doğa felaketlerinin neden olduğu yıkımlar, Ephesos'un kent görünümü üzerinde köklü değişikliklere yol açmıştır⁶⁴. Roma İmparatorluk Dönemi'nin en büyük, en kalabalık ve en bayındır kentlerinden biri olan Ephesos'un M.S. 3. yüzyıl boyunca büyük değişiklikler geçirdiği söylenebilir. Bu yüzyılın I. çeyreğinden itibaren arkeolojik açıdan tespit edilen depremler dizisi, giderek daha ağır yıkımlara ve bariz bir ekonomik bir gerilemeye neden olmuştur⁶⁵.

⁶² İmparator Tiberius Zamanı'nda M.S. 17 yılında Anadolu şiddetli bir depremle sarsılmış ve M.S. 23 yılında tekrar meydana gelen şiddetli deprem kenti yıkmış ve İmparator Tiberius'un yardımıyla Ephesos yeniden ayağa kaldırılmıştır, Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42.

⁶³ Daim-Ladstätter 2011, 30.

⁶⁴ Daim-Ladstätter 2011, 1.

⁶⁵ Herodot I, 142; Homeros II., 868; Thukydes I, 100; Strabon XIII, 1,2; XIII, III, 3; XIV, 1,2; XIV, II, 29; Curtius 1855-1856, 31; Milamowitz-Moellendorf 1906, 72; Myres 1906, 89; Ruge 1914, 767; Ruge 1916, 1893-94; Bilabel 1920, 120 vd; Munro 1934, 118; Cook 1946, 68; Cassola 1957, 255; Hanfmann 1960, 199; Cook 1960, 40; Roebuck 1961, 500; Grundy 1962, 197; Burn 1962, 197; Mansel 1971, 90;

M.S. 3. yüzyıl III. çeyreğindeki bir deprem felaketi, kentin bazı kesimlerinin geriye dönüşü olamayacak şekilde yıkılması ile bu gidişata son vermiştir. Yaşanılan felaketler üzerine, tüm bölge birde Got gruplarının yağmalama seferlerine maruz kalmıştır. Bunların sonucunda Ephesos'un yoğun biçimde tarımsal amaçlı kullanılan art bölgesi ve bununla beraber de kentin ihtiyaçlarını karşılayan ekonomik zenginliği yok olmuştur. Bu akınlar, Artemis Tapınağı'nın yağmalanıp yıkılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır⁶⁶. Böylelikle büyük tanrıçaya ve onun yara almazlığına olan inanç sarsıntıya uğramıştır⁶⁷.

Yaşanan depremlerin ardından (M.Ö. 262) kentte yaşanan talanlar, bölge ekonomisi ve kültürel yapısı üzerinde olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Özellikle de alt yapının çökmesi, kentin ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaz hale gelmesine ve bu dönemde kentin nüfusunda büyük bir hızla gerilemesine neden olmuştur. Mevcut yapılardan bazıları hızlı bir biçimde onarıldıysa da, eski zengin ve refah günlere dönmek hiçbir zaman mümkün olamamıştır. Bazı mekân ve yapıların duvarları tamamen yıkılmış ve bir moloz yığını haline gelmiştir. Bununla beraber bazı yapılar hızlı biçimde ancak ihtiyaca cevap verebilecek kadar onarılmıştır.

M.S. 4. yüzyılın sonlarına ait kaynaklara göre, Artemis Tapınağı her ne kadar tekrar kullanılabilir hale getirildiyse de, hiçbir zaman tam olarak onarılamamıştır. Bu nedenle yapılan çalışmalar, M.S. 3. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın ilk yarısı içindeki zaman dilimini arkeolojik açıdan bir boşluk olarak göstermektedir⁶⁸.

Constantinus (M.S. 324-337) Iovianus (M.Ö. 363-364) ve Arcadius (M.Ö. 395-408) dönemleri'ne ait mil taşlarından anlaşıldığı üzere, bu faaliyetler M.S. 4. yüzyılda da devam etmiştir. M.S. 301 yılına ait en yüksek fiyatları belirleyen kararnamelerde konusu geçen İskenderiye, Suriye ve Nikamedeia'dan Ephesos'a deniz yolundaki konumu kentin ticareti ve gelişimi için özellikle önemlidir. M.S. 4. yüzyılın ortasında

---

Meiggs 1972, 24; Özgünel 1983, 710; Bengston 1986, 33; Çapar 1987, 25-26; Erdemgil-Evren 1992, 7; Bean 1995, 142; Daim-Ladstätter 2011, 1; Sevin 2001, 81.

⁶⁶ Daim- Ladstätter 2011, 6.

⁶⁷ Ladstätter 2012, 31.

⁶⁸ Daim- Ladstätter 2011, 30; Ladstätter 2012, 30 vd

yazılan bir *expasitia*, kenti şarap, zeytinyağı ve tahıl zenginliği açısından övmekte ve bölgedeki pek çok kent arasında özellikle Smyrna ile Ephesos'u ön plana çıkartmaktadır⁶⁹.

Ancak bu zengin dönem bazı olumsuz olaylar ve doğa felaketleri ile sekteye uğramıştır. M.S. 4. yüzyıl içinde Anadolu'nun batısında meydana gelen çok sayıdaki şiddetli depremden etkilenmiştir. Örneğin M.S. 358 yılındaki depremden Bithynia kadar olmasa da, Ephesos'da etkilenmiştir. Ayrıca M.S. 365 ve 368 yıllarında da bölgede depremlerin meydana geldiği bilinmektedir. Tüm bu olaylardan kentin ne kadar zarar gördüğü ise kesin olarak bilinmemektedir⁷⁰.

Geç antik dönem'de kentin yönetim merkezi, Bülbül Dağı'nın eteklerinden Liman Bölgesi'ne doğru kaymıştır. Bunu takip eden zamanlarda bu yeni yerleşim alanında, büyük bir inşaat patlaması yaşanmıştır⁷¹. Liman semti bu dönemlerde hiç kuşkusuz kentin kalbinin attığı ticari bir merkez haline gelmiştir. Yapılaşmanın çok yoğun olduğu bu bölgede geç antik dönem'de büyük bir mimari faaliyet gözlenmektedir⁷². Özellikle Theodosius dönemi bu alandaki faaliyetlerin en yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde çok sayıda İmparatorluk Dönemi anıtı hem biçimsel, hem de işlevsel değişikliklere uğramış ve aynı zamanda gösterişli görünümüleriyle İmparatorluk dönem'i yapılarından geri kalmayacak biçimde pek çok yeni bir bina inşa edilmiştir. Kent, krizi atlattığı ve kendini arkeolojik buluntularda bariz biçimde belli eden, önemli bir yükseliş yaşamıştır⁷³.

Ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği liman her ne kadar bir kanalla denize bağlantısı sağlansa da, öncesinde olduğu gibi kentin nabzının attığı hayat damarı

⁶⁹ Daim- Ladstätter 2011, 30; Ladstätter 2012, 31 vd.

⁷⁰ Daim- Ladstätter 2011, 30; Ladstätter 2012, 31 vd.

⁷¹ Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

⁷² Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

⁷³ Daim- Ladstätter 2011, 11; Ladstätter 2012, 31 vd.

⁷³ Homeros II., 868; Herodot I,142; Thukydes I, 100; Strabon XIII, 1,2; XIII, III, 3; XIV, 1,2; XIV, II, 29; Curtius 1855-1856, 31; Milamowitz-Moellendorf 1906, 72; Myres 1906, 89; Ruge 1914, 767; Ruge 1916, 1893-94; Bilabel 1920, 120 vd; Munro 1934, 118; Cook 1946, 68; Cassola 1957, 255; Hanfmann 1960, 199; Cook 1960, 40; Roebuck 1961, 500; Grundy 1962, 197; Burn 1962, 197; Mansel 1971, 90; Meiggs 1972, 24; Özgünel 1983, 710; Bengston 1986, 33; Çapar 1987, 25-26; Erdemgil-Evren 1992, 7; Bean 1995, 142; Daim-Ladstätter 2011, 1; Sevin 2001, 81.

olmaya devam etmiştir⁷⁴. Limanın devamlılık arz eden ve giderek ilerleyen kumlanması ile liman havuzunun kent tarafından kirletilmesi, bunların işlevini yetirmemesi ve gemi trafiğinin bu durumdan etkilenmemesi için sürekli bakımının yapılmasını ve temizlenmesini zorunlu kılıyordu. Bu durumda ortaya çıkan problemler, Erken İmparatorluk Dönemi'nden beri bilinmektedir⁷⁵.

Ephesos antik kenti Limanı'nın Küçük Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla sık sık dolduğu bilinmektedir. Roma İmparatorluk dönemi'nde Ephesos kentinin önemli bir ticaret merkezi haline gelmesinin en önemli nedeni kuşkusuz bir liman kenti olmasıdır. Bu nedenle Ephesos Limanı özellikle kentin en parlak dönemlerde temizleme çalışmaları yapılmıştır. M.S. 2. yüzyılda İmparator Hadrianus Dönemi'nde (M.S.117-138) limanda yapılan temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları büyük önem taşımıştır. Çünkü bu dönem içerisinde Ephesos antik kentinin ticari faaliyetlerini engelleyebilecek derecede dolan limanın temizlenmesi ile ticaret yeniden canlanmıştır⁷⁶. Ephesos antik kent limanın bataklığa dönüşmesinin getireceği ağır sonuçlardan, büyük çaba ve teknik araçların kullanımıyla, M.S. 2. yüzyılın sonuna kadar kaçmak mümkün olabilmiştir⁷⁷.

Ephesos antik kenti geç antik dönem'le birlikte, Konstantinopolis'in ihtiyaçlarını karşılayan, gemilerin düzenli uğrak yeri haline gelmiştir. Tüm bu gelişim malların el değiştirilmesindeki artışı da beraberinde getirmiştir⁷⁸. Ephesos Limanı'nın dolması ve liman havuzuyla kıyı arasında bağlantıyı sağlayacak bir kanalın inşası, M. S. 3. yüzyıla denk gelmektedir. Kanal temizleme çalışmalarında yaşanan zorluklar ile teknik olanakların yetersizliği denizle kanalın bağlantısı daha sonraki dönemlerde sağlanamamasına neden olmuştur. Limanın işlevini yitirmesinde sonra, kanalın iki yanı mezarlarla kaplı bir yol haline gelmiştir. Özellikle de M.S. 3. yüzyılın sonundan itibaren mezar yapılarında bir yoğunlaşma gözlemlenmektedir.

⁷⁴ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

⁷⁵ Daim- Ladstätter 2011, 9; Ladstätter 2012, 31.

⁷⁶ Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Yügrük1996, 410; Akurgal 2000, 336 vd; Erdem 2006, 2 vd; Oter vd. 2008, 7.

⁷⁷ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Daim- Ladstätter 2011, 9.

⁷⁸ Seval 1990, 46; Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Blake - Edmonds 1997, 119 vd; Akurgal 2000, 336 vd; Çimrin 2001, 7; Texier 2002, 155; Erdem 2006, 2 vd; Oter vd. 2008, 7; Daim- Ladstätter 2011, 1.

Mezar yapılarının birinde Hıristiyan kullanımına işaret eden ipuçlarının bulunması, hem kültürel hem de tarihsel açıdan önemlidir. Antik Dönem’lerde haç tasvirli anma kandillerinin sembolik açıdan bir anlam taşıdığı bilinmektedir. Geç Antik Dönem’in sevilen bir objesi olsa da, kondukları yer ve kullanımlarındaki hatıra özellikleri kandillerin anlamsal bir içeriği olduğunu düşündürmüştür.

Ephesos Geç Antik Dönem’de eyalet yönetimin merkezi olma özelliğini korumuştur. Giderek güç kazanan kilise kentin stratejik önemini daha da güçlendirmiştir. Bu bölgedeki kilise teşkilatının başı, Ephesos’ta ikamet etmiştir. Kısa bir süre sonra, hem çok sayıdaki yerli azizler, hem Aziz Paulus’un misyonu, hem de Meryem Ana’nın son istirahat yeri kabul edilmesi nedeniyle Ephesos, hareketli bir haç ziyaret yerine dönüşmüştür. Yedi uyuyanlar Mezar Kilisesi ve Aziz Yuhanna Bazilikası etrafında dini içerikli hatıra eşyaları satış yeri ile Orta Çağ’ın sonlarına kadar canlı kalan bir haç endüstrisi gelişmiştir.

Antik kent M. S. 7. yüzyıldaki yıkımdan sonra terk edilmemiş, yerleşim süreklilik göstermeye devam etmiştir. Ancak zamansal sınırların kesin biçimde yapılabilmesi ve bunu temel alarak Anadolu’nun Orta Çağ’ının erken dönemlerinin buluntularla birlikte yorumlanması bugün için hala büyük zorluk teşkil etmektedir. Az sayıdaki seramik, sikke gibi küçük buluntular, Ephesos’un 14. yüzyılın içlerine kadar yerleşim görmeye devam ettiğini göstermektedir⁷⁹.

Antik kentin günümüz dönemine ait kazıları ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 1869 yılında İngiliz mühendis Wood dünyanın yedi harikasından biri kabul edilen Artemis Tapınağı’nı bulmak amacıyla araştırmalarına başlamıştır. Londra’daki British Museum adına tapınağın tam yerini belirlemek amacıyla bu yıllarda birkaç küçük sondaj çalışması yapılmıştır. 1869’da yeni yılın ilk gününde tapınakla ilgili ilk izlere rastlanmasına rağmen, tapınağın temellerinin iyi bir durumda olmaması ve önemli verilere ulaşılamaması nedeniyle bu sevinç uzun sürmemiştir. Finansal

---

⁷⁹ Daim- Ladstätter 2011, 11.

destek yetersizliği nedeniyle de Artemision'daki kazılara daha sonra devam edilmek üzere ara verilmiştir⁸⁰.

1883 yılında Ephesos'taki kazılar Kültür Bakanlığı'nın izniyle Viyana Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü Profesörü Otto Benndorf'un başkanlığında tekrar başlamıştır. Bu tarihten günümüze kadar sürdürülen araştırma ve kazı çalışmalarında antik kentin çeşitli bölümlerine ulaşılmıştır. İlk çalışmalar sırasında Selçuk'ta inşa edilen kazı evi, bugün de Ephesos civarındaki arkeolojik araştırmaların yürütüldüğü bir merkez durumuna gelmiştir⁸¹. Onların ardından Viyana Üniversitesi Klasik Arkeoloji Profesörü Otto Benndorf 1895 yılında kazılara başlamış ve 1898 yılında da Ephesos'taki arkeolojik kazıları yürütebilmek amacıyla Avusturya Arkeoloji Enstitüsü kurulmuştur⁸².

Benndorf yönetimindeki kazı ekibi, 1895'ten 1913'e kadar Koressos ile Panayır Dağı'nın eteklerinde yaptıkları geniş araştırmalarla kentin Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kalıntılarını bulmuşlardır. I. Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğrayan çalışmalar savaşın bitmesinin ardından Avusturyalı Prof. Josef Keil'in önderliğinde devam etmiştir. II. Dünya Savaşının ardından ise bu görevi Prof. Franz Miltner ile Prof. Fritz Eichler üstlenmiştir. 1956 yılından beri kapsamlı biçimde yürütülen çalışmalarla antik kentin bazı bölümleri açığa çıkarılarak Ephesos kazıları bir kurum kimliği kazanmıştır. Prof. Veters yönetiminde ise özellikle Artemis Tapınağı ve Yamaç Ev 2'deki kazı çalışmaları büyük ilgi odağı olmuştur⁸³.

1990 yılından sonra ise daha çok analiz odaklı yayın faaliyetleri, jeofizik ile yüzey araştırmaları ve önemli noktalarda sürdürülen kazı çalışmaları ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Prof. Langmann, Prof. S. Karwiese ve Prof. F. Krinzingler kazı başkanlıklarını yürütmüştür. 2008 yılından sonra ise Doç. Dr. S. Ladstatter başkanlığında kazılara devam edilmektedir. Günümüzde çoğunluğunu Avusturya,

⁸⁰ Seval 1990, 46; Türkoğlu 1992, 10; Bean 1995, 142; Blake - Edmonds 1997, 119 vd; Akurgal 2000, 336 vd; Çimrin 2001, 7; Texier 2002, 155; Erdem 2006, 2 vd; Oter vd. 2008, 7.

⁸¹ Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 30 vd.

⁸² Benndorf 1897, 12-30; Benndorf 1898, 243-257; Heberdey 1898, 71-82; Domaszewski 1899, 81-86; Heberdey 1899, 37-50; Benndorf 1899, 15-36; Stein 1899, 71-74; Heberdey 1900, 83-96; Mommsen 1900, 1-8; Schneider 1901; Domaszewski 1902, 233-236; Scherrer 2000, 18.

⁸³ Langmann 1985, 65-69.

Türkiye ve Almanya olmak üzere farklı merkezlerden gelen bilim adamlarının oluşturduğu büyük bir ekiple, kazı çalışmalarına devam edilmektedir. Antik kentin bugün için yaklaşık yüzde onluk bölümünün ortaya çıkarıldığı düşünülürse, kentteki bu çalışmaların daha uzun yıllar devam edeceği ön görülmektedir⁸⁴.

---

⁸⁴ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEZAR KONTEKSTİ VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Antik dönem insanları doğada korktukları, anlam veremedikleri varlık ve olayların tanrılar tarafından yapıldığına inanmışlardır. Dağ tepeleri, pınarlar, gökyüzü, ay, yıldızlar gibi gökyüzü cisimleri, fırtına, şimşek gibi doğa olayları tanrılarının bir göstergesi olarak algılanmıştır. Böylelikle eski çağ insanların kendilerine bir kült yaratarak, bir nesneye veya bir varlığa tapma, sığınma ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır. Sığındıkları varlıklara karşı ise kendilerini sorumlu hissettiklerinden, onlar için kutsal mekânlar oluşturmuşlardır. Dini törenlerini aksatmamak ve yeryüzünü bereketli kılmak için bazı görevler üstlendikleri bilinmektedir. Bu görevlerden bir kısmı da çalışma konumuzu oluşturan ölümlle ilgili olanlardır⁸⁵. Bu nedenle çalışmada ölü gömme gelenekleri ayrıntılı olarak başlangıcından itibaren ele alınmış daha sonra ise Ephesos antik kenti nekropollerinde tespit edilen yeni bulgular çalışmaya dâhil edilmiştir.

İnsanlar toplu yaşamaya ve birbirlerine ihtiyaç duymaya başladıkları andan itibaren birbirlerine karşı manevi duygular beslemişlerdir. Birey, toplum içinde manevi bir değere sahip toplumun üyesi durumuna gelmiştir. Bu nedenle bireyin ölmesi sonrasında geride kalanlar tarafından ölü için yas tutulmuş ve O'na duyulan saygıdan dolayı mezar anıtları oluşturulmuştur. Bu anlamda ölü gömme gelenek ve yöntemleri uygulanmıştır⁸⁶. Ölümler için mezarlardan toplu bir alan oluşturarak bu alana özel bir önem verme düşüncesi, insanın yerleşik hayata geçmesi ve yerleşim birimleri meydana getirmesi ile başlamıştır. Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerde pitos ya da ata kültürüne bağlı olarak intramural (ev içine gömü) gömü biçimleri gibi farklı gömü adetleri bulunmaktadır.

Farklı uygarlıklardaki gömü biçimleri ise ölümün nasıl bir anlam taşıdığına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin eski Doğu uygarlıkları için ölüm tıpkı doğum gibi doğal bir olarak görülürken, antik Grek ve Roma uygarlıklarında ölüm son kabul edilmiştir. Buna göre insan ruhu ölümden sonra şu ya da bu biçimde varlığını sürdürse de, hemen hemen tüm toplumlarda ölüm geri dönüşü olmayan acı bir olay olarak algılanmıştır. Bu nedenle de antik Grek ve Roma'da, ölünün arkasından gösterişli ağıt

⁸⁵ Çevik 2000, 6.

⁸⁶ İdil 1993, 1.

yakma ve dövünme törenleri yapıldığı, ayrıca uzun süre yas tutulduğu bilinmektedir⁸⁷. Aynı günümüzde olduğu gibi antik dönemde de, kişiye hayattayken duyulan saygı öldükten sonra da devam ettirilmek istenmiştir. Bunun sonucu olarak içlerinde çok farklı mezar tiplerini barındıran Nekropol alanları oluşmuştur⁸⁸.

Grek kültüründeki ölü gömme adetlerinin yaklaşık 1000 yıllık bir süreci kapsadığı tahmin edilmektedir. Ancak bu periyodun son iki yüzyılında Yunanistan'da bir "dünya göçü" olmuş ve Grek yaşam tarzı Akdeniz kıyılarının ötesine de etki etmeye başlamıştır. Çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan Roma kültürü ise bu dünyayı hem genişletmiş, hem de Grek dünyasının üzerine her katkı koyarak geliştirmiştir⁸⁹. Grek adetlerinin dünyaya hızlı ve etkin biçimde yayıldığı Helenistik Dönem mezarları ile ilgili bilgiler daha önceki dönemlere göre daha azdır. Bunun nedenlerinden bir tanesi daha önceki dönemlere ait mezarların bu döneme göre çok daha zengin sunular ve içeriklere sahip olmasıdır⁹⁰. Aynı zamanda demografik veriler de sağlayan mezarlık araştırmaları, erişkin ve çocuk gömülerinin önceki dönemlerle paralellik gösterdiğini ve bu grafiksel ilişkinin Hellenistik Dönem'de çok fazla değişmediğini ortaya koymuştur⁹¹.

Antik çağda kremasyon geleneğinin kökeni konusu arkeoloji araştırmalarında çözümü güç konulardan biridir. Kremasyon, gerek hijyenik nedenlerden gerekse yabancı ülkelerde ölenleri yurtlarına geri getirme kolaylığı için başlatılmış olsun, zaman içerisinde gelenek olarak gelişmiş ve hatta bazı bölgelerde inhumasyon ölü gömme geleneğinin önüne geçmiştir. Kremasyon gömünün bilinen ilk örneği günümüzden yaklaşık 9 bin yıl öncesine tarihlenen (yaklaşık M.Ö. 7. bin), avcı toplayıcı bir yerleşim yeri olan Niğde-Aksaray'daki Aşıklı Höyük'te 1991 yılında ortaya çıkarılmıştır⁹². Kremasyon genel olarak bir Avrupa geleneği gibi algılansa da erken örneklerine daha ziyade Yakın Doğu'da, hatta Hindistan'da, Anadolu ve Ege kültürü ile ilişkili bölgelerde rastlanmaktadır⁹³. İlk örneği günümüzden yaklaşık olarak 9 bin yıl öncesinde Orta Anadolu'da gördüğümüz kremasyon, M.Ö. 3. binde Akdeniz ve Ege Denizi ticareti

⁸⁷ Akyürek 1986, 94.

⁸⁸ Nekropol kelimesi, Grekçe nekros- ölü, polis-şehir kelimelerinin birleşmesinden oluşan ve ölümler şehri anlamına gelen bir sözcüktür Bkz. Saltuk 1993, 125.

⁸⁹ Saltuk 1993, 125.

⁹⁰ Kurtz -Boardman 1971, 162.

⁹¹ Morris 1989, 93.

⁹² Buluç, 1993, 84.

⁹³ Buluç, 1993, 84.

ile yayılmış olmalıdır⁹⁴. Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraki dönemde Orta Anadolu'da Frigler'le tümülüsler ve oda mezar geleneğinin yaygınlaştığı görülür. Ancak M.Ö. 8. yüzyıl sonları ile 7. yüzyıl başlarında ölü, mezar odasına kıyafetleri ile birlikte gömülürken, M.Ö. 7. yüzyılın ortalarından itibaren ise ölümlerin yakılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Gordion, Ankara, Elmalı-Bayındır, Elmalı-Karaburun'daki kremasyon içeren tümülüslerdeki oda mezarlar bu dönemin ürünleridir⁹⁵.

M.Ö. 7. yüzyıl ortalarından itibaren Phrygler, tümülüsler içindeki oda mezarlara inhumasyon gömü yapma geleneğinin yanısıra, ölümlerini yakarak, küllerini mezar odasına bırakma yani kremasyon adı verilen gömme geleneğini de kullanmaya başlamışlardır⁹⁶. Bu dönemde kremasyonun kullanılmaya başlamasının nedenleri konusunda kesin bir cevap bulunmamaktadır. Bu konuyla ilgili bazı görüşler öne sürülmüştür. Örneğin Phrygler Tümülüsleri'nde M.Ö. 7. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan kremasyonu, Lidya ve İonia kentleri ile olan ilişkisinin artmasına bağlanmaktadır⁹⁷. Gordion'da kremasyon görülen bazı tümülüslerde Lidya, Korint ve Attika tarzı kaplar ele geçmiştir. Bu yabancı kapların ele geçirilmesi aynı zamanda tarihlenmeyi belirleme açısından da kolaylık sağlamaktadır. Frig tümülüslerinden Ankara ve Gordion'da, M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında görülen kremasyon gömme tarzı yalnızca batı ve Lidya etkisi ile açıklanamaz. Özellikle Ankara'daki Phrygler tümülüslerinden çıkan malzemeler ışığında doğu kökenli malzemelerin varlığı, Güneydoğu Anadolu özellikleri yönünden de etkili olabilir.

Kremasyon, ateş vasıtasıyla cesedi et ve kaslardan arındırma yöntemi olarak tanımlanabilmektedir. Antik dönem inancında et ile kasın, psykheyi (ruhu) yaşayanların dünyasına bağladığına ve ölen kişinin hayaletlerin arasına girmesine engel olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle ölüm anında ruhun çarçabuk bedenden arındırılmasına çaba gösterilmiştir. Kremasyon da bunun hızlı bir yolu olarak tercih edilen bir yöntem olmuştur. Ancak ölümlerin yakılması durumunda, inhumasyon gömüde olduğu gibi aynı tür tören ve tapınmanın yapıldığı kesin değildir. Urnelerin yanında veya

⁹⁴ Buluç, 1993, 85.

⁹⁵ Buluç, 1993, 91.

⁹⁶ Buluç, 1993, 91.

⁹⁷ Buluç, 1993, 91.

içinde hayvan kemiklerinin bulunmamış olması farklı bir tapınma şekline işaret edebilir. Arkeolojik kazılar ölülerin mezarlık alanları içinde yakıldığını ve yakılan kemiklerin toplanarak “kıрма taşları” ile küçük parçalar haline getirildiklerini göstermiştir. Küçültülen kemikler ve küller bir urnenin içine konularak mezarlık alanına gömülmüştür⁹⁸. Urnelerin üzerleri ise genellikle bir veya birden fazla çanak veya kâse ile örtülmüştür. Bu duruma ait güzel örnekler Van Ayanis Kalesi ve Dilkaya kazılarında elde edilmiştir. Kalenin doğusunda yürütülen mezarlık kazılarında bir urnenin üzerinde düz durumda bir kâse ve kâseyi ters konularak örten ikinci bir kâse bulunmuştur. Düz duran kâsenin içinde ölüye sunulan ölü yemeğinin var olduğu rahatlıkla önerilebilir. Bu durumda yakma merasimlerinde de ölü yemeği töreninin yapıldığı düşünülmektedir⁹⁹.

Urnelerin içinden elde edilen mühür, küpe, yüzük, fibula gibi kişisel eşyalar ölü armağanları hakkında bilgi verirler. Urne içine konulamayacak kadar büyük olan kemer ve miğfer gibi eşyalar ise katlanarak veya ezilerek urnenin hemen yanına bırakılmıştır. Yakma gömülerin, bir öneriye göre, ekonomik olarak daha düşük düzeydeki insanlara ait olduğu düşünülürse merasimlerin çok gelişmiş ve zengin olmadığı önerilebilir. Ancak bazı oda ve anıtsal kaya mezarlarında gözlenen yakma gömüler için durum aynı olmamalıdır¹⁰⁰.

Ölülerin yakılarak gömülmesinde, yakma derecesi, ileri, orta ve düşük olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İnsanların genellikle ölülerini yakma yoluyla ortadan kaldırma gelenekleri, mezara gömme, örtüp kapatma ve bir çömleğe (urneye) koyma biçimleri ile farklı uygulama tipleri göstermektedir. Bu ayrıcalıklar, “yakarak ölü gömme” âdetinin hiçbir zaman etnik bir gruba, özel bir topluma mal edilemeyecek kadar yaygın olduğunu göstermektedir¹⁰¹.

Homeros’un *İliada*’sında bedeninin yakılarak gömülmesinin önemi şöyle anlatır: “*Akhilleus’un parlak bedeni çok yorulmuştu. Uyurken geldi zavallı Patroklos’un ruhu,*

⁹⁸ Çilingiroğlu 1997, 102.

⁹⁹ Çilingiroğlu 1997, 102.

¹⁰⁰ Çilingiroğlu 1997, 102.

¹⁰¹ Deniz 1987, 119.

her şeyi benziyordu ona, güzel gözleri, sesi, boyu, posu, gene o rubaları giymişti sırtına, Durdu Akhilleus'un başı uçunda; dedi ki: Uyuyorsun demek, Akhilleus, beni unuttun gitti. Umursardın ben yaşarken, şimdi umursamaz oldun. Durma, çabuk gömde, gireyim Hades kapılarından, ruhlar var burada, göçmüşlerin belirtileri, giremem içeriye, uzağa sürerler beni, ırmağı geçip bir türlü karışmam aralarına, boşuna dolanırım Hades'in geniş kapılı evi önüde, boşuna. El ele ağlayalım, hadi uzat elini, siz ateş payımı verdikten sonra bir daha Hades'ten bana dönüş yok''¹⁰². Bu anlatımlara göre etin ancak yakıldıktan sonra vücuttan ayrılmasıyla ruhun huzura kavuştuğuna inanılırdı. Kremasyon, et ve kasları hızlıca yok etmek, dolayısıyla da ruhu serbest bırakmak için uygulanan bir yöntemdir. Bazı araştırmacılar, kremasyon geleneğini yakılan beden ruhuna duyulan saygının göstergesi ve kahramanlara ait bir ölü gömme biçimi olarak tanımlamaktadır. Ancak birçok merkezde açığa çıkan nekropolis alanlarından elde edilen veriler, her yerleşimde çağdaş olarak kremasyon ve inhumasyon gömü geleneğinin hem kadınlar hem de erkekler için tercih edilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır¹⁰³. Gömü geleneklerinin zaman içinde değişmesinin dışında, ailenin sosyal ve ekonomik düzeyi, mezar tipinin seçiminde etkili olmuştur. Bununla birlikte, yetişkinler ve çocuklar için farklı mezar tipleri kullanılmış olduğunu belirtmek gerekir. Çocuklar ve bebekler yalnızca inhumasyon yöntemiyle gömülmüşlerdir¹⁰⁴.

Bugüne kadar yapılmış olan sistemli kazılar, ölenlerin mezar odasının önünde törenlerle yakıldıktan sonra, tipik Frig geleneğine göre yapılan ağaç oda içerisine gömüldüğünü göstermiştir¹⁰⁵. Kazılarda elde edilen diğer sonuç bir taraftan mezar odası yapılırken, diğer taraftan belki de günlerce sürecek olan ölü yakma törenlerinin yapıldığıdır. Hitit yazılı belgelerinde 14 gün boyunca sürdüğü anlatılan ölü yakma adetleri¹⁰⁶ ve Homeros'un İlyada destanında anlattığı Patraklos ve Hektor için yapılan¹⁰⁷ ölü yakma törenlerini bu ritüellerin önemini ortaya koymaktadır¹⁰⁸.

¹⁰² Homeros, İliada 22,532.

¹⁰³ Hürmüzlü 2008, 9.

¹⁰⁴ Hürmüzlü 2008, 9.

¹⁰⁵ Buluç, 1993, 94.

¹⁰⁶ Buluç, 1993, 95.

¹⁰⁷ Homeros, İliada 22, 537.

¹⁰⁸ Buluç, 1993, 95.

Homeros'un İliada'sında Patroklos'un cenazenin götürülüş sahnesini şöyle anlatır:

“Odun kesenlerin hepsi kütükler taşıyordu, öyle buyurmuştu Meriones, sevimli Idomeneus'un seyisi. Bunları yan yana yığdılar kıyıda, burası Akhilleus'un gösterdiği mezar yeri idi. Koca bir odun yığını serdikten sonra, çöktüler oldukları yere, beklediler. Akhilleus buyurdu savaşçı Myrmidonlara, kuşanın dedi zırhlarınızı, koşun atları arabalara. Onlarda kalktılar, kuşandılar silahlarını, savaşçılarda bindi arabalara, arabacılar da. Ön de arabalar gidiyordu, arkada binlerce yaya, taşıyorlardı arkalarında arkadaş Patroklos'u. Ölü boydan boya saçlarla örtülüydü, her kez saçını kesmiş, atmış ölünün üstüne. Başını arkadan tanrısız Akhilleus tutuyordu, Hades'e götürüyordu kusursuz yoldaşını. Akhilleus'un gösterdiği yere indirdiler ölüyü, o saat bol odun yığdılar oraya”¹⁰⁹.

Homeros İliada'sında Patroklos'un ölüsünün yakıldıktan sonraki bölümü ise şöyle anlatmaktadır: *“Peleusoğlu uzaklaştı ateşin dibinden, yorgun argın uzandı tatlı uykuya. Atreusoğlu'yla adamları sürüyle sardılar çevresini, uyandırdı Akhilleus'u kalabalığın gürültüsü, kalkıp oturdu, dile geldi, dedi ki: Atreusoğlu, öbür Akhalı yiğitler, ilkin ateşi söndürün kızıl renkli şarapla, her yerde kırın alevin gücünü, sonra toplarız Patroklos'un kemiklerini, kolay seçilir onlar, görülür gözle, yığının tam ortasındalar hepsi, adamlarla atlarsa uzakta yandı¹¹⁰. Koyalım kemikleri altın bir kaba, iki kat yağla kapayalım kabı. Öyle kalsınlar Hades'e ineceğim güne dek. Çok büyük olmasın üstüne yığacağımız mezar, olsun uygun büyüklükte, daha sonra büyük bir mezar yapar Akhalar, benden sonra çok kürekli gemilerle kalacak olanlar. Böyle dedi, hızlı Akhilleus'un sözünü hepsi dinledi. Önce başladılar ateşi söndürmeye kızıl renkli şarapla, yanan alevi, küme küme korları söndürmeye. Ağlaya ağlaya topladılar arkadaşlarının ak kemiklerini, koydular onları altın bir kaba, iki kat yağla kapattılar üstünü, barakaya yerleştirip örtüler yumuşak bir kumaşla. Sonra odunların yandığı yerde bir çember çizip attılar temelini, sonrada toprak getirip yığdılar üst üste, mezar tamam oldu, onlarda uzaklaştılar ordan. Akhileus orduyu toplu tuttu, ödülleri getirtti gemilereden, leğenler, üçayaklar, atlar, katırlar, başları kalkık öküzler, güzel kemerli*

¹⁰⁹ Homeros, İliada 22, 534.

¹¹⁰ Homeros, İliada 22, 537.

kadınlar, alacalı demir. Önce koydu parlak ödülleri araba yarışlarında en hızlı gidene”¹¹¹.

Patroklos’un cenazesi onuruna yarışlar düzenlenmiştir. Myken Dönemi’nde Bronz Çağı’na ait kremasyon, basit inhumasyon mezarları, basitçe açılmış çukurlara gömme ve mezar işaretlerinin kullanımı daha sonraki dönemlerde de gözlenmiştir¹¹². Vücudun bütünlüğünün korunduğu inhumasyon mezarlarda ceset ya bir muhafaza içerisine yerleştirilmiş ya da toprağa direkt olarak gömülmüştür. İnsanlık tarihinde en eski gömü biçimi olan inhumasyon mezarlar, eski Yunan dünyasında farklı dönemler boyunca, farklı merkezlerde ve çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır¹¹³.

Muhafaza içerisine yapılan inhumasyon gömüler pişmiş toprak, taş veya ahşap lahitler dışında, pithos, amphora veya her hangi bir geniş vazo içerisinde karşımıza çıkar. Bazı durumlarda inhumasyonlar, sandık biçiminde mezarların içerisine gömülmüştür. Direkt toprağa gömü şeklinde uygulanmış olan inhumasyon mezarlarda ise, gömünün üzeri çeşitli biçimde örtülmüştür¹¹⁴. Hitit ölü gömme adetleri, Anadolu kültüründen gelmektedir. Toplumların farklı kültür yapıları bazı zamanlarda ortak paydada buluşmaktadır. Özellikle İliada’da Patroklos’un cenaze töreni Hitit cenaze töreniyle ortak özellikler taşımaktadır. Hititler ve Homeros’un İliada’sında anlattığı¹¹⁵ ölü gömme törenleri arasında benzerlikler bulunmaktadır.

- a) Cenaze yakılır
- b) Ateş içeceklerin dökülmesi ile söndürülür
- c) Kemikleri yağ veya don yağına batırılır ya da bunlarla kaplanır
- d) Kemikler keten bezi ve iyi bir giysiyle sarılır
- e) Taş bir odaya yerleştirilir
- f) Şölen yapılır

Kremasyon geleneğinin Anadolu’da görülmesinin bir sebebi de yakma işlemiyle ruhların kötülüklerden arınacağı ve huzura kavuşacağı düşüncesidir. Troia ve Beşiktepe

¹¹¹ Homeros 22, 538.

¹¹² Kurtz-Boardman 1971, 21.

¹¹³ Hürmüzlü 2008, 13.

¹¹⁴ Hürmüzlü 2008, 14.

¹¹⁵ Homeros, İliada 22, 538.

mezarlıklarında bir yaşından küçük bebeklerin yakılmadığı görülmektedir. Bu uygulamanın amacı bebeklerin ruhlarının ve vücutlarının daha kirlenmediği inancı ile alakalı olarak değerlendirilmiştir. Hititler’de de ölü yakma geleneği kullanıldığı bilinmektedir. Hattuşa yakınlarındaki Osman Kaya’da 54 adet kremasyon mezarının tespit edilmesi ve Ankara-Haymana yakınlarındaki Ilıca’da 131 adet urne mezarın bulunması Hititlerin de bu uygulamayı sıklıkla kullandığını göstermektedir. Ayrıca arkeolojik verilerin dışında yazılı belgeler de yakma geleneğinin Hititler tarafından kullanıldığı kanıtlanmaktadır¹¹⁶.

Troas Bölgesi’nin önde gelen antik kentlerinden olan Parion Nekropolü’nde 2005 yılında yapılan kazılar ışığında iki tip gömü biçiminin olduğu belirlenmiştir. Bunlardan birincisi inhumasyon¹¹⁷ yani iskelet olarak gömme, ikincisi ise kremasyon¹¹⁸ yani ölüyü yakarak gömmedir. Bunlardan inhumasyon son derece basit herhangi bir işlem gerektirmeyen, ölen bireyin bir bütün olarak doğrudan toprağa yatırılması şeklinde karşımıza çıkan bir uygulamadır.

Ölen bireyi gömme kadar yaygın olmayan bir uygulama olsa da kremasyon, Erken Neolitik Çağ’dan beri bilinmekte ve uygulanmaktadır. Yakma işleminin gerçekleştirilmesi için en az 2 m. küp odun yığını ve bir kremasyon alanının olması gerekmektedir¹¹⁹.

İnhumasyon ve kremasyon mezarlar Troas Bölgesi nekropollerinde, Arkaik Dönem’den itibaren Tenedos’da¹²⁰ ve Antandros Melis Nekropolü’nde¹²¹, Bizans Dönemi’nden itibaren ise, Skepsis Aşağı Kent Nekropolü’nde¹²² rastlanmıştır. Batı Anadoludaki birçok antik kentte bu ölü gömme geleneğinin eş zamanlı birliktelik göstermesi, bu geleneklerin geniş bir coğrafyada ortak biçimde uygulandığını kanıtlaması bakımından önemlidir.

¹¹⁶ Buluç 1993, 84.

¹¹⁷ Akyurt 1998, 5.

¹¹⁸ Erken dönemlerde yapılan kremasyonda iskelet dahi tamamen yakılırken; Roma Dönemi’nde sadece etler eriyecek kadar kremasyon uygulanmıştır. Bkz. Dusenbery 1998, 15.

¹¹⁹ Akyurt 1998, 6.

¹²⁰ Sevinç 1994, 115.

¹²¹ Polat 2002, 26; Yağız 2003, 21, 49.

¹²² Başaran - Tavukçu - Tombul 1997, 557.

Grek dünyasında M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan değişim, kuşkusuz her kentte farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemden itibaren, özellikle doğuyla ilişkilerin başlaması sonucunda Grek dünyasında gerçekleşen değişim ve polis kültürünün doğuşu kendisini tapınakların inşasında ve yerleşme alanlarının düzenlenmesinde göstermektedir. Bunun sonucunda da mezarlık alanları kent dışına taşınmıştır. Bu tarihten itibaren ölümler ve yaşayanların dünyası kesin çizgiler ile birbirinden ayrılmış ve sivil yerleşim alanları yeniden düzenlenmiştir¹²³.

Arkaik dönem, sanatta Orientalizan stilin eklenmeye başladığı dönemdir. Daha önceki dönemlere göre daha fazla kalıntının gözlendiği bu dönem özellikle zenginliğin arttığı bir zamandır. Bu dönemin önemli özelliklerinden bir tanesi özellikle Atina'da yetişkinlerin şehir merkezleri içine gömülme yasağıdır. Ancak bu yasak genellikle çocuklar için uygulanmamış ve çocuklar evlerin çevrelerinde de gömülmüşlerdir¹²⁴. Yunan ve Roma dünyasında genel olarak gözlenen kent dışına gömme âdeti tüm antik coğrafyalar için geçerli bir uygulama değildir. Attika'ya oldukça yakında yer alan Sparta'da ölümlerin bazı dönemler kent merkezlerinin içinde gömülmesi buna bir örnek teşkil etmektedir¹²⁵.

Mezarlık alanlarının seçiminde bazı ölçütlerin gözetildiği dikkat çekmektedir. Ulaşım kolaylığı açısından, nekropollerin kente ulaşan yollar üzerinde olmaları kuşkusuz önemlidir¹²⁶. Kentin dışına açılan bu yollar bazı durumlarda kutsal alanların güzergâhı üzerindedir. Ayrıca tarımın büyük önem taşıdığı Antik Dönem'de yaşayanların dünyasında tarıma elverişli olmayan topraklar ölümlerin kenti için ayrılmıştır. Ölü gömme gelenekleriyle uğraşan araştırmacıların ilk dikkatini çeken nokta, birçok yerleşimde eş zamanlı olarak kullanılmış, birden fazla nekropol alanlarının varlığıdır. Mezar tipleri ve mezar hediyesi repertuarında farklılıklarının görülmediği bu nekropol alanları kentteki farklı aile grupları tarafından kullanılmış olduğunu göstermektedir. Antik Dönem Hellen Dünyası'nda birçok merkezde bu durum, Protogeometrik Dönemden itibaren karşımıza çıkmaktadır¹²⁷.

¹²³ Hürmüzlü 2008, 5.

¹²⁴ Kurtz-Boardman 1971, 68.

¹²⁵ Garland 1985, 42.

¹²⁶ Hürmüzlü 2008, 5.

¹²⁷ Hürmüzlü 2008, 6.

Antik Grek’de *Prothesis* (ölünün sergilenmesi) de böyle bir amaca hizmet etmiştir. Ama aynı zamanda *Prothesis*’le birlikte Platon’un da belirttiği gibi ölümün gerçekten ispat edilmesi ve ailenin yas tutması gibi amaçlar da böylece yerine gelmektedir. Dokuzuncu gün ritüeli ve yasin son günü de yine ölen kişinin öbür dünyaya geçişindeki aşamalardandır. Ölüm sürecinin kemiklerin üzerindeki et bozulana kadar tamamlanmadığı yönünde bir inanç da bulunmaktadır. Kremasyon bu süreci hızlandırmakta ve *sarkophagi* (lahit) ismi de muhtemelen bu mantık ile “et yiyen” anlamına gelmektedir. Genel olarak ölünün kalıntıları özel ihtimama konu olmamış, yeni bir gömü yapılacağı zaman bir kenara toplamışlardır. Ancak kahramanlar ya da bazı önemli kişilerin kemiklerine özel ilgi gösterilmiştir¹²⁸.

Antik dönem Hellen dünyası’nda kremasyon (yakarak gömme) ve inhumasyon (toprağa gömü) olmak üzere iki gömü biçimi kullanılmıştır¹²⁹. Klasik dönem ile birlikte Yunan ölü gömme gelenekleri yaşayanları da memnun edecek biçimde geliştirilmiştir. Bu adetler ve ilişkili eserlerde insanların hüznü, adakları ve hatta umutlarının ifadesinde geniş olanaklar yaratılmıştır. Tüm yönleri ile ele alındığında Yunan hayat tarzının ve onun bir parçası olan ölü gömme adetlerinin insanlığı yüksek derecede etkilediği söylenebilir¹³⁰. Bronz çağı’ndan Klasik Yunan Dönemi’ne kadar cenaze fikri ve uygulamaları çok büyük değişiklik göstermemiştir. Miken kâseleri üzerindeki ağıt tutan kadın gösterimleri gibi bazı geleneksel uygulamalar stil ve kavram yönünden M.Ö. 6. yüzyıl Attika ağıt tutan kadın gösterimleriyle çok küçük farklılıklar taşımaktadırlar. *Prothesis* sahnesi ve ölüyü yıkama gelenekleri de benzerlikler gösterir. Myken dönemi’nde ve sonraki dönemlerde ölüye yapılan mezar sunularının anlamını bugün doğru olarak çözmemiz kolay değildir.

Arkeolojik verilerin gösterdiği gibi, mezarlık alanına getirilen ölüer için yapılacak en önemli merasim “ölü yemeği” merasimidir. Ölü yemeğinden önce yapılması mümkün olan dua veya tapınmalar yazılı kaynaklara yansımamıştır. Ölü yemeğinin ölünün mezara koyulmasından sonra, ancak yemeklerden ölüye sunulabilmesini sağlamak amacıyla mezarın kapak taşı ile veya toprakla

¹²⁸ Kurtz-Boardman 1971, 19.

¹²⁹ Hürmüzlü 2008, 9.

¹³⁰ Kurt-Boardman 1971,18.

örtülebilmesinden önce yapıldığı önerimiştir. Özellikle Van Karagündüz mezarlarından elde edilen veriler, ölü yemeğinin bir bölümünün kaplar içinde mezara koyulduğunu göstermektedir. Ölüler için hangi tür hayvanları kurban edildiğine ait birçok kabartma mevcuttur. Bu kabartmalara göre kurbanlık için özellikle boğa ve keçi tercih edilmiştir. Kurbanlık hayvanların mezarlık alanının içinde mi kesildikleri kesin değildir¹³¹.

Mezara sunu olarak silah, yiyecek, içecek ve bunları koymak için kaplar bırakmanın amacı sadece ölünün bunları öbür dünyada kullanması veya ölünün hayaletinden korkmak değildir. Bu tür kapların büyük çoğunluğu gündelik kullanım örneklerine göre üretim hatası ve sorunlar taşımaktadır. Bunun yanı sıra ölüye kaplar içinde yapılan içecek ve yağ sunularının miktarları da kapların altından açılan deliklerle azaltılmıştır. Bir anlamda ölünün kandırılması ve masraftan kaçınılması gibi bir düşünce oluşuluyorsa da, bu olayın bugünkü bakış açısı ile tam olarak değerlendirilmesi pek mümkün görünmemektedir¹³². Ölünün gömüleceği mezarın türü ne olursa olsun (basit toprak mezar, basit taş mezar, dromoslu veya dromossuz oda mezar veya anıtsal kaya mezarı) gömü sırasında dini bir tören yapılmış olmalıdır. Ölüye kendi evinde nasıl bir tören yapıldığı tam bilinmemektedir. Ancak bazı mühür baskıları üzerindeki betimlemeler, ölünün bir tabut içine koyularak bir araba üstünde mezarlık alanına getirildiğini göstermektedir¹³³.

Bintepeler diye adlandırılan Lydia Kral Mezarlığı'ndaki Gyges ile Ardys Tümülüsleri arasında bulunan ve Salihli-Göl Marmara asfaltının hemen üzerinde yer alan BT 89 numaralı tümülüste yapılan arkeolojik çalışmalar, Batı Anadolu ölü gömme gelenekleri ile ilgili önemli arkeolojik bilgiler vermiştir¹³⁴. Mezar antik dönemde soyulmasına karşılık, dromos girişine bırakılmış ve insitu olarak ele geçmiş olan iki araba tekerleği, Anadolu'da kazısı yapılmış olan bir tümülüste ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Diğer buluntuların da ışığında, burada demonte edilerek terkedilmiş bir araba söz konusudur. Bu bilgiler ışığında ya cenaze töreninde kullanılmış olan arabadır, ya da ölünün günlük yaşamında kullandığı ulaşım aracı olmalıdır.

¹³¹ Çilingiroğlu 1997, 99.

¹³² Vermeule 1984, 49.

¹³³ Çilingiroğlu 1997, 99.

¹³⁴ Dedeoğlu 1991,129.

Sonuçta fonksiyonu ne olursa olsun, BT 89 Tümülsü'nde ortaya çıkarılan bu araba ve bununla ilgili parçalar, bugüne kadar bilmediğimiz bir ölü gömme geleneğini yansıtmaları bakımından önemlidir. Anadolu içinde ölü gömme gelenekleri ile ilgili kabartmaların üzerinde cenaze arabası betimlerinin varlığı bilinmektedir. Ancak bu bilginin bir arkeolojik kazıda bulunan iki araba tekerleği ile doğrulanması cenaze törenleri içerisinde cenaze arabalarının önemini somut bir şekilde ortaya koymaktadır¹³⁵.

Klasik Dönem'de insanlar kremasyon ve inhumasyon uygulamasını sürdürmüştür. Uygulanan metot kişisel ve ailesel bir tercih gibi görülmektedir. Tercih edilen adetlerde ya da sunularda belirgin bir farklılık görülmemekte ve bir metodun diğerine tercihi zaman ve yere göre birbirlerinin yerine geçecek biçimde değişim gösterebilmektedir. En basit inhumasyon mezarı toprağa kazılan bir çukurdur. Bazılarının mezar içleri, duvar kısımlarına gelecek biçimde küçük çakıl taşları ile döşenmişken diğer pek çoğunda buna rastlanmamıştır. Bazı mezarlarda tabut ya da üste konan koruma lahdi gibi kalıntılar bulunmuştur. Bulunabildiği durumlarda sunular mezarın içine ya da çevresine konmakta ve genellikle yüksek kalitede olmamaktadır. Çukur mezarlar genellikle tek kişiye aittir. Ancak büyük çaplı toplu gömülmeler bazı sıra dışı olayların sonucunda meydana gelmektedir¹³⁶.

İnhumasyon ve kremasyon gömü geleneği birlikte Hellenistik Dönem'de uygulanmıştır ancak inhumasyon daha yaygındır. Birincil kremasyonlar Klasik Dönemden farklılık göstermez. İkincil kremasyonlar ise kül urnelerinin biçimleri ile farklılık gösterir. Bu dönemde bazı yeni kil biçimleri ortaya çıkmıştır. Bazı mezarlarda altın yaprak kalıntıları yakılmanın izlerini taşımaktadır ama büyük çoğunluğu yakılmadan kalmıştır. Muhtemelen bu altın alınlıklar "prothesis" boyunca ölünün başını süslemiş ama kremasyondan önce ateşten uzaklaştırılmıştır. Bu anlamda da alınlığın ölüyü hazırlama sürecinde bir rolü olduğu düşünülebilir¹³⁷.

İnhumasyon mezarlarında daha önceki dönemlerden bilinen biçimler devam etmiştir. Pek çok mezarda bulunan çivi ve tahta kalıntıları mezarlarda ölünün tabut ile

¹³⁵ Dedeoğlu 1991,130.

¹³⁶ Kurtz-Boardman 1971, 97.

¹³⁷ College 1999, 27.

birlikte gömüldüğünü düşündürmektedir. Çocuklar kilden yapılma tekneler içine gömülmüş ve nadiren de olsa erişkinler de bu biçimde gömülmüşlerdir. Bebekler ve küçük çocuklar farklı tiplerdeki pişmiş toprak vazolara gömülürken bu amaçla kullanılan amphoralar yaygın olarak bulunmuştur. Çocuklar için kremasyon gömüleri de yapılmıştır¹³⁸. Bu ölü geleneğine Klazomenai Akpınar Nekropolü'nde bulunan kremasyon alanı örnek olarak gösterilebilir¹³⁹. Arkeolojik ve antropolojik incelemeler, ölümlere yaklaşımın statü gösterimleri ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bir Roma mezarlığı, anıtsal mousoleumlar, cenotaphia (bahçeli mezarlar) ya da resmi devlet mezarları, columbarialar'daki (urneler için nişleri olan mezarlar) gösterişli gömüleri ve kentin alt tabakaları için toplu gömülerin yapılacağı katacompları içermektedir. Roma döneminde de ölüm, basit bir olay olarak algılanmamış, cenaze törenlerine ve adetlerine büyük önem verilmiştir. Ünlü Romalıların ölümlerinde uygun bir cenaze töreni yapılmış, ölü maskeleri ve cenaze nutukları gibi çeşitli uygulamalar ile ölüye verilen değer gösterilmeye çalışılmıştır.

Köleler ve suçlular dâhil Romalılar'ın tümü gömülme hakkına sahiptirler. Roma'da gömülmeden bırakılan kişiler çok ağır suçlar işlemiş olanlardır. Bu tür suçlardan bir tanesi kendini asarak intihar etmektir. Ancak bu tür uygulama ile cezalandırılan suçlar zaman içinde de değişiklik göstermiştir. Örneğin Tiberius zamanında eğer uygun bir gerekçe var ise tam tersi bir muamele görmüş ve onurlandırılmıştır. Gömülmeme dışında bir başka cezalandırma ise cesedin tanınamayacak hale getirilmesidir. Roma'ya karşı ayaklanan gladyatör Spartacus ve arkadaşlarının kilometreler boyunca yol kenarlarındaki çarımha gerilmiş cesetlerinin çürüyene kadar çarımhalar da bırakılması bu tür sıra dışı uygulamalara en bilinen örneklerden birisidir.

Romalılar kremasyon, inhumasyon ve ölü gömme işlemlerini şehir dışına yapmışlardır. Kent dışına gömmenin hijyenik nedenlerden çok dönemdeki inançların etkisiyle olduğu düşünülmektedir¹⁴⁰. Grekler gibi Romalılar da, ölü ve yaşayan arasındaki sınırların oldukça geçirgen olduğuna inanmışlardır. Onlara göre *Hades*'e

¹³⁸ Kurtz -Boardman 1971, 164.

¹³⁹ Klazomenai kentinde yapılan araştırmalar burada bir kremasyon geleneğinin varlığını ortaya koymuştur. Bkz. Tonybee 1971, 39.

¹⁴⁰ Tonybee 1971, 39.

gitmiş olan bir ruh bir amaçla (örneğin intikam için) dünyaya gelebiliyordu. Ruhların çeşitli vesilelerle huzura erdirilmeleri önemliydi çünkü Romalılar ölünün gittiğine ama aralarından ayrılmadıklarına inanmaktaydılar¹⁴¹. Romalılar ölümden sonra bir hayatın olduğuna ve kişinin bu hayatın daha soluk bir benzeri olan gölgeler içinde ölen kişinin hayatını sürdürdüğüne inanmışlardır. Ölüm ve ölen kişi Roma uygarlığının her döneminde saygı görmüş ve ölüye gerekli saygıyı göstermek için çeşitli törenler yerine getirilmiştir. Ancak antik dönemde büyük bir coğrafya kaplayan Roma uygarlığının her yöresinde aynı adetlerin sıkı sıkıya uygulandığını düşünmek doğru olmayacaktır¹⁴². İnhumasyon gömü Roma'daki temel ölü gömme biçimidir. Ancak 12 Tablet Kanunu'na göre kremasyon ve inhumasyon, her iki geleneği de M.Ö. 5. yüzyılda da yan yana uygulandığı bilinmektedir. Geç Cumhuriyet Dönemi'nde ise üç farklı ölü gömme metodu bilinmekteydi. Bunlar kremasyon, inhumasyon ve mumyalamadır. Kremasyon M.S. 1. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür. Ancak Hadrianus ile birlikte Roma dünyasında patlama gösteren lahit işleme sanatıyla birlikte inhumasyon dereceli bir biçimde kremasyonun yerini almaya başlamış ve M.S. 2. yüzyılda baskın hale gelmiş ve 3. yüzyılın ortalarında tüm eyaletlerde süregelen bu rekabeti kesin olarak kazanmıştır.

Ölmüş bedeninin onurlandırılmasının bir yolu da mumyalamadır. Bu bilinen bir ölü gömme yöntemidir. Lucretius' un aktardığı kadarıyla bu gelenek Geç Cumhuriyet Dönemi'ne aittir. Ancak çok yaygın olarak uygulanmamıştır. Bu tür mumyalanmış cesetlerin Roma uygarlığının Mısır gelenekleri ile tanıştıktan ve gerekli bilgi ve deneyimleri edindikten sonraki dönemlerde uygulandığı düşünülmektedir. Ancak bu egzotik ve aynı zamanda pahalı olan yöntemin Roma'da hiçbir zaman çok fazla yaygınlık kazanmadığını söylemek doğru olacaktır¹⁴³. Tüm Roma cenaze uygulamaları iki temel vurgu üzerine kurulmuştur. Birincisi, ölüm kirlilik getirir ve ölüyle ilgilenenlerin arındırılması şarttır. ikincisi, bir ceseti gömülmeden bırakmak ayrılmış ruh için son derece kötü bir durum yaratır. Ölmüş bedeninin üzerini toprakla örtmek bir ölü için yapılması gerekenin en alt limitini gösterir. İnhumasyon gömü doğrudan toprağın içine yapılır ve boylu boyunca yatırılarak toprağa verilir. Zenginler iyi

---

¹⁴¹ Kyle 2001, 34.

¹⁴² Tonybee 1971, 39.

¹⁴³ Tonybee 1971, 39.

biçimde işlenmiş lahitler içine yerleştirilirdi. Bu lahitler mermer, taş, terracotta, kurşun veya tahtadan olabilirdi. Kurşun lahitler tahta ya da taş olanların üzerine geçirilirdi¹⁴⁴.

Bedenin ve üzerine yatırıldığı düzeneğin yakılması ya küllerin gömüleceği yerde ya da kremasyon için özel olarak ayrılmış olan alanlarda (ustrina ya da ustrinum) gerçekleştirilirdi. Ateşi sağlayacak materyaller (rogus) dikdörtgen bir yığın halinde üst üste dizilmiş olan odun ve tutuşmayı sağlaması için papirus karışımından oluşurdu. Ölünün gözleri yakılmadan önce açılır ve çevresi pek çok hediye ve kişisel eşyaları ile donatılırdı. Hatta bazen ev hayvanlarının da ruha eşlik etmesi için alanda öldürüldükleri olurdu. Meşale ile başlatılan ateş söndüğünde ve beden ateş ile tüketildiğinde küller şarap ile ıslatılırdı. Yanmış kemikler ve kalan küller yakınlar tarafından toplanır ve altar biçimli mermer kül kapları, taş, terracotta, alabaster, altın, gümüş ya da bronz vazolar, urneler gibi farklı kaplar içine konulurdu¹⁴⁵.

Ölüm ve cenaze ile ilgili yerine getirilmesi gereken pek çok sosyal ve kanuni düzenleme bulunmaktaydı. Aile tarafından yerine getirilmesi gereken pek çok işlem vardı. Cenazeden döndüklerinde akrabalar ateş ve su ile arınmayı içeren bir suffitiodan geçmek zorundaydılar. Aynı gün ölenin evinde temizlenme seremonileri (feriae denicales) başlardı. Bunu takiben aynı gün bir cenaze yemeği (silicernium) düzenlenir ve ölünün onuruna mezarda yenirdi. Gömülmenin dokuzuncu gününde mezarın başında bir kez daha yemek yenir (cena movendialis), tüm yas sona erdiğinde ise mezarın üzerine libasyon yapılırdı. Yemek sunuları mezarda ölü için bırakılır ve bazen çevredeki yoksullar tarafından yenirdi. Ölünün yattığı yerde herhangi bir biçimde rahatsız edilmesi cezai işlemi gerektirirdi¹⁴⁶. Ölen kişi yıl boyunca, akrabaları ve arkadaşları tarafından mezarında yenilen yemekle, yas günlerinde ve ölümlerin anıldığı yıllık festivallerde ve bunun gibi çeşitli vesilelerle anılırdı. İnhumasyon ya da kremasyon mezarlarında ölünün doğrudan üzerine dışarıdan yiyecek ve içecek dökülmesini (profusio) sağlayacak boru ve deliklerin varlığı ise Roma dünyasının pek çok yerinde görülebilen bir durumdu¹⁴⁷.

---

¹⁴⁴ Tonybee 1971, 60.

¹⁴⁵ Tonybee 1971,61.

¹⁴⁶ Tonybee 1971,61.

¹⁴⁷ Tonybee 197, 61.

Bu bölümde yukarıdan anlatılan bilgilere ek olarak Ephesos antik kentinde tespit edilen ölü gömme gelenekleri ve mezar kontekstleri ayrıca ele alınmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asya eyaletinin başkenti olarak en parlak dönemini yaşayan Ephesos, Bülbül Dağı ve Panayır Dağları arasındaki alanda konumlanmaktadır. Batısında antik kanal, doğusunda Abuhayat ve Tavşantepe, kuzeyinde Kurudağ-Şarapçıkuyu, güneyinde Çukuriçi ve St. Paul Tepesi'nde yer alan sözü edilen bu alanların neredeyse tamamı nekropol alanı olarak kullanılmıştır. Ephesos'da Panayır ve Bülbül Dağı arasındaki yerleşimi ortaya çıkarmaya yönelik arkeolojik çalışmalar, 100 yıldan fazla bir süredir devam etmektedir. Ephesos'dan ele geçen Arkaik Dönem sonuna ait bazı giyimli kadın heykelcikleriyle bir cam oinokhoe, Ephesos'taki Devlet Agorası'nda ve Rhodos'ta yapılan kazılarda ortaya çıkarılan nekropol buluntularıyla yakınlık göstermektedir. Çalışmamızda sözü edilen ve mezar buluntusu olan eserlerin çoğu Ephesos yakınlarında Arkaik ve Klasik Dönem'lerde yerleşimlerin varlığını göstermektedir. Ephesos Devlet Agorası'nın altında ele geçen nekropol buluntuları da M.Ö. 550 - 450 arasına tarihlenmektedir. Bu nekropollerin varlığı, Arkaik ve Klasik Dönem nekropol alanlarının bir arada olduğunu ve yerleşim merkezlerinden çok uzakta olmadığını kanıtlar¹⁴⁸.

Ephesos antik kentinde bugüne kadar yapılan arkeolojik kazı çalışmalara karşılık, kent ve çevresindeki nekropol alanlarında yeterli düzeyde bir araştırma ve bilimsel kazı yapılmamıştır. Bu nedenle ölü gömme gelenekleri ve ritüellerine ait çok veri yoktur. Abuhayat, Tavşantepe ve Şarapçıkuyu Mevkiileri'nde tesadüfen ortaya çıkarılan mezarlar ile Magnesia Kapısı'nın güneyindeki Çukuriçi Mevkii mezarlarında, Efes Müzesi tarafından önceki yıllarda kurtarma kazıları yapılmıştır. Bu arkeolojik çalışmaların sonuçları ise Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu'nda bildiri olarak yayınlanmıştır¹⁴⁹.

Ephesos antik kentinin doğu ve kuzey yönlerindeki nekropol alanlarında yapılan bu arkeolojik çalışmaların yanı sıra, batıda antik kanalın güneyindeki St. Paul Tepesi'nin kuzeybatı eteklerinde de değişik dönemlerde Efes Müzesi tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda Çukuriçi alanında benzer tarzda mezar

¹⁴⁸ Özyiğit 1992, 91.

¹⁴⁹ Evren-Yügrük 1996, 405.

odalarının varlığı saptanmış, ancak bu mezarların da kentteki diğer birçok mezar gibi kaçak kazılar sonucunda soyulduğu ve antik dönem'deki hali ile korunmadığı belirlenmiştir¹⁵⁰.

Diğer antik kentlerde olduğu gibi Ephesos da nekropol olarak kullanılmış geniş bir alanın varlığı bilinmekle birlikte birkaç örnek dışında sözü edilen bu mezar ve anıtlar çoğunlukla kentin şehir surlarının dışında kalmaktadır. Seyahatnamelerde kente gelen gezginlerin Ephesos antik kentinde ilerlerken mezarlıktan geçmek zorunda olduğunu anlatmıştır. Bu da mezarlar ve kent arasında iç içe geçişliğin ve yakın bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yerleşim alanlarının dış kısımlarında da nekropol alanlarının olduğu ve kentin mezarlık alanlarının ister kent içinde, isterse kent dışında olsun benzerlikler ve ortak noktalar bulunduğu görülmektedir¹⁵¹.

Romanın kırsal kesimlerinde zengin veya fakir Romalılar, birbirinden uzakta ve basitlikten çok gösterişliye kadar farklı mezarlarda kremasyon ya da inhumasyon ile gömülmüşlerdir. Ancak Roma kentlerinde, ölümler kamuya ait nekropol içine gömülmüş ve bu nekropoller kentin çevresinde konumlanmıştır¹⁵². Cicero'nun kanunlar ile ilgili eserinde de belirttiği üzere Roma kanunları kentin mezarlık bölgesinin, kent surlarının dışında yer alması konusunda çok katıdır¹⁵³.

Mezarlıklar ulaşım olanaklarının kolay olması nedeniyle yolların yakınında konumlanmışlardır. Yolların kenarlarına yapılan bu mezarlar ve mezar anıtları yerine bazı yerlerde çok sistemli ve yaygın bir yol ağı bulunan nekropoller de Roma dünyasında gözlenmektedir¹⁵⁴. Etkileyici mezar yapıları ve eserler topluluğu ile pek çok Roma nekropolü, düzenli olarak kullanıldığı dönemlerde göze çarpıcı mekânlar olmuştur. Ancak yine de mezarlıklar, tümüyle planlanmış ve bu plana sadık kalarak büyüyen yerler değildirler. Tek bir mezarlık alanında dahi birbirinden çok farklılık gösteren ve herhangi bir rasyonel kullanımı gözetmeyen genişlemeler de gözlenmektedir.

---

¹⁵⁰ Evren-Yüğrük 1996, 405.

¹⁵¹ Henry 2011, 243.

¹⁵² Tonybee 1971, 95.

¹⁵³ Hope 1997, 103.

¹⁵⁴ Tonybee 1971, 97.

Roma dünyası ile ilgili pek çok yazılı metinde mezarlık bahçelerinin çiçekler ve meyve veren bitkiler ile donatılmış olduğu bildirilmiştir. Bu bahçelerde su kuyuları, havuzlar ve yemek odaları gibi imkânlarla mezarlığı ziyarete gelenlere hoş bir ortam sunulmuştur. Bu bahçeler Romalıların hem bahçelere olan düşkünlüğünü yansıtmış hem de mezardaki ölünün bahçede gezerken bu deneyimi yaşamakta olduğu inancını ortaya koymuştur¹⁵⁵

Hem Ephesos antik kentinde, hem de civardaki komşu kentlerde kent sınırları dışına gömü yapma âdeti yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nekropol, Yunan şehircilik anlayışında kentin dışında yer alan bir mezarlık alanıdır¹⁵⁶. Örneğin Karia Bölgesi'nin önemli kentlerinden Alabanda'da kent surları dışına gömü yapıldığı¹⁵⁷ ve antik kente ulaşan caddenin iki yanında birçok lahitin sıralandığı görülmektedir. Genelde tek tip olan bu mezarlar, dikdörtgen biçiminde lahitlerden ve bu lahitlerin üzerini kapatan granit bloklardan oluşmaktadır¹⁵⁸.

Muğla ilinin Kocayayla olarak bilinen dağlık alanında yer alan Karia Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden Labraunda'da antik kentinde de nekropol alanı şehrin dışında yer almaktadır¹⁵⁹. Güneyinde yer alan Mylasa'ya kutsal bir yol ile bağlanan kent M.Ö 5 yüzyılda kurulmuştur. Kente ilişkin önemli yapı kalıntıları arasında erkekler için düzenlenmiş andronlar, Zeus Tapınağı, çeşme binası, stadyum, din adamları evi olan oikoi ve kutsal yol üzerinde nekropol alanı sayılabilir. Bu yapıların birçoğu Hellenistik ve Roma dönemine aittir¹⁶⁰. Kentin nekropolü yerleşim alanına uzanan yolların her iki yanında bulunmaktadır.

Antik dönemde kutsal alanlar çevresine gömülme isteği nedeniyle mezar sayısı özellikle kutsal yol çevresinde daha fazlalaşmaktadır. Labraunda'da görülen mezar tipleri genellikle Karia'da yaygın olarak görülen yerli kayaya oyulmuş tekne ya da sanduka biçiminde dikdörtgen planlı mezarlardı¹⁶¹. Diğer grupta ise oda mezarlar bulunmaktadır. Bu mezar yapısı gelenekleri ile Batı Anadolu'da ki birçok antik kent

¹⁵⁵ Tonybee 1971, 97.

¹⁵⁶ Akarca, 1998: 28.

¹⁵⁷ Bayburtluoğlu 1982,124

¹⁵⁸ Bean 1987, 226; Küçükeren 2005, 128.

¹⁵⁹ Küçükeren 2005, 160.

¹⁶⁰ Küçükeren 2005, 160.

¹⁶¹ Küçükeren 2005, 160

nekropol alanlarının konumu ve mezar tipleri bakımından benzer özellikler taşıması bakımından önem taşımaktadır.

Ephesos antik kenti nekropollerinde yer alan mezar anıtlarının yapım tekniklerinden mezar sahiplerinin çoğunluğunun zengin ve kültür bakımından üstün statüye ait kişiler olduğu anlaşılmaktadır¹⁶². Kent dışına gömü geleneği geç antik dönemde Hristiyanlık inancı ile birlikte değişime uğramış ve kilise yanlarına mezar alanlarının oluşturulmasına izin verilmiştir. Bu dönem ile birlikte yerleşim dışına mezar ve gömü yapma geleneğinde azalma olmuştur. Kiliselerin şehirlerin içinde ya da dışında yer alması önemsiz hale gelmiş ve M.S. 5. yüzyıl sonlarında Ephesos'un nekropol alanları büyük ölçüde terk edilmiştir.

Kentin en büyük nekropol alanı şehrin batısında, Bülbül Dağı'nın uzantısı olan kuzey batı yamaçlarında yer alır. Ephesos antik kenti nekropollerinden bir diğeri ise limanın önündeki kanalının yanındaki Bülbül Dağ ve alt düzlüklerinde yer alır. Daha çok Roma İmparatorluk dönemi'nde kullanılan Magnesia Kapısı, Panayır Dağı ve Bülbül Dağı Mevkii'nde yer alan nekropol alanları ise oldukça geniştir. Ağırlıklı olarak, bu dönemde yerleşiminin dışındaki eski kutsal yol üzerinde, Hellenistik Dönem öncesi mezarlıklarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu mezarlık alanları Arkaik ve Klasik Dönemler'de kullanılmıştır. Antik dönem'e ait günümüze ulaşmış birçok mezar, Ephesos kenti ile yakın bağlantı içindedir¹⁶³.

Ephesos'da şehir içi gömü geleneğinin uzun bir geçmişinin var olduğunu anlaşılmaktadır. Geç Hellenistik ve Augustus Dönemleri'nde şehir içi mezar geleneği az sayıda örnekle karşımıza çıkmaktadır. Ancak Orta Bizans Dönemi'nde kent içindeki kiliseyi çevreleyen alanlarda sıkça gömü yapıldığı görülmektedir. Erken İmparatorluk Dönemi'nde ise sadece seçkin azınlık için inşa edilmiş yüceltici mezar anıtlarının yapıldığı bilinmektedir. Fakat daha sonraki dönemlerde ölü gömme geleneklerinde değişiklikler olmuş ve bu değişim mezar mimarisine de yansımıştır¹⁶⁴.

---

¹⁶² Henry 2011, 243.

¹⁶³ Henry 2011, 244.

¹⁶⁴ Henry 2011, 246.

Geç antik dönem’de, Hıristiyan nüfusun çoğaldığı şehirler içinde nekropol alanları ve mezarlar kilise yanlarına kaymıştır. Şehir sur duvarlarının içinde kilise çevrelerini azizlerinin kutsal sayması ile birlikte bu tür ölü gömme geleneği kilise yanlarına yapılmaya başlamıştır. Sonuç olarak Hellenistik Dönem’de şehir içinde vatandaşların gömülmeleri için ayrıcalıklı olmaları gerektiği kanıtlanmıştır¹⁶⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi’nde ölüme yüklenen anlam ve cenaze törenlerinin çok erken dönemlerden başlayarak biçimlendiği, özellikle Grek gelenekleriyle büyük benzerlik gösterdiği dikkati çekmektedir. Ayrıca Roma İmparatorluğu’nun Mısır ile sürekli ilişki içinde olması Greklerden farklı olarak mumyalama geleneğini benimsediklerini, hem inhumasyon hem de kremasyon gömülme biçiminin, zaman zaman öncelikleri değişmekle birlikte Roma İmparatorluğu’nda yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Sınıf ayrılıklarına bağlı olarak şekillenen gömme biçimleri, etkilerini, özellikle mezar yapılarında ve dolayısıyla mezar hediyelerinin çeşitliliği ve kalitesinde göstermiştir. Roma Dönemi’ni izleyen zamanlarda, tek tanrılı inanç sistemleri benimsendiğinde de benzer geleneklerin devam ettiği görülür¹⁶⁶.

Ephesos Liman Nekropolü olarak adlandırılan proje kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda, kentin nekropol alanlarının durumu ve mezar tipleri tespit edilmiştir¹⁶⁷. Liman Nekropolü, Roma Liman Havza’sının batısında yapay liman kanalının iki tarafında bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda nekropolün yaklaşık 450.000 m. karelik bir alanı kapladığı anlaşılmıştır. M.S. 2. yüzyıldan M. S. 6. yüzyıla kadar kullanılan nekropol alanında ise dönem özelliklerine göre çeşitlilik gösteren farklı tipte mezarlar belirlenmiştir.

Ephesos Liman Nekropolü’ne konumu geriyi benzerlik gösteren Türkiye’nin güneyinde, Hatay İli Samandağ İlçesi sınırları içinde bulunan Seleukeia Pieri antik kenti Doğu Nekropol alanı¹⁶⁸, kentin ana kapılarından olan Liman Kapısı olarak adlandırılan kapının kuzey ve güneyine doğru yayılım göstermektedir. Mezar anıtları kapının bulunduğu kısımlarda yoğunlaşırken kapıdan uzaklaştıkça yoğunlukları azalır. Bu

¹⁶⁵ Henry 2011, 246.

¹⁶⁶ Civelek 2007, 78.

¹⁶⁷ Henry 2011, 245.

¹⁶⁸ Pamir 2006, 105.

mezarlar kireçtaşı kayalık yamaç üzerinde ana kayanın oyulması ile biçimlendirilmiş kaya mezar odaları, lahit, niş ve stellerden oluşmaktadır¹⁶⁹.

Sonuç olarak Ephesos'ta şehir içi gömü geleneğinin uzun bir geçmişinin varlığı belirlenmiştir. Ancak Ephesos'ta Geç Hellenistik ve Augustus dönemleri'nde şehir içi mezar yapma geleneği az sayıda örnekle karşımıza çıkmaktadır. Orta Bizans dönemi'nde ise kent içinde kiliseyi çevreleyen alanlarda sıkça gömü yapıldığı görülür. Erken İmparatorluk döneminde ise Ephesos'ta sadece seçkin azınlık için inşa edilmiş yüceltici mezar anıtlarının yapıldığı bilinmektedir. Fakat daha sonraki dönemlerde ölü gömme geleneklerinde ve inanç sisteminde değişiklikler olmuş ve bu değişim mezar mimarisi ile yapım tekniklerine yansımıştır¹⁷⁰.

Erken Hristiyanlık Dönemi'nde ölüm ile ilgili uygulamalar, yani ölünün gömülmesine kadar olan hazırlıklar ve törenler, ölünün defnedilmesi ve ölü için yapılan anma törenlerinin kökenleri, büyük ölçüde pagan dünyasına yani antik Yunan ve Roma ile Yahudi kültürlerindeki geleneklere dayanmaktadır¹⁷¹. Başlangıçta ölüme ilişkin pagan ritüeline karşı çıkmış olan Kilise, daha sonra bu uygulamaların çoğunu Hristiyanlaştırarak, Kilisenin resmi uygulamaları haline getirmiştir.

Aslında ritüeller incelendiğinde, Hristiyan dininin ölüme yaklaşımının pagan inanışından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Hristiyanların mahşer gününde yeniden dirileceklerine bu nedenle de ölüm durumunda dahi fiziksel özelliklerini en iyi biçimde korumaları gerektiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle de Romalılar gibi ölülerini yakma geleneklerine karşı durmuşlardır¹⁷². Dolayısıyla cansız bedenleri inhumasyon (doğrudan toprağa gömme) geleneği ile gömmeyi tercih etmişler ve mezarların asıl işlevinin bedeni diriliş gününe kadar korumak olduğuna inanmışlardır. Bu durumda mezarlar ölünün gömülmesi ve anılması ile ilgili ritüel için bir mekan sağlamak amacıyla kullanılmıştır.

Son yargı gününe kadar bedeninin dinleneceği yer olan mezar, içerdiği anlam kadar yapısıyla da önem taşımaktadır. Çoğunlukla mezarlar içinde yatanın ekonomik ve

¹⁶⁹ A.g.y.

¹⁷⁰ Henry 2011, 246.

¹⁷¹ Akyürek 1986, 97.

¹⁷² Akyürek 1986, 175.

sosyal statüsüne paralel olarak inşa edilmişlerdir. Alt tabaka ve fakir insanlar, basit bir şekilde doğrudan toprağa gömülürken, daha üst sınıflara ait kişiler bir oda mezarda lahitler içerisinde gömülmüşlerdir¹⁷³.

Yukarıda söz edildiği gibi erken dönemlerde Ephesos'da mezarlarının çoğu kent dışında yerleştirilirken, sonraları kentsel dokunun içine alınması, burada da diğer birçok merkez gibi Orta Çağ şehir geleneklerinin uygulanmaya başladığını göstermektedir. Ancak şehir içine mezar inşa edebilmek için yargı yetkisinden izin alındığı antik kaynaklarda sıkça belirtilmektedir. Yerleşim içine mezar yapma yasağı On İki Levha kanunlarında da yer almaktadır. Bu yasaklamanın temel nedeni kent içine gömü yapmanın sağlık açısından bazı sorunlar teşkil etmesinden olmalıdır. Ayrıca sağlık ve hijyen sebebiyle kent içinde yer almayan nekropol alanlarında, yangının çıkıp yayılmasına karşı bir tedbir amacıyla kremasyon gömü yasaklanmıştır¹⁷⁴. Geç antik dönem içerisinde çoğunlukla bu yasağa uyulduğunu görmekteyiz. Özellikle M.S. 520 - 534 yıllarında yayınlanan kanunlar ile şehir içi kremasyon geleneği yasaklanmıştır¹⁷⁵.

Romalılar'da cenaze törenleri Atinalılar'ın Klasik dönem ölü geleneğinden ayrılmaktadır. Romalılarda törene ağıt yakılarak başlanmaktadır. Bu ağıtlarda ölünün ismi zikredilir ve ölünün tabuta ya da katafalka konulmasında sırasında çeşitli hazırlıklar yapılırdı. Önce ölü yıkanır, merhemlenir, bazı durumlarda da bozulması engellenmek için mumyalanırdı. Daha sonra ölü giydirilir, süslenir ve ardından yakınları tarafından ziyaret edilirdi¹⁷⁶.

Roma'da ölünün toprağa verilmesi (*inhumasyon*) ve yakılması (*kremasyon*) adetleri, bütün dönemlerde aynı zamanda uygulanmış, fakat bazı dönemlerde bu yöntemlerden biri diğerinin önüne geçmiştir. Örneğin Cumhuriyet Dönemi'nde yakma yönteminin ağır bastığı zamanlarda, Cornelius'lar ölüyü lahit içinde gömme yolunu tercih etmişlerdir. Bu veriler sadece yazılı kaynaklar ile değil aynı zamanda arkeolojik buluntularla da kanıtlanmıştır

¹⁷³ Akyürek 1986, 175.

¹⁷⁴ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

¹⁷⁵ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

¹⁷⁶ Blanck 1999, 200.

Bilindiği üzere geç antik dönemde, Hristiyan nüfusun çoğaldığı şehirlerde nekropol için ayrılan alanlar ve mezar yapıları kilise yanlarına kaymıştır. Antik kaynaklardaki anlatımlar, şehir içindeki kiliselerin etrafında çok sayıda nekropol alanı ve mezarlar bulunduğunu doğrulamaktadır. Örneğin M.S. 313 yılında Milona Fermanı ve sonrası Lvisan tarafından açıklanan kutsal mezar yerleri, bu alanlara oldukça rağbet olduğunu göstermiştir¹⁷⁷. Özellikle de, kilise çevrelerini azizlerinin kutsal sayması ile birlikte, ölü gömmeler kilise çevresine yapılmaya başlamıştır.

Sonuç olarak yapılan tüm bu çalışmalar, Hellenistik dönem'de şehir içinde vatandaşların gömülmeleri için ayrıcalıklı olmaları gerektiği kanıtlanmıştır. Dolayısıyla da, bu dönemde mezarlar çoğunlukla kent sur duvarlarının dışındaki nekropol alanlarında yer almaktadır. Ancak bunu izleyen dönemlerde, özellikle de Hristiyanlıkla birlikte bir çok adette olduğu gibi bu konuda değişiklikler olmuş ve mezarlar şehir merkezleri içlerine ve kilise gibi dini içerik taşıyan kutsal alanların çevresine yapılmaya başlamıştır. Özellikle de Ephesos'da şehir merkezlerine yapılan mezar anıtları genellikle tek ve ayrıcalıklı kişiler adına yapılmıştır¹⁷⁸.

Şehrin içindeki mezarların ise kentin en önemli ve gösterişli noktasına orada yatan kişinin tüm gücünü ve ihtişamını yansıtır şekilde inşa edildiği bilinmektedir. Kuretler Caddesi üzerinde yer alan sekizgen planlı Oktagon Anıt Mezarı, bu tipteki yapılar için iyi bir örnektir. M.Ö. 1. yüzyılda inşa edilen bu mezar hem antik caddenin üzerinde yer almakta, hem de kentin merkezi noktasında bulunmaktadır. Bu mezarda bulunan lahit ve onun içindeki iskelet kalıntılarında yola çıkan araştırmacılar, mezarın önemli bir kişiye ait olduğu konusunda hem fikirdir.

Kent merkezinde yer alan bu mezar, piramit biçimli çatısı ve özgün mimari özellikleriyle önemli bir kişiye ait olmalıdır. Bu mezarın batısında Androklos'un Heroon'u yer almaktadır. Bu anıt ise bir çeşme ve bir mezar odasından oluşmaktadır¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

¹⁷⁸ Henry 2011, 246.

¹⁷⁹ Henry 2011, 248.

Kuretler Caddesi'nde yer alan Memnius ve Pollia Anıtı, içinde mezar yapısı olmadığından mezar anıtı sayılmamaktadır. Bu örneklerden kutsal yol üzerinde yer alan Memnius Anıtı'nın kimin için yapıldığı bilinmemektedir. Mimari özellikleriyle M.S. 1. yüzyıl sonuna tarihlenen yapının kentin önemli noktasında inşa edilmesi mezarda yatan kişinin de sıradan bir vatandaş olmadığını göstermektedir.

Kent içindeki bir başka anıt ise C. Sextillius Pollia için yapılan mezar anıtıdır. C. Sextillius Pollia, Ephesos'a su kaynaklarını getirmek için çalışmalarda bulunması nedeniyle Ephesos kenti vatandaşlarının övgüsünü kazanmıştır. Bu nedenle anıt mezar, su kaynağına yakın bir yerde inşa edilmiştir. Erken İmparatorluk Dönemi'nde kent içi mezarların başka örneklerini de burada numaralandırmak mümkündür. Mimari yapıların kendini tamamlama süreci Augustus Dönemi'nden sonra değişmiştir. Ephesos antik kenti içinde anıt mezarların gösterişli görünümü, bu dönemlerde soylular sınıfı arasındaki rekabetin, İmparatorluk Dönemi'nde de artarak devam ettiğini göstermektedir¹⁸⁰.

Ephesos'taki bu tip mezar anıtlarının birçoğu teknik açıdan incelendiğinde, Roma İmparatorluk dönemi mimari özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Örneğin şehir surları içinde kalan Iulius Celsus Palemeonus Anıtı'nda mezarın üzerine sonradan M.S. 2. yüzyılın ilk çeyreğinde gösterişli bir kütüphane yapılmıştır. Bu alanda geçen yüzyılın başında kazı çalışmaları yapılmış ve 1970'lerde yapının sağlam ele geçen mimari parçaları yeniden restore edilerek ayağa kaldırılmıştır. Mezar sahibi olan Celsus'un, Sardes antik kentinden Ephesos'a gelmiş, Roma İmparatorluk Dönemi'nde olağan üstü kariyere sahip bir Asia Prokonsülü olduğu bilinmektedir. Ephesos toplumunun soylu ve önde gelen kişilerinden biri olan Celsus adına, kent merkezine yapılan bu yapı ve mezar anıtı kent için her dönemde sembolik bir anlam taşımıştır. Aynı zamanda anıtsal yapı taşıdığı olağanüstü önem nedeniyle kent için bir prestij mezarı olarak kabul edilmiştir¹⁸¹.

Celsus'un çok bilinen bu mezarından başka, Androklos Heroonu'nun batı tarafında bir başka lahit bulunmuştur. Bu lahit de Ephesos'lu önemli ve varlıklı bir

¹⁸⁰ Henry 2011, 249.

¹⁸¹ Henry 2011, 251.

kişiyeye ait olmalıdır. Lahit genel özelliklerine göre M.S. 1 ve 2. yüzyıllara tarihlenmektedir. Lahit içinde yapılan çalışmalarda, 60 - 70 yaşlarında bir adamın iskeleti ortaya çıkarılmıştır. İmparatorluk Dönemi'ne ait mermerden bir rahip portresi ise aynı lahdin yanında bulunmuştur. Olasılıkla bu lahit ve yanında bulunan portre, Geç antik dönem'de bu alana taşınmış olmalıdır. Kent içinde yer alan ve yüceltici anlam taşıyan bu anıt mezarların çoğu, ölenlerin saygınlığını ve erişilmezliğini göstermek amacıyla podyum üzerine yapılmıştır.

Ephesos'ta kent içinde mezar yapma geleneği, M.S. 3. yüzyılda yok denecek kadar azdır. Kent içine gömü geleneği daha önce bahsettiğimiz gibi, özellikle geç antik dönem'de popüler hale gelmiştir. Hıristiyanlığın yayılımıyla birlikte kiliselere bitişik mezar alanları oluşturma geleneğinde bir artış gözlenmektedir.

Erken örneklerden biri olan Yedi Uyuyanlar Mezarlığı, şehir surlarının dışında yer almaktadır. Bugün için dini bir merkez hüviyeti taşıyan bu alan olasıyla Klasik Dönemlerden itibaren gömü amaçlı kullanılmıştır. Hıristiyanlığın kabulünden önce, İmparator Decius Dönemin'de putperestlerden kaçarak buraya sığınan yedi gencin uykuya dalarak iki yüz yıl sonra İmparator II. Theodosius Dönemi'nde uyanmasını anlatan bu efsaneye göre gençler öldükten sonra bu alana gömülmüşlerdir. Daha sonra da yine bu alanda gömülmeleri için adlarına büyük bir bina yaptırılmıştır. Bu alanda yapılan kazı çalışmaları burada kayaya oyulmuş mezarların ve iki kilisenin varlığını göstermiştir. Ayrıca yapı kalıntılarının zeminde bulunan dehlizlerin dini amaçlı eğitim için kullanıldığı, dolayısıyla da bu alanın hem kutsal, hem de dini bir kimlik taşıdığı anlaşılmıştır¹⁸²

Yapılan çalışmalarda Yedi Uyuyanlar olarak adlandırılan bu mevkiinin M.S. 5. yüzyıl ortalarında ise kilise olarak kullanıldığı ve sonradan mezarlar yapıldığı tespit edilmiştir. Yedi Uyuyanlarda yer alan erken dönem kilisesinin duvarlarında boya kullanılmıştır. Aynı şekilde, M.S. Erken 5. yüzyılda piskoposluk kilisesi sayılan Meryem Kilisesi'nin etrafında çok sayıda mezar bulunmuştur. Ancak Hıristiyanların ölü gömme geleneğini yansıtan bu mezarlarda herhangi bir ölü hediyesine rastlanmamıştır.

Limn Nekropolü araştırmalarında, bu alanın M.S. 6. yüzyılda terk edildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle Orta Bizans Dönemi'nde mezar sayısında azalma olduğu görölmektedir. Bu dönemden itibaren şehir içindeki alanlarda mezarlıklar oluşturılmaya başlanmıştır. Kent içi kilise çevrelerine defin geleneğinin Erken Bizans Dönemi'nde diğer bölgelerde başladığı bilinmektedir¹⁸³.

---

¹⁸³ Steskal vd 2011, 291-307.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ MEZARLIK ALANLARI VE MEZAR TIPLERİ

Ephesos antik kentinde, sur dışında ve içinde olmak üzere kentin dört yönünde nekropol alanlarının olduğu bilinmektedir. Roma Döneminde Asia eyaleti başkenti olarak en parlak çağını yaşayan Ephesos, bu dönemde Panayır ve Bülbül Dağları arasındaki yerleşimi batıda antik kanal, doğuda Abuhayat ve Tavşantepe, kuzeyde Kurudağ-Şarapçıkuyu, güneyde Çukur içi Mevki ve St. Paul Tepesi eteklerine kadar yayılan mezarlar ile çevrelenmektedir (**Lev. 3, Res. 4**).

Ephesos'ta Panayır ve Bülbül Dağları arasındaki yerleşimi çıkarmaya yönelik kazılar yüz yıldan fazla bir süredir devam etmektedir. Kentin merkezi kısmındaki bu çalışmalarına karşılık, çevresindeki nekropol alanlarında yeterince araştırma ve kazı yapılmamıştır. Evren, Ephesos antik kentindeki nekropol alanlarını kronolojik olarak aşağıdaki gibi sıralamaktadır¹⁸⁴.

	Dönem	Nekropol Alanı
A	Prehistorik Dönem Nekropolü	-St. Jean Tepesi
B	Myken Dönemi Nekropolü	-St. Jean Tepesi
C	Arkaik Dönem Nekropolleri	-Abuhayat Dağı Batı Yamaçları -Tavşantepe ve Çevresi -St. Jean Tepesi -Ephesos Yukarı ve Aşağı Agora
D	Hellenistik Dönem Nekropolleri	-Belevi Moussoleumu -Belevi Tümülüsü -Şarapçıkuyu Mevkii -Kurudağ Tümülüsü

¹⁸⁴ Evren 1996, 21 vd.

E	Roma İmparatorluk Dönemi Nekropolleri	-Çukuriçi Mevkii -Antik Kanal ve St. Paul Tepesi Kuzey Yamaçları -Bülbül Dağı Mevkii -Panayır Dağı Mevkii -Ephesos Kent İçi -Domianus Stoası Mevkii
F	Geç Roma Dönemi Nekropolleri	-Panayırdağı-Yediuyuyanlar Mevkii -Domianus Stoası Mevkii -Şarapçıkuyu Çevresi
G	Bizans Dönemi Nekropolleri	-St. Jean Tepesi -Meryem Kilise Çevresi

Çalışma kapsamındaki nekropol alanları, farklı tipteki mezarlarıyla Roma İmparatorluk Dönemi mezar kontekstinin yaygınlığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Çalışmamızda belirlediğimiz nekropol alanlarına ait dağılım aşağıdaki gibidir (Lev. 4, Res. 5, Lev. 5, Res. 6).

Nekropol Alanı	Yeri ve Tarihi	Mezar Tipleri	Tarahlendirme
Panayır Dağı ve Çevresindeki Mezarlar	Panayır Dağı'nın doğusundaki oda mezar	A-Oda Mezar (9 adet sanduka) B-Lahit Mezar C-Ostothek Mezar	M.S. 2 yüzyıl ve sonrası
	Panayır Dağı'nın kuzeyindeki gladyatör mezarları	A-Basit Toprak Mezar	M.S. 1-2. Yüzyıl
	Damianus Stoa Mevki	A-Oda Mezar B-Lahit Mezar	M.S. 2. yüzyıl ve sonrası
Bülbül Dağı ve Çevresindeki Mezarlar		Tümülüs	Agustus Dönemi
Sarıkaya Mevkii		A-Oda Mezar B-Lahit Mezar	M.S. 2 yüzyıl ve sonrası

Liman Nekropolü	Liman Ovası Mevki		M.S. 1-6 yüzyıl
	Arvalya Kanal İçi Mevki		M.S. 1-3. Yüzyıl
Yukarı Şehir	Yarı işlenmiş girlandlı Ephesos tipi lahit		M.S. 2. Yüzyıl
Ephesos Kent İçi Mezarları	Lukas'ın Mezarı		M.S. 2. Yüzyıl
	Oktogon Mezarı		M.S. 1. Yüzyıl
	Celsus Mezar Anıtı		M.S. 2. Yüzyıl

3. 1. Panayır Dağı ve Çevresindeki Mezarlar

Panayır Dağı'nın çevresinde geniş bir nekropol alanı bulunmaktadır. Dağın doğu kesiminde Yedi uyuyanlar Mezarlığı olarak adlandırılan alanın Geç Antik Çağ'ın sonuna kadar kullanılmış bir alan olduğu bilinmektedir (**Lev. 6, Res. 7-8**). Olasılıkla bu mezarlık alanının M.S. 4. yüzyılda kullanıldığı düşünülmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise mezarların üstüne kilise inşa edilmiştir. Arkeolojik buluntular kilise ile mezarların M.S. 5. yüzyılda Theodosios'un hükümdarlığı sırasında inşa edilmiş olabileceği görüşünü desteklemektedir¹⁸⁵.

Kent surlarının dışında, Panayır Dağı'nın jeolojik yarıkların bulunduğu doğu yamacında Yedi uyuyanlar Mezarlığı adı ile bilinen nekropol alanı yer almaktadır. Yazılı kaynaklara göre burası İmparator Decius Dönemi'nde (M.S. 249-251), Hıristiyanlara yapılan baskı sırasında yedi genç delikanlının kent yakınlarındaki bir mağaraya sığınıp uyuyakaldıkları ve ancak İmparator Theodosios zamanında tekrardan uyandıkları yerdir. Bu inanç ölülerin kıyamet gününde yeniden dirilecekleri inancının kanıtını oluşturmaktadır. Yedi uyurlar mezarlığının yalnız İonia'da Ephesos'ta değil, Kappadokie'deki Arabissos'ta da bulunduğu inanılmaktadır. Yedi uyuyanlar Mezarlığı'nın yapı durumuna göre efsaneyi zaman ve mekân açısından Ephesos'la özdeşleştirmek mümkün değildir¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Evren1996, 25 vd.

¹⁸⁶ Scherrer 2000, 64.

Yedi uyuyanlar Nekropol alanındaki haç yerinin en eski kısmı, derin bir jeolojik yarmanın etrafında olasılıkla M. S. 4. yüzyılda oluşmuştur. Bu alanda iki katlı küçük bir mezar yapısı ile yedi gencin gömüldüğü tahmin edilen toprak altında bulunmuş on mezar odası vardır. Bu mezarlık alanının üzerine daha sonra bir kilise inşa edilmiştir. Yapının ön girişinin kuzey duvarında bulunan bir merdivenle toprak altındaki mezarlara bağlanmıştır. Kilisenin mozaik tabanı, kubbeli ana salonu, yükseltilmiş kare biçimli içinde din adamlarının oturdukları gömme bankları ve altarı olan apsisli bir presbyterion'u vardır. Kilisenin batı tarafında, diğer mezarlardan farklı olarak olasılıkla tonozla örtülü bir mezar odası daha inşa edilmiştir. Zamanla kilise alanı yetersiz gelince çevresine yeni mezarlar eklenmiş ve alan genişletilmiştir. Sonuç olarak Yedi uyuyanlar Mezarlık alanında, çok farklı zamanlarda kullanıldığı anlaşılan 700 kadar mezar olduğu tespit edilmiştir¹⁸⁷.

Panayır Dağı'nın doğusundaki diğer bir nekropol alanı ise Davut Yeriş adlı vatandaşın tarlasında yapılan kurtarma kazılarındaki ortaya çıkarılmıştır (**Lev. 7, Res. 9**). Magnesia Kapısı ile Artemision'u birbirine bağlayan kutsal yol üzerindeki 5882 nolu parselde yer alan bu mezar alanı, Efes Arkeoloji Müzesi'nin yaptığı kurtarma kazılarıyla ortaya çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalarda, mezar odasının içinde 9 adet sanduk ile içlerinde gömülere ait çok sayıda mezar buluntusu ele geçmiştir. İskeletler üzerinde yapılan antropolojik çalışmalar, ölen kişilerin farklı yaş gruplarından olduklarını göstermiştir. Bunlardan 0-10 yaş arasındaki çocuklara ait iskeletlerin sayıca fazla olması, bu mezarların olasılıkla bilinmeyen bir hastalıktan ölen çocuklar için yapıldığını göstermiştir.

Devam eden çalışmalarda mezar odasının M.S. 2. yüzyılda yapıldığı ve daha sonra uzun yıllar gömü için kullanıldığı anlaşılmıştır (**Lev. 8, Res. 10-11**)¹⁸⁸. Olasılıkla katlı mezar sisteminin uygulandığı mezar odasının tabanı, büyük ve düzgün biçimli kayrak taşlarıyla kapatılmıştır. Mezar odasının içinde iki kat halinde düzenlenmiş toplam 9 adet mezar tespit edilmiştir. Mezarlarda ise çok sayıda kandil, unguentarium, matara biçimli kap, oinokhoe, altın ve bronz takılar ile yapıya ait çatı kiremitleri bulunmuştur. Bu mezar odasında bulunan ostotek kapağındaki yazı karakteri epigrafik

¹⁸⁷Scherrer 2000, 64.

¹⁸⁸ Evren1996, 25 vd.

özelliklerine bakılarak, M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ancak buluntuların dönemsel özellikleri ve mezarların tekrar tekrar kullanımı nedeniyle bu alan, M.S. 2. ve 6. yüzyıllar arasına verilmektedir¹⁸⁹.

Damianus Stoa'sı güzargağı yolu üzerinde 2013 yılında yapılan kaçak kazılar sonucunda kapağı yana kaydırılarak üstü açılmış olan mermer bir lahit tespit edilmiştir. Bu durumda lahdin kaldırılması için alanda arkeolojik bir inceleme yapılmıştır. Lahdin içinden insitu halinde bulunan iskeletler müzeye kaldırılmıştır. Lahdin üzerindeki yazıtlı bölümler epigraflar tarafından incelenmiştir. Lahit içinde yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında saptanan tabakalardan gelen en küçük buluntuyu kaçırmamak için sedimentler yıkanarak incelenmiştir (**Lev. 9, Res. 12-13**)¹⁹⁰.

Lahdin çevresi ile olan bağlantısını bulmak için jeofizik incelemeler yapılmıştır. Lahit yerinden kaldırıldıktan sonra kazı alanı doldurulmuştur. Lahdin nasıl bir konteks içinde olduğu tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Ancak Lahidin bir mezar evi içinde olduğu düşünülmektedir. Lahit güneybatısında bir duvar bölümü ortaya çıkarılmıştır, kuzeybatısında ise giriş olmalıdır. Lahit iki mermer levhanın üzerine yerleştirilmiştir. Arkeolojik çalışmalar sonucunda lahitten bulunduğu alan içinde iki farklı sıkıştırılmış kilden oluşan taban bulunmuştur.¹⁹¹

Panayır Dağı'nın kuzey eteğindeki Damianus Stoası'nda yapılan kazı çalışmalarına 1993 yılında başlanmıştır¹⁹². Bu alanda bir kolu Artemision'a, öbür kolu güneydoğuya giden yol kavşağında olmak üzere birkaç mezara rastlanılmıştır (**Lev. 10, Res. 14**). Burada uzanan, esas mezar evlerini de içeren nekropol, M.Ö. 1. yüzyılın 2. yarısından 4. yüzyıla kadar kullanılmıştır (**Lev. 11, Res. 15-16**), (**Lev. 12, Res. 17-18**)¹⁹³. Damianos Stoası kazı raporları Dr. Knibe tarafından yayınlanmış olmasına karşın, küçük buluntuların yayınlanması ile ilgili arkeolojik çalışmalar henüz tamamlanamamıştır¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Ladstätter 2012, 19.

¹⁹⁰ Ladstätter 2013, 16.

¹⁹¹ Ladstätter 2013, 17.

¹⁹² Karwiese 1994, 420.

¹⁹³ Karwiese 1994, 420.

¹⁹⁴ Karwiese 1994, 421.

Damianus Stoa'sı olarak adlandırılan bu alan, Panayır Dağı'nın kuzeydoğusundan, güneydoğusuna doğru giden antik dönem yolu üzerinde yer almaktadır. Panayır Dağı'nın doğusunda, stadiumun doğusundan Magnesia Kapısı'na doğru devam eden alanda birbirinden tipolojik olarak ayrılan mezarlar bulunmaktadır. Örneğin bu alandaki mezarların çoğunu tonozlu oda mezarlar oluşturmaktadır. Bu alanda kayalara oyularak yapılan ve bir taş plaka ile kapatılan basit mezarların dışında, basit veya kabartma girlandlarla bezenmiş mermer lahitler de bulunmaktadır. Antik Dönem'deki soylu sınıflar tek başına veya ailesiyle, alt sosyal gruptakiler ise karışık gruplar halinde bu tonozlu oda mezarlara gömülmüşlerdir. Günümüzde bile yüzeyde çok sayıda bu mezar odalarına ait temel izleri görülebilmektedir¹⁹⁵.

Bu tarz mezarlara diğer merkezlerde de rastlanabilir. Örneğin Karia Bölgesi'ndeki Alinda akropolünün güney eteklerinde yer alan alanda, arazinin kayalık olması yerleşime izin vermezken, mezar yapımı için uygun bir konum teşkil etmektedir. Kayaya oyulmuş tekne mezar ve lahit mezar örneklerini içeren güney nekropolünde uygulamada bazı farklılıklar da dikkat çekmektedir. Örneğin aynı kaya üzerine işlenmiş bazı gömütlerin lahit kapakları yalın ve düz, diğerlerinin ise semerdam bir kapakla kapatılması aynı zaman içerisinde farklı uygulamalara gidildiğinin göstergesidir¹⁹⁶.

Bir diğer örnek de Karia Bölgesi'ndeki Telmissos kenti nekropolünde karşımıza çıkar. Bean'in anlatımına göre Güneybatı Anadolu'da Telmissos adını taşıyan iki kent bulunmaktadır. Bunlardan bir Karia'da, öteki de Lykia Bölgesi'ndeki Fethiye'de kurulmuştur. Karia Telmissos'u, Halikarnassos'a 12 km uzaklıkta Myndos Yarımadası'nda kurulmuştur. Bu kente ait görülebilen üç mezar tipi bulunmaktadır. Bunlar yerli kayaya oygu bir oda mezar, tonozlu bir oda mezar ve kuzeyde yer alan diğer bir mezardır¹⁹⁷.

Ephesos antik kenti Damianus Stoa'sı alay yolu üzerinde Geç Hellenistik Dönem'den Bizans dönemi'ne kadar tarihlenebilen çok çeşitli tip ve kalitede lahit, mezar odaları ve tek kişilik mezarlar tespit edilmiştir. Panayır Dağı'nın kuzey yamacında stadiumun yakınlarında bir gladyatör mezarlığının bulunması, bu alanın da

¹⁹⁵ Scherrer 2000, 58.

¹⁹⁶ Özkaya-San 1999, 270.

¹⁹⁷ Bean 1937, 62.

önemli bir mezarlık olanı olduğunu göstermiştir. İki mezar steli üzerinde kılıç, miğfer ve bacak zırhları ile iki ağır silahlı gladyatör betimlenmiştir. Diğer kabartmada ise üç çatallı mızrak ve hançer ile savaş ağı tutan bir gladyatör, dövüş pozisyonunda verilmiştir. Bu mezarlıkta bulunmuş iskeletlerin çoğunun kafatası ve baldır kemiklerinde darbe izlerine rastlanması, bu gladyatörlerin arenadaki dövüşler sırasında vücuduna darbe alarak ölenler kişiler olduğunu göstermiştir¹⁹⁸.

Bu alanda bulunan kabartmalar, halk arasında çok sevilen esnaf birliğine ait üyeleri göstermektedir. Rastlanan isimler, tüm bu topluluğun köle sınıfına ait olduğuna işaret etmektedir. Son derece dokunaklı ve çok basit kabartmalar, düşük fakat popüler sınıftan gelen ve belli bir kariyer ile sivrilen bir sınıfın gururunu ispat etmektedir. Bu mezarlığın stadiona çok yakın olması adı geçen gladyatörlerin orada görevli olabilecekleri göstermektedir¹⁹⁹.

Panayır Dağı çevresindeki farklı mezarlık alanlarından biri de Panayır Dağı'nın kuzey eteklerindeki gladyatörlerin gömüldüğü, stadyumun doğusundaki alandır (**Lev. 13, Res. 19-20**). Mezarlık alanı, Damianus Stoası'ndan Artemision'a bağlanan kutsal yolun oluşturduğu açıda, Panayır Dağı'nın kuzeyindedir²⁰⁰. Gladyatör mezarlığı Ephesos antik kenti dışında kalmaktadır ve mezar alanının tamamı bilinmemektedir. Panayır Dağı'nın kuzeydoğu eteğinde, şehrin ana giriş kapısının yanında kalmaktadır.

Bu nekropolde çoğu kalıntı günümüze kadar gelememiştir. Yüzey buluntusu olarak çok az sayıda buluntu çıkmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda bu alandaki mezarlığın M.S. 2. ve 3. yüzyıla ait olduğu saptanmıştır. İlk olarak Titus Flavius adlı Romalı'nın bu alana, M.S. 2 ile 3. yüzyıl arasında Damianus Stoası'nı yaptırdığı, daha sonraki dönemlerde bu alanın gladyatör mezarlığı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır²⁰¹. Yapılan çalışmalarda çok sayıda basit toprak mezar bulunmuştur. Bu mezarlık alanında tahribata uğramış kol ve bacak kemikleri ve bu kemikler üzerinde darbe izleri bulunmuştur. Bir örnek teşkil eden gladyatör Palumbus mezarında ise ayrıca bir rölyef bulunmuştur. Rölyef üzerinde frontal duruşa sahip bir gladyatör betimlenmiş, rölyefin

¹⁹⁸ Scherrer 2000, 62.

¹⁹⁹ Karwiese 1994, 421.

²⁰⁰ Acar 2006, 33.

²⁰¹ Erdemgil - Krinzinger 2002, 15.

üst kısmında ise üçgen alınlıklı tapınak modeli işlenmiştir. Kabartmanın alt kısmında mezar sahibinin adının yazılı olduğu görülmektedir²⁰².

Aynı nekropol alanında caddeye paralel uzanan mezar evinin diğer uzun yüzünde bir rölyef daha bulunmuştur. Bu mezar evinin 4 m. kuzeyinde başka bir mezar ile birlikte tuğla platform üzerinde bir rölyef daha yer almaktadır. Bu üç rölyef aynı özelliklere sahiptir. Her üç rölyef de M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Bu alandaki mezarların buluntuları değerlendirildiğinde, alanın M.S. 2. yüzyıl ikinci yarısında kullanıldığı görülmektedir. Gladyatörün ismi ile birlikte yer aldığı rölyeflerin zenginler tarafından yaptırıldığı bilinmektedir²⁰³. Gladyatör mezarlığının, arenada ölen kahraman gladyatörler için kullanıldığı düşünülmektedir²⁰⁴. Burada çeşitli mezarlar, kabartmalar, gömüt taşları, kol, bacak kemikleri ve bunlara ait parçalar bulunmuştur. Kemiklerde iyileşmiş ya da iyileşmemiş yara izleri olduğu anlaşılmıştır.

Panayır Dağı'ndaki farklı mezarlık alanlarından biri de dağın yamaçlarında bulunan farklı tipteki mezar gruplarıdır. Farklı alanlarda ve olasılıkla değişik dönemlere ait olduğu anlaşılan gömüt örnekleri, Ephesos nekropollerinde geleneksel bir gömü şeklinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra seçimi, tasarımı ve işçilikleri ile diğerlerinden ayırt edilebilen özel gömütlerin varlığı da söz konusudur, yakın gözlem altına alınan anıtsal nitelikli bu yapıtlar, olasılıkla farklı sosyal kesimlere ait olmalıdır.

Hellenistik döneme tarihlenen Ephesos mezar stellerinin bir bölümü, Ephesos'un sur duvarlarının dışında Panayır Dağı'nın doğu eteklerinde ele geçmiştir. Bugün bu bölgede yüzeyde çok sayıda lahit ve mezar steli parçaları görülmektedir²⁰⁵. Bu durum bize kentin Hellenistik Dönem Nekropolü'nün burada olabileceğini göstermektedir. Bu bölgede Geç Antik Çağ'a ait freksli mezarlar eski eser kaçakçıları tarafından açılarak soyulmuştur. Bu yerin yakınında, Bizans dönemi'ne ait Yedi Uyuyanlar mezarlık alanı bulunmaktadır. Ayrıca Efes Müzesi ilgililerince ortaya çıkartılan bir lahit ve Tusan

²⁰² Erdemgil - Krinzinger 2002, 15.

²⁰³ Erdemgil - Krinzinger 2002, 15.

²⁰⁴ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Acar 2006, 34; Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

²⁰⁵ Atalay 1998, 9.

Moteli çevresinde görülen lahit parçaları, Roma Dönemi'ndeki nekropolün kentin kuzeyindeki ovaya doğru yayıldığını göstermektedir. Önümüzdeki yıllarda Panayır Dağı'nın doğu eteklerinde yapılacak kazılar, Hellenistik Dönem nekropolü üzerine bilgilerimizi artıracaktır.

Sonuç olarak, Ephesos'da Hellenistik dönem'e ait az sayıda heykeltıraşlık yapıtları bulunmuştur. Bunun nedeni anıtsal Roma Çağı yapılarının daha altta kalan Hellenistik Çağ katlarına inilmesine izin vermemesidir. Oysa Hellenistik nekropolde böyle bir durum söz konusu değildir. Bunun için Hellenistik Dönem mezar stellerinin sayısı, aynı döneme ait diğer heykeltıraşlık eserlerinden daha çoktur²⁰⁶.

Panayır Dağı'nın güney doğusundan başlayarak Artemision'a kadar uzanan kutsal yol üzerinde çok sayıda mezar olduğu bilinmektedir. Damianus Stoası alanındaki kaya mezarları ise buluntu eksikliği nedeniyle tam olarak tarihlenememektedir²⁰⁷. Damianus Stoa çevresinde Knibbe'nin yaptığı kazılarda da mezarlar bulunmuştur. Artemision'dan Ephesos'a giden kutsal yol, Panayır Dağı'nın kuzey ve çoğunlukla doğu eteğindeki yerlerde görülebilmektedir. Magnesia Kapısı ve Yedi Uyurlar bölgesine giden toprak yolun iki tarafında kireç taşından büyük paye blokları yer alır. Bu yolun üzerinde Geç Hellenistik Dönem'den Roma-Bizans Dönemlerine kadar kullanılmış olan çeşitli tipteki lahitler, mezar odaları ve tek kişilik mezarlar bulunmuştur.

Damianos Stoası olarak adlandırılan kutsal yola ait güzergâhın araştırılmasına Magnesia Kapısı'nın önünde de devam edilmiştir (**Lev. 14, Res. 21-22**). Çatılı stoaya ve döşemeli geniş yola burada da rastlanmıştır. İkisinin yanında ve arasında Hellenistik Dönem'den, Geç Roma Çağı'na dek uzanan birçok mezar evi bu çalışmalar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Panayır Dağı'nın kuzey eteğindeki Damianos Staası'nın kazısına devam edilmiştir. Bir kolu Artemision'a öbür kolu güneydoğuya giden yol kavşağı arasında birkaç mezara rastlanılmıştır. Burada uzanan, esas mezar evlerini de içine alan nekropol, M.Ö. 1. yüzyılın 2. yarısından M.S. 4. yüzyıla kadar kullanılmıştır²⁰⁸.

²⁰⁶ Atalay 1998, 10.

²⁰⁷ Ladstätter 2012, 19.

²⁰⁸ Ladstätter 2012, 19.

Günümüzde Aydın ili sınırları içerisinde kalan antik dönemde Karia Bölgesi'nin önde gelen kentlerinden olan Tralles nekropolünde bugüne kadar yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mezarlar, üç ana mezar tipinin ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Bunlar içinde en yaygın olanı oda mezarlardır. Tralleis antik kentinin kurulduğu alandaki konglomera içine oyularak yapılan, iki ya da üç odalı mezarların girişleri hepsinde aynı yönde olmayıp, aralarında önemsiz sayılabilecek bazı küçük farklılıklar vardır. Yaklaşık tümüne kısa bir dromosla ulaşılmaktadır. Mezarların çoğunluğuna girişi dikdörtgen kesimli bir kayrak taşı ile kapatılmıştır. Yeşile çalan gri renkli yerel plaka biçimindeki bu taşlar karşılıklı söve ve hatıllarla bağlanmıştır. Yine aynı türde kare biçimli, daha ince kesimli bir başka taş kapı işlevini sağlayacak şekilde bu düzeneği kapatmak için kullanılmıştır. Bir ön oda olmak üzere, iki yada üç odadan oluşan mezarlarda ve mezarların içinde yer alan içi harçla sıvalı sanduka tipi lahitlerde, yakılarak kremasyon gömü yanında, direk inhumasyon gömü de kullanılmıştır. Tralleis Nekropolü içindeki oda mezarların tek farklı örneğini giriş bölümünün hemen üzerinde yer alan mermer tabula ansata'da Tituli Sepulcrales'in (Mezar yazıtı) adı bulunan, Veysipaşa Mahallesi'ndeki mezardır. Bu mezar yazıtı Tralleis'teki Zeus Larasios kültünün yaygınlığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır²⁰⁹.

Yapılan kazılar konglomera mezarların Hellenistik ve Roma Dönemlerinde de kullanım gördüğü ortaya koymuştur. Konglomera mezarların dışında, daha az rastlanılır olmakla birlikte, bezemesiz, oldukça sade, olasılıkla Tralleis'e özgü yerel üretim durumundaki, kapaklı ya da kapaksız, pişmiş toprak ve mermer lahitler gömü yapmak amacıyla kullanıldığını göstermiştir. Ayrıca araştırmalar nekropollerde karşımıza çıkan bu mezarların halk mezarları olduğunu ortaya koymuştur²¹⁰. Antik dönem içerisinde yaşanan coğrafyalar farklı da olsa, mezar yapılarındaki benzerlikler gömü geleneklerindeki kültürel paralelliği göstermesi bakımından önemlidir.

2010 ve 2011 yıllarında Panayır Dağını ve Sarıkaya Nekropol alanını da içine alan geniş bir bölgede yüzey araştırması çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Sarıkaya'daki mezarlık alanında 74 adet tonozlu oda mezar tespit edilmiştir. Bu mezarların büyük çoğunluğu yerel taşlardan inşa edilmiştir. Tipolojik olarak güneydoğu nekropol alanı

---

²⁰⁹ Ölmez 1996.190-191.

²¹⁰ Ölmez 1996.190-191.

olarak adlandırılan bu nekropol, yapı benzerliği bakımından Liman Nekropolü ve Panayır Dağı Nekropolü ile çağdaş görülmüştür²¹¹.

Mezarların yapılış tarihi M.S. 1. yüzyıldan başlayarak ve de ağırlıklı olarak M.S. 2. yüzyıla tarihlenmiştir. Bazı mezarlarda duvar resimleri ve yazılar bulunmaktadır. Panayır Dağı Nekropol alanı ile Liman Nekropolü arasında buluntulardan dolayı önemli farklılıklar vardır. Panayır Dağı'nda 98 mezar yapısı tespit edilmiştir. Mezar evleri grubu olarak yerel malzemedен yapılmış ve yamaçtaki küçük tepelerde teras oluşturularak bu teraslar üzerine tonozlu mezarlar yapılmıştır²¹². Bu bölgede daha çok Roma İmparatorluk Dönemi'nde görülen oda mezar geleneğinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır²¹³.

Ephesos'taki Roma İmparatorluk Dönemi tonozlu oda mezar geleneğine benzer örneklerden biri de 2001 yılında Akyaka Belediyesi'nin altyapı çalışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıkarılmıştır. Bu mezar İdyma'da bugüne kadar soyulmadan ele geçmiş tek ve en önemli buluntudur. Mezardan ele geçen buluntular kentin Roma İmparatorluk Dönemi hakkında kısıtlı da olsa bilgiler vermektedir. Mezar, konglemera cinsi taşlar kullanılarak yalancı tonoz tekniğinde yapılmış ve mezar odasının üstü tümölüslerdeki gibi yığma toprak ile kapatılmıştır. Mezar, tek bir odadan oluşmakta ve odayı üç taraftan çevreleyen üç kline bulunmaktadır. Klasik Dönem'den itibaren oda mezarlarda ölüler genellikle mermer, taş, pismiş toprak ya da ahşap klineler üzerine konulmakta, bununla birlikte doğrudan toprağa gömülmekteydi²¹⁴. Ayrıca inhumasyon gömülerde görülen çatı kiremitleri, oda mezarlarda da kline olarak kullanılmıştır. İdyma oda mezarında ise klineler ve ölü hediyelerinin konulduğu yerler Klasik Dönem'den beri devam eden bir geleneğe bağlı kalarak taş sıralarından örülüdür ve oluşturulan klineler üzerinde ölüler ile birlikte hediyeleri de yer almaktadır²¹⁵. Mezarın kuzey duvarında bir

²¹¹ Steskal vd 2011, 291-307.

²¹² Steskal vd 2011, 291-307.

²¹³ Ephesos çevresindeki mezarlar ve buluntular için bkz. Barın 1995, 15 vd; Ölmez 1996, 190 vd; Yener-Özkan 1998, 220 vd; Ölmez 2000, 1 vd; Civelek 2001, 1 vd; Dinç 2003, 21 vd; Saraçoğlu-Çekilmez 2009, 27 vd; Antiokeia, Harpasa, Orthosia ve Hyllarima, Bargasa (Haydere-Çamlidere) nekropolleri için bkz. Marchese 1976, 67 vd; Debord-Varinlioğlu 1998, 1 vd; Debord – Varinlioğlu 1999, 1vd; Kuzey Karia, Akçay Vadisi ve çevresi için bkz.

²¹⁴ Kurt ve Boardman 1971, 267 - Toynbee 1971, 49.

²¹⁵ Arkaik dönemden itibaren anıtsal mezar geleneğinde ölü yatakları ve hediyeleri için yapılmış olan platformlar çeşitlilik göstermektedir. Arkaik platformlar genellikle tuğlalardan oluşurken, Klasik dönemle birlikte taş kullanımı yaygınlaşmıştır, bununla birlikte kayaya oyularak oluşturulan ölü yatakları ve ölü

niş yer almaktadır. Klasik Dönem oda mezarı örneklerinin tamamında dar ve uzun bir dromos vardır ve ölü yatakları bazı örneklerde malzemenin kaynaklı olarak toprak yüzeye ya da ana kayaya oyularak oluşturulmuştur. Ancak İdyma örneğinde dromos yoktur, mezar odasından doğrudan dışarı açılan bir kapı yer almaktadır.

İnhumasyon gömülerde yaygın gelenek ölünün ağzına sikke konulmasıdır. Mezardan otuz üç adet sikkenin ele geçmesi, mezara aynı sayıda ölünün gömüldüğünü akla getirmektedir. Ancak bunu destekleyebilecek, sikkeler dışında başka bir veri yoktur.

Mezarın giriş kısmının sağ tarafındaki taşta bir yazıt yer almaktadır. Mezardaki yazıt Rhodos özellikleri göstermesine karşın, Klasik ve Hellenistik Dönemler'de Rhodos'taki mezarlara bakıldığında ölü gömme geleneklerinin çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Rhodos'ta ağırlıklı olarak dikdörtgen ve silindirik formlu anıtsal mezarlar kullanılmıştır²¹⁶. Mezardaki yazıtta mezarın bir bayan için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mezardaki en erken gömü büyük bir olasılıkla yazıtta adı geçen bayana ait olmalıdır. Mezarın bir bayana ait olduğunu gösteren, yazıt dışında başka bir veri yoktur. Bu durumda söz konusu gömüde bir kadına ait özel eşyaların bulunması beklenebilir, ancak daha sonraki gömüler sırasında bu eşyalar alınmış ya da tahrip edilmiş olmalıdır. Antik dönemde kadın mezarlarını ayırt edebilecek ve bu tipteki mezarlardan düzenli olarak ele geçen belli başlı ölü hediyeleri ya da objeler bulunmamaktadır, ancak söz konusu eşyaların ayna, alabastron, ağırşak ve mutfak eşyaları gibi araçlar olması düşünülebilir²¹⁷.

Mezar yüzyıllarca kullanılmış ve zaman içerisinde bazı kontekstler tahrip olmuş ve kendinden sonra gelen gömülere yer açmak için dağıtılmış ya da büyük bir olasılıkla dışarı atılmıştır. Bu görüşü destekleyen en önemli kanıt nişteki konteksttir. Niş mezarın ilk evresindedir ve daha sonraki bir evrede yapılmamıştır. Bu da nişin mezarın ilk gömüsüne ait ölü hediyelerinin konulması için yapıldığını göstermektedir. Ancak nişteki kontekst incelendiğinde malzemenin daha geç bir döneme tarihli olduğu

---

hediyeleri için platformlar da eş zamanlı olarak kullanılmaktadır. Gerek mezar mimarisinde gerekse de mezarlar ile bağlantılı mimari bölümlerde aynı dönem içerisinde farklı malzemelerin kullanılması bölgesel bir farklılıktan çok coğrafi ve topografik şartlarla değerlendirilmelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtz – Boardman 1971, 100.

²¹⁶ Fraser 1977, 8.

²¹⁷ Kurtz – Boardman 1971, 208.

anlaşılmıştır. Ayrıca nişteki buluntular kronolojik açıdan homojenlik göstermektedir ve kontekste daha erken döneme ait herhangi bir malzeme yer almamaktadır. Böylece nişteki ilk gömüye ait ölü hediyelerinin atılarak daha sonraki bir gömüye ait sunulara yer açıldığı görülmektedir.

Antik dönemde oda mezarı geleneği Myken dönemine kadar gitmektedir ve bu dönemle birlikte oda mezarlar bir yamaç boyunca genellikle gruplar halinde sıralanmaktadır²¹⁸. Batı Anadolu'daki en erken oda mezarlar; Rhodos, Kos, Miletos ve Müsgebi'de görülmektedir. Karia'da Erken Protogeometrik Dönem'e kadar erkene giden oda mezar örnekleri Arkaik ve Klasik dönemlerde varlığını kesintisiz devam ettirmiştir²¹⁹. İ.Ö. 5-4. yüzyıllarda Rhodos, Thera ve Girit'te oda mezar geleneğinin sürdüğü görülmektedir²²⁰. Batı Anadolu ve Ege Adaları dışında Kappadokia Bölgesi'ndeki oda mezarları ile de mimari özellikleri bakımından benzerlikleri göstermektedir²²¹. Söz konusu tümülüsler dikdörtgen planlı, tonozlu, dromossuz ve tek bir mezar odasından oluşmaktadır. Tümülüslerin mezar odalarında kullanılan taşların dış yüzleri düzgün kesilmiş, iç kısımları ise kabaca işlenmiştir. İdyma'daki oda mezarının konumu göz önüne alındığı alçak bir yamaç üzerinde yer almaktadır ve Myken Dönemi'nden devam eden geleneğe dayanarak söz konusu mezarın bulunduğu yerde aynı hat üzerinde başka mezarların da olması kuvvetli bir olasılıktır. Ephesos antik kenti nekropol alanları, Roma İmparatorluk Dönemin'de Bülbül dağı yamacı, Panayır dağı doğu yamaçları ve Sarıkaya nekropol alanları, eğimli arazi teraslandırılarak coğrafi yapısına göre tonozlu oda mezar geleneği uygulanmıştır. Benzer özelliklere sahip mimari ve gömü geleneklerinin farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yer almasının bu kentlerde yaşayan toplumlarının mezar gelenekleri konusunda etkileşim içinde olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

²¹⁸ Waldbaum, 1966,335.

²¹⁹ Paton 1887,73. - Long 1958,302.

²²⁰ Kurtz – Boardman 1971, 193.

²²¹ Kappadokia'daki oda mezarları birer tümülüs olarak yorumlanmıştır, ancak söz konusu mezarlar Kayseri'deki Garipiler Tümülüsü, Erciyes'teki Beştepeler I ve II Tümülüsleridir Eskiöğlü 1989, 189.

3.2. Bülbül Dağı ve Çevresindeki Mezarlar

Bülbül Dağı'nda yapılan araştırmalarda, büyük bir tümülüs mezar bulunmuştur. Agora'nın yukarısında, bitki örtüsü sınırının üstünde yer alan yuvarlak planlı mezar, İon Tümülüs mezarları ile Roma mezar odaları arasında ilginç bir köprü durumundadır²²². Yapı, harç ve kireç taşından yapılmış ve üzeri mermer ile kaplanmıştır. Çapı 9. 7 m. olan tümülüsün ana yapısı 3 m. korunmuş durumdadır. Bu ana yapının duvar kalınlığı 50 cm. kireç taşından yapılmıştır. Ayrıca duvar büyük kireç taşı bloklar ile güçlendirilmiştir. Bahsettiğimiz bu duvarlar yuvarlak şekilde mezar odasını çevirmektedir²²³. Küresel yüzeyle bir blok, yapının dıştan mermer kaplı bir kubbe ile kapatıldığını göstermektedir²²⁴.

Yüksekliği 2. 7 m. olan yapının kuzey bölümü iyi korunmuştur. Bu bölüm kireçtaşından yapılmış krepis üzerinde durmaktadır. Yapının taban taşları insitu halinde bulunmuştur. Bu yapının içine bir kapıyla girilmektedir. Tümülüs'ün içerisinde yer alan dört taban plakası kabaca kireç taşından yapılmıştır. Bunlar büyük bir olasılıkla lahitlerin taban plakalarını oluşturmaktadır (**Lev. 15, Res. 23-24**). Lahitlerin oturduğu taban kaidesi kare şeklinde olup lahitler bu kaidelerin üzerinde dizilmiştir. (**Lev. 16, Res. 25**) Yapının içinde gerçekleştirilen kazılarda bulunan kandillerin yardımıyla tümülüsün Augustus Dönemi'nden olduğu belirtilmektedir²²⁵.

3. 3. Sarıkaya Mevki ve Çevresindeki Mezarlar

Magnesia Kapısı'nın güneydoğusunda kalan Sarıkaya Mevki nekropol alanı, Ephesos antik kentinin surlarının dışında kalmaktadır. Bu alandaki mezar tipleri, mezar evi şeklinde üzeri tonozlu yapılardan oluşmaktadır. Dağ yamaçlarında yapılmış olmalarından dolayı mezar evinin sırtı ana kaya yaslanmıştır. Bu mezarlar standart

²²² Efes Rehberi 2000, 152.

²²³ Berns 2003, 199.

²²⁴ Scherrer 2000, 152

²²⁵ Berns 2003, 199.

ölçülere ve standart bir plana sahip değildir. Mezarın yapıldığı alanın coğrafi şekline göre ölçüleri ve planı değişebilmektedir²²⁶.

2010 ve 2011 yıllarında Liman Nekropolü'nde yapılan yüzey araştırma çalışmaları, şehrin doğusuna, kuzeydoğusuna ve güneydoğu alanına doğru genişletilmiştir²²⁷. Ayrıca Sarıkaya Dağı'nın sırtı ve Panayır Dağı'ndaki nekropol alanı bu proje kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırmalar sırasında Sarıkaya Mevki'inde 74 mezar tespit edilmiştir. Bu mezarların büyük çoğunluğu yerel taşlardan inşa edilmiştir. Sarıkaya'da tespit edilen mezarlarda kaçak kazıların yapıldığı ve mezarlarının çoğunda tahribat olduğu anlaşılmıştır. Tipolojik olarak güneydoğu nekropol alanı olarak adlandırılan bu nekropol, yapı benzerliği bakımından Liman Nekropolü ile çağdaş olmalıdır (**Lev. 17, Res. 26**).

Yapılan araştırmalarda mezarlarının büyük bir kısmının M.S. 1 - 2. yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Bazı mezarlarda duvar resimleri ve mezar sahibini tasvir eden yazılar ve işaretler bulunmaktadır. Panayır Dağı Nekropolü ile Liman Nekropolü arasında buluntulardan dolayı önemli farklılıklar vardır. Örneğin Panayır Dağında 98 mezar yapısı tespit edilmesine rağmen, özellikle kaya mezarları tarihlendirilmesinin eksikliği nedeniyle sistematik düzenlemeye dâhil edilememiştir. Mezar evleri grubu olarak yerel malzemeden yapılmış ve yamaçtaki küçük tepelerde teras oluşturularak bu teraslar üzerine tonozlu mezarlar yapılmıştır. Ayrıca Sarıkaya Mevki'inde, çok sayıda farklı yüksekliklere sahip yamaçta teras oluşturularak yapılmış tonoz odalı mezar evi tespit edilmiştir (**Lev. 18, Res. 27-28**)²²⁸.

Bodrum Yarımadası'nın kuzeyinde, Güllük Körfezi'nin güneyinde, eskiden Iasos körfezine açılan fakat bugün dolan dar ve derin bir koy'un oluşturduğu küçük bir yarımada üzerindeki Karia Bölgesi'ndeki Bargylia'da, Ephesos'daki Sarıkaya, Panayır

²²⁶ Çörtük 2004, 1 vd; Alinda ve çevresi için bkz. Özkaya vd 1998; Özkaya – San 2000; Özkaya – San 2001; Özkaya – San 2002; Tekekale ve Amyzon çevresi için bkz. Ateşlier 2006, 145 vd; Labraunda, Alinda, Alabanda ve çevresindeki nekropoller ve karşılaştırmalı örnekleri için bkz. Henry 2009, 1 vd; Güney Karia örnekleri için bkz. Paton-Myres 1896; 197 vd; Paton 1900, 61 vd; Stratonikeia'nın nekropollerini ve mezar tipleri konusunda bkz. Baldıran 1990, 1 vd; Baldıran 1993, 207 vd; Boysal-Kadioğlu 1998, 215 vd; Mylasa ve çevresi için bkz. Çakıcı 2007, 83 vd; Kızıl 2009, 397 vd; Halikarnassos ve çevresi için bkz. Carstens 2009, 377 vd; Attouda, Laodikeia ve Hieropolis nekropollerini için bkz. Şimşek 1997, 1 vd; Şimşek 2002, 229 vd; Şimşek vd 2011, 1 vd.

²²⁷ Steskal vd 2011, 291-307.

²²⁸ Steskal vd 2011, 291-307.

Dağı ve Liman Nekropolü'ndeki tonoz örtülü oda mezarlarla benzer örneklere rastlanır. Roma İmparatorluk Dönemi'nin ortalarına tarihlenen bu örnekler kente giden yol boyunca uzanmaktadır²²⁹.

Bargylia'ya ait anıtsal nitelikteki tek mezar beşik tonozlu bir mezardır. Mezarın yapımında düzensiz sist bloklar ve bunların birbirine bağlanmak için ince çakıl, kiremit kırığı ve kireçten oluşan bir harç kullanılmıştır. Dörtgen bir oda şeklindeki mezarın giriş kapısı güney–doğu cepheindedir. İç kısmının tamamen pembemsi bir sıva ile kaplı olduğu anlaşılan mezarın yan duvarlarına kemerli küçük nişler yapılmıştır. Zeminden itibaren yaklaşık 1.50 m yükseklikte duvarları çevreleyen 0.10-0.15 lik çıkıntı gömü düzeni hakkında bilgi vermektedir. Buna göre gömü için odanın zeminindeki küçük duvarlarla ayrılan bölmelerin kullanılmış olmalıdır²³⁰.

Bargylia mezarını, bu tipteki Karia mezarlarından ayıran en büyük özellik yan ve karsı duvarların içine oyulmuş apsis şeklindeki küçük kemerli nişlerdir. Bunların adak nişleri olduğu düşünülmektedir. Bu nişleri İtalya'daki Roma columbariumlarında görülen ve içine kül kavanozları konulan nişlerle de karşılaştırmak mümkündür. Karia Bölgesi'nde ise Hydisiso'staki tonozlu mezarda ön girişten büyük odaya geçişi sağlayan girişin üst tarafında ve büyük odanın arka cephesinde bu şekilde apsisli kemerli nişler bulunmaktadır²³¹. Bu teknik ve yapım özellikleriyle Ephesos nekropol alanlarında gördüğümüz tonoz örtülü odalı mezar yapılarıyla benzerlik göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bir diğer Karia kenti olan İasos'da benzer tonoz odalı mezarlara örnekler yer almaktadır. Denize 600 m boyunca bir dizi teras ile inilen batı düzlüğünün yamaçlarındaki yoğun iskan yüzünden zarar görmüş olan oda mezarlı nekropolis M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 4 yüzyıla kadar sürekli kullanım görmüştür. İki grup halinde tanımlanabilen mezar grubunun birincisi güneydoğu yönünde iki sıra halinde, batıdan küçük limana hâkim kayalık alan boyunca uzanan 25 adet oda mezardır. İkinci grup mezarlar ise modern köyün bulunduğu alanda yamaçlar üzerinde yer alan 60 adet

²²⁹ Rocca 1992, 62.

²³⁰ Kızıllı 1999, 98.

²³¹ Kızıllı 1999, 99.

mezardır. Oda mezarlar genellikle dört köşe, tonoz çatılı, taş duvarlı tek bir odadan oluşmaktadır. Mezar duvarlarının ise fresklerle kaplı olduğu düşünülmektedir. Bazı mezarlara basamaklarla ulaşılırken, diğerlerinin girişi kenarda ya da öndedir. Mezar girişlerinde büyük lento ve söveleri vardır. Kapılar ise taştır. Lentonun, duvarların arasına yerleştirilmiş, tasların üzerine islenmiş ya da boya ile yazılmış kısa cenaze yazıtları bulunmaktadır.

Oda mezarlardan birinin yakınında yapılan araştırmalarda amphora ya da “alla cappuccina”²³² gömüleri Iasos nekropolinde en azından erken dönemlerde sıkça görülebilen mezar tipli olduğunu ortaya koymuştur. Bu olay sadece in situ malzemeye değil, çevre duvarına yaslanarak odayı saran çok sayıdaki ampfora içine olan gömülme yeriyle de belgelenmiştir²³³.

3.4. Liman Nekropolü ve Çevresindeki Mezarlar

Ephesos antik kenti'nin diğer bir önemli nekropol alanı, Antik Liman kanalının çevresinde, Bülbül Dağı eteklerinde, Liman Kapısı'nın dışında yer almaktadır. Batı'ya doğru Bülbül Dağı'nın kuzey uzantısındaki yamaç ve kanalın güney ve kuzey bölümleri nekropol alanıdır (**Lev. 19, Res. 29-30**). Bu bölgede 2010 ve 2011 yıllarındaki yüzey araştırmaları sonucunda 300'den fazla tonozlu oda mezar tespit edilmiştir.²³⁴

Nekropolün devamında yer alan Küçük Menderes Nehri'nin taşımış olduğu alüvyon dolgunun üzerine, M.S. 4. - 5. yüzyıllarda yeni mezarlar eklenmiştir (**Lev. 20, Res. 31-32**). Geç Antik Dönem kanalı bu nekropol alanını ikiye bölmektedir. Bülbül Dağı'ı yamacına yayılan mezarlar tonozludur. Tonozlu oda mezarlar, küçük dikdörtgen şeklinde olanlar ve iç kısımlarında tekneleri olan anıtsal mezarlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu tip tonozlu oda mezarlara basamaklı bir kapıdan girilir. Yapılan araştırma ve incelemeler, bu tipteki yapıların aile mezarlığı olduğunu göstermiştir²³⁵. Bu tipteki mezarların standart bir plan ve ölçüleri yoktur. Mezarların üzerine oturtulduğu

²³² Baldoni vd 2004, 132; Berti vd 1993, 122.

²³³ Baldoni vd 2004, 132; Berti vd 1993, 122.

²³⁴ Steskal- Taeuber-Zimmerman 2011, 291.

²³⁵ Şimşek 2007, 305.

alan arazinin mümkün olabilen en uygun şekli ile kullanılmıştır. Bu tip mezarların içlerine diğer birçok merkezde olduğu gibi farklı dönemlerde birden fazla gömü yapılmıştır.

Liman Nekropolü'ndeki kazılara 2009 yılında başlanmıştır. Jeofiziksel araştırmalara ve etüt çalışmalarına dayanılarak bir mezar yapısı ile onun çevresindeki bağlantıları ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalarda 5 adet mezar ile içlerinde en az 55 insan iskeletine rastlanmıştır. Mezar yapısının güneyindeki girişinde kapı pervazlarının mermer olduğu görülmüştür. Ayrıca mezarın tabanının mozaikle kaplandığı ve duvarlarının renkli freksle sıvandığı anlaşılmıştır. Mezarların duvarları ise kırma taş ve tuğladan yapılmıştır. Duvarların bazılarının iç tarafları mermer levha ile kaplanmıştır. Tüm bu teknik özellikler ve iç donanım bu mezarlarda Roma ölü gömme adetlerinin uygulandığını göstermiştir.

Alışılmış adetlere uygun olarak mezar içinde sonraki gömüler eski gömülerin üzerine yapılmıştır. Mezarların hepsi üstten bir taş levhayla kapatılmışken, 5 nolu mezar bir istisna oluşturmaktadır. Burada mezar kapağı üstte değil, dar kenarda yer almaktadır. Ayrıca içine defin yapılan mezarın üstü bir taşla kapatılmıştır. Üzerinde detaylı çalışma yapılan 5 nolu mezar, M. S. 3. yüzyıla tarihlenmiştir. Hristiyanlık öncesi dinsel kurallara uygun olarak ölüler sadece şahsi eşyaları ve süsleriyle birlikte gömülmekle yetinilmiştir. Ölülerin yanına öteki dünyaya yaptıkları yolculuk için ayrıca seramik ve camdan yapılmış yeme, içme ve merhem kapları ve kandilleri de konulmuştur. Buluntular arasında altından süs eşyaları, altın küpe, yüzük, saç tokaları ve boyun takılarından oluşmaktadır²³⁶. Mezar yapısı, M.S. 5. yüzyıla kadar kullanılmıştır²³⁷.

Liman Nekropol buluntuları arasında en yoğun biçimde karşımıza çıkan sigillatolar, amphoralar, cam ve süs objeleri üzerinde yapılan stilistik çalışmalar, kronolojik bir gelişim vermektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında buluntuların en yoğun olduğu dönem M.S. 5 ve 6. yüzyıl aralığıdır. Seramikler ise M.S. 1. ve 2. yüzyıl stilini yansıtmaktadır. Kronolojik açıdan tespit edilen bu geniş zaman farkının en önemli nedeni burada bulunan seramiklerin daha çok atık malzemeyi içermesidir. Bu çalışmalar

²³⁶ Ladstätter 2009, 327.

²³⁷ Ladstätter 2009, 328.

Ephesos antik kentinin Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde bir kanalla denize bağlandığını göstermektedir²³⁸. Liman Nekropolü'ndeki araştırmalara gelecek yıllarda da devam edilmesi hedeflenmektedir (**Lev. 21, Res. 33-34**)²³⁹.

2008 yılında tespit edilen 1/08 mezar yapısının batısında olası başka mezar yapıları araştırmak amacıyla 5 x 10 m. genişliğinde büyük bir sondaj yapılmıştır. Yeni Liman kanalında suyun getirdiği çöktillerin altında yeni tahrip tabakasına rastlanmıştır. Bu tahrip tabakasının batısında bir mezar yapısının veya bir duvarın tuğla örgü duvarının (*opus testaceum*) yıkılmış kalıntılara rastlanmıştır. Bu yeni tahrip tabakasının altında Liman Kanalında su baskınları sonucu suların getirdiği çöktillerle oluşmuş oldukça kalın bir tabaka gözlenmiştir. Daha önce burada bir mezar yapısıyla karşılaşılacağı varsayımına karşın, magnetogramda görülen duvarların 2,38-2,46 m. genişliğinde iç mekân koridoru olduğu anlaşılmıştır. Koridor, kuzeyden 2,10 m. derinliğinde bir sütunlu galeriye gitmektedir. Galerinin doğusundaki basamaklar mezar evinin mozaik döşenmiş düz damına gitmektedir. Buradaki yazıtlarda sürekli olarak belgelenen bir "Solarium" bulgusu mevcuttur. Solariumlar her yıl ölü şerefine yapılan şölenlerin yapıldığı alanlardır²⁴⁰.

Bülbül Dağı'nın kuzeyindeki yüzey araştırmaları sonucunda M.S. 3. ve 5. yüzyıllar arasında kullanılan Liman Nekropolü'nde iki mezar, diğer mezar yapılarından ayrılmaktadır. Kübik yapıda olan 335/10 ve 121/10 olarak numaralandırılan mezar, strüktürel yapılaşmanın içinde Hıristiyanlık ikonografisi içeren resimlerle bir farklılık göstermektedir (**Lev. 22, Res. 35-36**)²⁴¹. 335/10 nolu mezarın duvar tasvirinde, merkezde ince kırmızı renkte işlenmiş bir haç bulunmaktadır. Haç motifinin her iki yanında stilize çiçek motifi ve dış kısımlarda ise güvercin betimlemeleri yer alır. Cennet haçı şeklinde tasvir edilmiş bu tema, ölen kişinin cennete gitme arzusunu yansıtır olmalıdır (**Lev. 23, Res. 37-38**).

²³⁸ Ladstätter 2012, 19.

²³⁹ Ladstätter 2009, 328.

²⁴⁰ Ladstätter 2010, 284.

²⁴¹ Steskal-Zimmerman 2011, 291.

Tonozlu mezar odasında altta ve üstte ikişerden toplam 4 adet haç betimlenmesi bulunmaktadır. Mezar evinin arka odasında ana duvarda ise aynı dönemden kırmızı ile yazılmış Grekçe bir dipinto bulunmuştur (**Lev. 24, Res. 39-40**). İyi korunmuş mezar yazıtında, Suriye ve Mısır'dan söz edilmektedir. Yazıtların formu ve resimlerin ikonografisi M.S. geç 5. yüzyıl veya erken 6. yüzyıla işaret etmektedir. Eldeki veriler yardımıyla mezar sahibinin Anadolu'da tanınmış Suriye ya da Mısır soyundan gelen biri olduğu düşünülmektedir.

Aynı nekropol alanında tespit edilen 121/10 mezar evinin iç kısmındaki duvar resimlerinde basitçe işlenmiş kafes şekillerinin içinde stilize çiçekler bulunmaktadır. Buradaki tasvirlerin cennet bahçesini gösterdiği düşünülmektedir (**Lev. 25, Res. 41-42**). Bu motifler Hıristiyanlık mezar ikonografisine işaret etmektedir. Bu mezar, M.S 4. ve 5. yüzyıl arasına tarihlenmiştir. Mezarların her ikisi de özel kişiler için yaptırılmış farklı mezarlardır. Söz konusu mezarların mimarisi diğerlerinden daha gösterişlidir. M.S 2. yüzyıldan 3. yüzyılın geç evrelerine kadar mezarların inşası devam etmiştir. Mezardaki alıntı yazısında kutsal kitaptan alınmış öteki dünyayla ilgili ilahi yakarış yer almaktadır. Haç motifine bakıldığında benzer örneklerin Yamaç Evler 1'de iki tabernada bulunduğu görülmektedir.

Bafa Gölü ile Milas arasında yer alan ve Milas'a 12 km uzaklıktaki, Selimiye yakınlarında bulunan Karia Bölgesi'nin önemli antik kentlerinden Euromos'da, Kızıl'a göre kent nekropolünde Karia tipi sandık mezarlar, oda mezarlar ve lahit mezarlar bulunmaktadır²⁴². Roma Dönemine ait anıtsal nitelikteki tek mezar örneği ise tonoz çatılı kompleks bir mezardır. Bu mezar kuzey-güney yönünde inşa edilmiş olup yan yana dört odadan meydana gelmektedir. Ortadaki odalar hemen hemen simetrik olup benzer ölçülere sahiptirler. Yanlardaki ön cepeleri açık daha büyük ve yüksek beşik tonozlu odaların ortasında yer alan uzunca dikdörtgen odalar dar olup fazla büyük olmayan girişlere sahiptirler. Duvarların ön ve yan cepeleri düzgün kesilmiş mahalli kireç taşı ile kaplanmıştır. Kapılar odaların orta ekseninde yer almayıp ortadaki duvarın sağında ve solunda yer almışlardır. En sağdaki oda ön girişin başladığı bölmeye kadar iç içe iki tonozludur ve her iki tonozun arasındaki mesafe oldukça azdır. İnşa tekniği ve

---

²⁴² Kızıl 1999,97.

bağlantı yerlerinden her iki tonozun aynı zamanda yapıldığı anlaşılmaktadır. Oldukça sade ve yalın olan sol bastaki odanın arka duvarının dibinde, bu odanın altında tonozlu başka bir odanın varlığını kanıtlayacak tonoz kavisinin küçük bir kısmı görülmektedir. Ortadaki her iki odanın da çatısı büyük ölçüde yıkılmıştır. Çatıya ait molozun odaların içini doldurması gömü düzeni hakkında bir fikir edinmeyi de olanaksız kılmıştır. Ancak buna rağmen odaların boyutları lahit koymak için elverişli görünmediğinden, cesetlerin ahşap tabut veya pişmiş toprak lahitlerin içlerine konulup defnedildiği düşünülmektedir. Zamanında sıvalı olduğu anlaşılan mezarların tonoz yapımında ahşap kalıp kullanılmış olmalıdır. Orta kısımları, moloz ve harçla doldurulan, dışa bakan yüzlerde ise düzgün blok taşların kullanıldığı duvar örgü tekniğine Roma İmparatorluk Döneminin pek çok yapısında sıkça rastlamak mümkündür.

Dış görünüş itibarı ile duvar örgüsü Euromos mezarına en yakın olan mezarlara Alagün ve Iasos'ta rastlanmaktadır. Mimari form ve plan açısından bu mezara doğrudan benzeyen örneklere ne Karia mezarlıklarında, ne başka bölgelerdeki mezarlıklarda karşılaşılmamıştır. Euromos mezar anıtında, küçük girişli; uzun fakat fazla geniş olmayan ortadaki odalar mezar odası, yanlarda önü açık eyvan formunu çağrıştıran odalar ise Karya ve Kilikya'daki nekropollerde yer alan bazı kompleks mezarlarda olduğu gibi -dini merasim, ziyafet ve ziyaret günleri için kullanılıyor olmalıydı²⁴³. Ephesos antik kenti mezar gelenekleri ile birlikte düşünüldüğünde benzer yanları ve birbirinden ayrılan yanlarıyla değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Bilindiği gibi lahitler ölü gömme geleneklerine paralel olarak gelişmiş bir mezar tipidir. Bunlar küçük mezar evler olarak da addedilmekte ve 2 – 3 m. uzunluğundaki bütün ceset koruyucu kaplar, lahit olarak adlandırılmaktadır²⁴⁴. Muhtemelen cesedin çürüyüp yok olmasını ve dağılmasını istemeyen bir inanç veya geleneğin doğurduğu

²⁴³ Kızıllı 1999,97.

²⁴⁴ Lahdin kelime anlamı eski Yunanca'da Σαρχόφαγος (et yiyici)'dir. Antik kaynaklarda lahdin bu anlamına ilişkin ilk bilgiler Juvenalis, Plinius ve Theophrast'da kısmen çelişkili olarak verilmiş olmasına karşın, özellikle Theophrast, cesetlerin çürümesini çabuklaştırmak için lahitlerin içine dolgu maddesi olarak konulan Assos'taki bir kireçtaşı türüne değinmektedir. Lahit, Homeros'ta σόρος (Soros) ya da λάρναξ (Larnaks) olarak geçmektedir. λάρναξ (Larnaks) kelimesi sonradan Thukydides tarafından da kullanılmıştır. Lahit için kullanılan başka bir deyim de θήχη dir. Antik devirde lahitleri yapan kişiler ise σαρπηγοί ya da σαρποιοί adını almışlardır. İdil 1993, 8, Saltuk 1993,109.

daha güvenli ceset saklama kaplarıdır. Tahminlere göre en basit lahit, bir ağaç kütüğünün istenen boyda kesilip içinin oyulmasıyla elde edilmiştir²⁴⁵.

Liman Nekropol'ü içerisinde yer alan önemli bir diğer mezar buluntusu ise kent limanının batısında bulunan lahittir. 1992 yılında, antik kanal üzerinde Arvalya Çiftliği, Bodrum mevkiinde bulunmuştur. Lahit ve çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalarda, seramik, cam, mozaik, çatı kiremidi parçaları ve buna benzer yoğun buluntuların ele geçmesi, yapılacak arkeolojik çalışmalarının yalnızca lahitle sınırlı olmayıp çevresiyle birlikte ele alınması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Arkeolojik çalışmalar öncesi lahdin batı köşesi ve kapağın büyük bir bölümü görülmektedir. Ayrıca lahdi güneyden sınırlayan iki büyük blok taşın üst yüzeyleri de görülebilir vaziyettedir. Bu iki büyük blok taşın üst yüzeyleri de görülebilir vaziyettedir. Bu iki blok taşın lahitte ilişkili bir mezar odasına ait olabileceği düşüncesiyle lahit ve çevresiyle birlikte arkeolojik çalışmalara başlanmıştır. Bu blok taşlar çalışma alanı içinde güney yönde sınır olarak belirlenmiştir. Blokların temizlenerek meydana çıkarılması sırasında blokların altında tuğla örgü ile yapılmış apsidal bir duvar kalıntısı bulunmuştur (**Lev. 26, Res. 43**)²⁴⁶.

Yapılan çalışmalarda bulunan lahit mavi beyaz mermerden yapılmıştır. Yüksekliği 117 cm olan lahdin kapağı ile birlikte yüksekliği 1.60 cm'yi bulmaktadır. Alt ve üstü silmeli olan lahit sandık bölümü ön yüzünde üç adet işlenmemiş girland bulunmaktadır. İki yandaki girlandların altında, orta bölümde kozalak benzeri sarkaçlar görülmektedir. Girlandların araları, üçgen kabartma görünümündedir. Girlandların üzerinde dört sıra Grekçe yazıt bulunmaktadır. İlk kullanımdaki yazılar silinerek, bu yazılar kazınmıştır. Lahit ilk olarak M.S. 1. yüzyılda, ikinci kez ise M.S. 3. yüzyılda tekrar kullanılmıştır (**Lev. 27, Res. 44-45**)²⁴⁷.

²⁴⁵ Ergeç 2008, 437.

²⁴⁶ Evren-Yüçrük1996,406.

²⁴⁷ Bu Heroon ve lahit Markus Anthousianos' a aittir. Lahit üzerinde, "İmparator seven bir adam ve onun karısına Aurelia Antonia Regilla ve onların çocuklarına yaşıyorlar" yazmaktadır, bkz. Evren-Yüçrük1996,408.

Lahtin arka yüzü, ön kısmına göre daha kaba ve yüzeysel bir işçilikte verilmekle birlikte, ön yüzü ile aynı bezeme formundadır. Ancak yine arka kısımda özensiz, tamamlanmamış bir rozet, üç adet tamamlanmamış girland ile iki tamamlanmamış rozet bulunmaktadır. Girlandların yalnızca dış hatları kabaca belirlenmiş, detaylar belirtilmemiştir. Lahdin dar yüzlerinde aynı şekilde, sarkaçlı girland üzerinde stilize diskler bulunmaktadır. Lahdin batı dar yüzünde lahit ve sandığı birbirine bağlayan kenet yuvaları görülür. Kapak ve sandığın birleşme yerinde bağlayıcı harç kalıntılarına ait izler yer almaktadır. Lahdin kapağı ise iki parça halinde kırıktır. Ayrıca doğu ve batı alınlık köşeleri kırılmıştır.

Lahit çevresindeki alanda arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda, çok sayıda seramik, cam, mozaik, bazı mimari parçalar ve çatı kiremidi parçaları bulunmuştur. Bu malzemelerin çoğu Geç Roma Dönemi'ne aittir. Yapılan çalışmalarda bulunan 4 adet kırık pişmiş topraktan kandil, kemik iğne, olasılıkla mobilya parçaları olarak kullanılmış 3 bronz ve demir çivi Roma ve Geç Roma dönemine ait 6 adet bronz sikke tarihlendirme açısından oldukça önemlidir. Sikkelerin içinde M.S. 2. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar kullanılmış örnekler yer almaktadır²⁴⁸. Arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarılan duvar, taban bloğu ve mermer mimari malzemeler, M.S. 2 - 5. yüzyıllara ait değişik dönemleri yansıtmaktadır. Lahdin ilk kullanım evresinin M.S. 2. yüzyıl, son kullanımın ise M.S. 212 ve sonrası olduğu anlaşılmıştır²⁴⁹.

3.5. Yukarı Şehir

Ephesos antik kentinin yukarı şehrinde gerçekleştirilen çalışmalarda kısmen yüzeyi erozyon toprağı ile kapanmış olan bir lahit bulunmuştur. Gri mermerden yarı işlenmiş girlandlı lahit tipinde uzunluğu 2,34 m. genişliği 0,94 m. yüksekliği 0,95 m.'dir. Lahidin dört tarafında girlandlar yer almaktadır bunların derinliği ise 2 cm'dir. Lahit bir kaide üzerine yerleştirilmiş lahdin kapak kısmı kabaca çalışılmış alçak bir çatı şeklindedir²⁵⁰. Bu kapak antik dönem içerisinde onarımdan geçtiği üzerindeki üç kenetten anlaşılmaktadır. Kapak kısmı lahdin üst kısmında orijinalinde çıkıntı

²⁴⁸ Evren-Yüğrük1996,409.

²⁴⁹ Evren-Yüğrük1996,409.

²⁵⁰ Steskal – Ladstätter 2005, 410.

yapmaktadır. Çatı üzerindeki köşelerde yer alan akroterler yarı işlenmiş olup güney tarafındaki iki akroteri kırılmıştır. Lahit, Ephesos şehri için çok önemli olan yol güzargağı üzerinde yer almaktadır. Lahit modern dönemde tahrip edilmiş ve içinde buluntu ele geçmemiştir. Lahidin yüzeyinde ve kapak kısmında her hangi bir yazıya rastlanılmamıştır.

Ancak Ephesos yarı işlenmiş lahitler M.S. 2. Yüzyıl başlarında üretimine başlanmaktadır ve bu yüzyılın ortalarında daha çok üretilmektedir. Lahit bu nedenlerden dolayı M. S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir (**Lev. 28, Res.46-47**)²⁵¹.

3.6. Ephesos Kenti İçindeki Mezarlar

Thür, Kuretler Caddesi'ndeki, Celsus kütüphanesine inen kutsal yolun altındaki anıtlarda çalışmıştır²⁵². Çalışmalar sırasında, yalnızca kısmi bir anastylosisi planlanan Hadrianos Kapısı'ndaki alt kata ait başlıklar yerlerine yerleştirilmiştir. Bu anastylosis, arşitravin üstündeki kemerlerin dibine kadar devam etmiştir. Thür'e göre Heroonun çizilen aksiometrileri, başlangıçta bir çeşmeyi de içeren ilginç bir Dorik-İonik cepheyi göstermektedir²⁵³. İ.Ö. 100 yılı dolayında inşa edilen yapıya ait olduğu bilinen savaş kabartmalarına göre bu heroon, Ephesos'un efsanevi kurucusu Androklos'un anısına yapılmıştır. Yapının batı kenarındaki açık sahne, "Androkloneion", heros kültüründe kullanılmıştır. Bizans Çağı'nda heroonun önü tekrar bir çeşmeye çevrilmiştir²⁵⁴.

Kuretler Caddesi'nin aynı kenarında bulunan Oktagon'un yanında heksagonal biçimde başka bir mezar anıtının kalıntılarına rastlanılmıştır. Bunun yanındaki 2 nolu Yamaç Sarayı'nın eteğinde eskiden beri dikkat çeken erken bir yapının araştırılması sırasında yine bir çeşme açığa çıkarılmıştır. Bu çeşmenin tabanı, harçsız biçimde döşenmiş blok taşlardan oluşturulmuştur. Yamaca karşı duran arka duvarında Hellenistik aslanağızları bulunmaktadır. Bütün bu deliller, İ.Ö. 100 yılından sonra kutsal yolun alt kısmında, birkaç heroon anıtı ve erken mezarlıklar için tipik çeşmeler

²⁵¹ Steskal – Ladstätter 2005, 410.

²⁵² Thür 2005, 355-362; Ladstätter 2012, 31 vd.

²⁵³ Ward-Perkins 1978, 887-888; Başaran 1999, 14-15; Knibbe 2000, 22; Radt 2002, 42; Daim- Ladstätter 2011, 1; Ladstätter 2012, 31 vd.

²⁵⁴ Karwiese 1995, 476.

inşa edildiğini göstermiştir. Bu durum Devlet ve Ticaret Agoraları'nda sivil yapıların bulunmadığını, yalnızca mezar yapılarının olduğunu göstermiştir²⁵⁵.

Ephesos antik kentinin içinde Devlet Agorası'nda açılan bir sondajda M.Ö. 6. yüzyıl sonundan Lysimakhos'un yeni kenti kurmasına kadar geçen sürede kullanıldığı düşünülen mezarlığa ait pişmiş toprak lahitler bulunmuştur. Buradaki en geç buluntu ise M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen genç bir kıza ait mezardır²⁵⁶.

Celsus Kütüphanesi'nin yanındaki Güney Kapısı'nın doğusundaki rampanın altında, girlandlı bir lahit bulunmuştur. Lahdin üstündeki yazıtta T. Cladius Flavianus Dionyisos Rhetor ismi okunmuştur. Ayrıca burada tonozlu bir mezar odası kazılmıştır. Söz konusu bu mezar, dönemin tanınmış sofistlerinden birine aittir²⁵⁷.

Yapılan araştırma ve incelemeler, Arkaik Dönem'de pişmiş toprak lahit mezarlar, taş sanduka mezar, pithos mezarların kullanıldığını, Klasik Dönem'de anıt mezarların daha çok tercih edildiğini göstermiştir. Hellenistik Dönem'de lahit tipi mezarlar tercih edilirken Roma Dönemi'nde lahitler, tonozlu mezar odaları, Bizans Dönemi'nde ise basit toprak mezarlar görülmektedir.

3. 6. 1. Lukas'ın Mezarı

Magnesia Kapısı yakınında, Yukarı Devlet Agorası'nda güney caddesi olarak adlandırılan yol üzerinde bulunmaktadır. 1865 yılında yapılan araştırmalarda girlandlı taş bir yapı bulunmuştur. Yapının Johannes - Apokolypse ve İncil'deki Peygamberin vizyonu Evengelist Lukas'ın sembolleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu yapının M.S. 3. yüzyıl sonu ile 4. yüzyıl başında yapıldığı ve Lukas'ın bu tarihten sonra buraya defnedildiği düşünülmektedir (**Lev. 29, Res. 48-49**)²⁵⁸.

²⁵⁵ Karwiese 1995, 477.

²⁵⁶ Karwiese 1995, 477.

²⁵⁷ Thür 2005, 355-362; Ladstätter 2012, 31 vd.

²⁵⁸ Püls 2001, 9; Thür 2005, 355-362; Ladstätter 2012, 31 vd.

Lukas'ın Mezarı, M.S. 2. yüzyılda yaklaşık 16 m. çapta, işlevi bilinmeyen eski bir yapı kalıntısının üzerine inşa edilmiştir. Alt yapısında masif merkezi bir payenin çevresinde birkaç oda vardır. Üstte ise zemin sütunlarla çevrelenmiştir. Erken Bizans Dönemi'nde M.S. 5. veya 6. yüzyıllarda yapı kiliseye dönüştürülerek iç kısmına bir apsis eklenmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda bu erken Hıristiyanlık yapısına ait yalnızca sınırlı sayıda buluntu elde edilmiştir. Kilise, artık sütunları bulunmayan Roma İmparatorluk Dönemi podyumu üzerinde yükselmekte ve kuzey, batı, güneyden basamaklarla yapıya ulaşmaktadır. İç bölümde üstteki bu merkezi yapı, dar bir merdiven ile alttaki kiliseye bağlanmıştır. Çok sayıdaki duvar resmi kalıntıları yapının zengin bezemelerle süslü olduğunu göstermektedir²⁵⁹.

Kritanın güney girişi iki yanda devşirme duvar payelerle çevrilidir. Batıdaki duvar payesi üzerinde bir haç motifi yer alırken, doğudaki üzerinde haçın yanı sıra bir de boğa kabartması yer almaktadır. Yapıyı ilk kazan Wood, bu boğa kabartmasının İncil yazarı Lukas'ın simgesi olduğunu kabul etmiş ve yapıyı "Lukas'ın Mezarı" olarak adlandırmıştır²⁶⁰.

Daha sonra 1882 ve 1891 yıllarında Weber tarafından araştırmalar yapılmıştır²⁶¹. Lukas'ın Mezarı'nın ilk bilimsel çalışması ise 1908 yılında başlamıştır. 1996 yılında Thür tarafından bu yapı ile ilgili yeni çalışmalar gerçekleştirilmiştir²⁶². İmparatorluk Dönemi'nde yapının çapının 15. 8 m. temel üzerine oturtulmuş olduğu anlaşılmıştır. Yapının merkezinde 45 x 55 m. ölçülerinde mermer kaplamadan bir avlu bulunmaktadır. Yapının podyumu ise 1, 5 m'dir. Yuvarlak planlı temel ise *opus caementitiumdan* oluşturulmuştur. *Interkolumnien* (sütunlar arasındaki açıklık) arasında kapı şeklinde 90 cm genişliğinde ve 120 cm yüksekliğinde nişler bulunmaktadır (**Lev. 30, Res. 50-51**).

Kaplama plakaların dış yüzeyleri parlatılmış ve üst ile alt kısmı çerçevelenmiştir. Buna karşılık diğer taraflar işlenmeden bırakılmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar,

²⁵⁹ Scherrer 2000, 72; Daim- Ladstätter 2011, 236.

²⁶⁰ Scherrer 2000, 72.

²⁶¹ Püls 2001, 9.

²⁶² Püls 2001, 10.

podyumun en az iki farklı evreden oluştuğunu göstermektedir. Bu yapı ile ilgili yapılan tüm bu çalışmalar daha öncede belirtildiği gibi yapının ilk evresinde bir çeşme oluşunu, sonraları Erken Bizans Dönemi'nde bir heroon, mezar anıtı ya da tapınak dönüştürüldüğü düşündürmektedir. Fakat günümüze kadar yapılan çalışmalarda, tüm bu farklı savlarla ilgili bilgileri doğrulayacak nitelikte kesin bir veriye ulaşılamamıştır.

Yapının Roma İmparatorluk dönemi evresini tarihlemek ancak mevcut yapı elemanları yardımıyla mümkün olabilmiştir. Yapının mimari detayları, Veditus Gymnasiumu ve Olympieion'un mimarisi ile benzerlik göstermektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bu yapı, M.S. 2. yüzyılın ortasına tarihlenmekte ve bu tarihleme stratigrafik veriler ile ele geçen buluntularla da desteklenmektedir (**Lev. 31, Res. 52**)²⁶³.

3. 6. 2. Kuretler Caddesi Oktagon Mezarı

Yapının kazı ve araştırma çalışmaları 2005 yılında başlamıştır²⁶⁴. Kuretler Caddesi'nde yer alan mezar yapısı genellikle M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenmektedir (**Lev. 32, Res.53-54**). 1904 yılındaki araştırmalar sonucunda yapının bir zafer anıtı olduğu düşünülmektedir²⁶⁵. Bu yapıda, tonozlu mezar odasının üzeri harçlı duvar örgüsü yanında kare bir podyum ile çevrelenip mermer levhalarla kaplanmıştır. Üstünde girlandlı frizi olan sekizgen bir çekirdek ve piramit şeklindeki çatıyı taşıyan Korinth düzeninde sütunlar yer almaktadır. Mezara gömülen kişi, olasılıkla M.Ö. 41 yılında Ephesos'ta katledilen, ünlü VII. Kleopatra'nın en küçük kız kardeşi olmalıdır²⁶⁶.

9 m. uzunluğunda ve 3.40 m. yüksekliğinde olan masif kaide, üç basamak üzerinde durup bir temel profil ile kaplanmıştır. Üstteki yapı, sekizgen bir peristasis ile çevrili yine sekiz köşeli kapalı bir celladan oluşur(**Lev. 33, Res. 55**).

Cellanın çevresine bir oturma bankı yerleştirilmiştir. Cella duvarının podyumu üzerinde Korinth düzeninde başlıklar yer alır. Friz üzerinde alışılmışın dışında akantus

²⁶³ Karwiese 1998, 608; Püls 2001, 10.

²⁶⁴ Thür 2005, 355-362; Ladstätter 2012, 31 vd.

²⁶⁵ Berns 2003, 197.

²⁶⁶ Karwiese 1998, 608; Püls 2001, 10.

yaprakları, palmiye yaprakları ve grifonlar birbiri ardına yer almaktadır. Hem yaprak uçları, hem de kuş başları, biri düz biri kavisli olarak sıralanmış konsolları desteklemektedir. Aralarında sekizgen biçimli tamamlayıcı çok sayıda taş basamağın bulunması, anıtın üst yapısının sekizgen piramit şeklinde taş basamaklar kapatılmış, ucunda küre bulunan bir çatı ile örtülü olduğunu düşündürmektedir. Yapının arka tarafındaki kilitlenebilir kapalı bir geçitten ulaşılan mezar odasında, sade bir mermer lahdin içinde 15 veya 16 yaşında genç bir kızın iskeleti bulunmuştur. Yapının bezeme unsurlarının M.Ö. 50-20 yıllarının stilistik özelliklerini yansıtması bu mezar anıtının Ptolemaios Hanedanından IV. Arsinoe'e ye ait olabileceğini düşündürmekteyse de (**Lev. 34, Res. 56**) konuyla ilgili kesin bir veri elde edilememiştir²⁶⁷.

Bu yapıya benzer özellikler taşıyan başka bir anıtsal mezar Iasos' daki Roma Mausoleionu olarak tanımlanan yapıdır. Karia Bölgesi'nin önde gelen antik yerleşimlerinden olan ve Iasos Körfezi (Sinus Iasicus) olarak adlandırılan derin ve uzun bir koy içindeki kayalık yarımada ya da muhtemelen küçük bir ada üzerinde kurulan kent, günümüzde Mandalya veya Güllük Körfezi olarak adlandırılmaktadır.

Kent etrafında yükselen mezar biçimli yapılar arasında en görkemlisi olan Balık Pazarı olarak bilinen yapıdır. Bu yapıyı 20. yüzyıl baslarında ziyaret eden İtalyan arkeologlar Antik dönem içinde "Balık Pazarı" olarak anlattılan yer olduğunu düşünmüşlerdir. Bu nedenle yanlış olarak uzun bir süre yapının adı "Balık Pazarı" olarak kalmıştır²⁶⁸. Syria etkisi gösteren yapı aslında M.S. 2. yüzyıla ait bir Roma Mausoleionu'dur. Bu mausoleionu kendisi ya da ailesi için inşa ettiren kişinin kimliği bilinmemektedir. Ancak bu kişinin döneminin önemli kişilerinden biri olduğu tahmin edilmektedir. Mezar yapısı, payeler üzerinde kemerlerden oluşan bir portiko ile sınırlanmış 40 x 48 m. boyutlarında bir alanın ortasında, basamaklı yüksek bir platform üzerinde, ön cephesi dört sütunlu bir tapınak modelinde tasarlanmıştır.

Yukarda bahsettiğimiz mezar yapısı Ephesos antik kenti içindeki Oktagon adına yapılan anıt mezar ile çok yakın benzer özellikler taşıması bakımından önemlidir. Önceleri balık pazarı olarak bilinen anıtsal mezar, aslında Roma Döneminde yüksek bir

²⁶⁷ Scherrer 2000, 124.

²⁶⁸ Berti vd 1993, 124.

podium üzerinde inşa edilmiş ihtişamlı bir mezar olmalıdır. Mezar odası 10 m x 7mlik bir alan üzerinde yer almaktadır. Girişi batı olan yapının içinde alçak sütunlar vardır. Duvarlarında kemiklerin saklandığı kapların konması için nişler ve bu duvarlarla bitişik tas sekiler bulunmaktadır²⁶⁹. Bu yapı ve tasarım özellikleriyle Ephesos Oktagon Anıt Mezarı ile benzer özellikler taşımaktadır. Bu iki yapının mimari yapı özellikleri göz önüne alındığında, Batı Anadolu'da Roma Dönemi anıtsal mezar yapılarında belirli kalıpların ve anıtsal mezar geleneğinin varlığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Oktagon Mezarının mermer kaidesinin yola bakan tarafında, M.S. 4. yüzyılda İmparatorlar Valens, Valentinianus ve Gratianus'un iki mektubu işlenmiştir. Bunlardan sol tarafta Latince olarak prokonsül Eutropius'a M.S. 371'de yazılmış olan, kamu hazinesinin ayırdığı paranın depremlerde ağır tahribata uğramış Anadolu kentleri arasında bölüşülmesi ile ilgili anlatımlar içermektedir. Sağdaki, Latince ve Grekçe olarak prokonsül Festus'a M.S. 372 yılında yazılmış olan mektup ise, eyalet şenliklerinin dört kent arasında bölüşülmesini emretmektedir (**Lev. 35, Res 57-58**)²⁷⁰.

3. 6. 3. Celsus Mezar Anıtı

Celsus Kütüphanesi, M.S. 135 yılında *Tiberius Julius Celsus Polemaeanus* onuruna oğlu *Gaius Julius Aquila* tarafından yaptırılmıştır²⁷¹. Yapının doğu cephesinde, ortadaki giriş kapısının sağ tarafında yer alan bir kısmı kırık yazıtta "*Asya prokonsülü Tiberius Julius Celsus Polemaeanus için, oğlu consul Tiberius Julius Celsus Polemaeanus kendi serveti ile Celsus kütüphane binasını, bütün dekorasyonu, sanat eserleri ve kitapları ile birlikte kurdu*" yazılmıştır²⁷².

Tetragonos Agorası'nın Güney Kapısı'na bitişen kütüphane binası, meydanın güneyindeki bir peristylli evin yarısının yıkılması ile elde edilmiş olan dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. 1905- 1906 yılında ortaya çıkarılmış yapının ön cephesi,

²⁶⁹ Baldoni vd 2004, 127.

²⁷⁰ Scherrer 2000, 124.

²⁷¹ Casson 2001, 176.

²⁷² Heberdey 1905, 123 vd.

1970-1978 yılları arasında Hueber ve Strocka yönetiminde bir anastylosis yapılarak yeniden restore edilmiştir²⁷³.

Yapıya iki yanındaki heykel kaideleri olan dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Giriş ise aedikulalı cepheden eksene simetrik olarak yerleştirilmiş üç kapı ile sağlanmaktadır. Cephenin girintili ve çıkıntılı elemanları, alt ve üst katları birbiri üstüne bindirerek yapılmıştır. Böylece hareketli bir cephe düzenlenmesi sağlanmıştır. Alt kat dar olduğundan yüksek görünümlü dört, üst katta ise geniş görünümlü üç aedikula bulunur. İki yanlarda da müstakil entablatur taşıyan tek sütunlar vardır. Yatay yapı elemanlarının kavisi ve dikey yapı elemanlarının ortadaki eksene doğru belirli bir oranda yükselmesi, aldatici bir perspektif oluşturarak cepheyi olduğundan daha geniş göstermiştir. Böyle bir görünüm yapının asıl mimarları tarafından tasarlanmıştır²⁷⁴.

Alt katın dört aedikulasında dekoratif çerçeveli nişler içine, Celsus'un erdemlerini sembolize eden orijinal heykellerin alçı mulajları konmuştur. Romalı yüksek bir memurdan beklenen erdemler soldan sağa: *Sophia* (bilgelik), *Arete* (karakter), *Ennoia* (muhakeme), *Epistemedir* (bilgi ve deneyim) şeklinde sıralanmıştır. Ön cephesi iki katlı olmasına karşın, yapı üç katlıdır. Ortadaki eksene yönelik bir apsisin hâkim olduğu iç mekân, dikdörtgen bir plana göre yapılmıştır. Bu yapının altında kuzeyden ulaşılan bir mezar odası ile içinde Celcus'a ait lahit yer alır²⁷⁵.

Celsus, mimari düzenleme, heykeller ve kitapları tamamen kendi imkânları ile yaptırmış ve yalnızca kitapların satın alımı için yaklaşık 25.000 altın para bağışlamıştır²⁷⁶. Celsus Kitaplığı yer olarak, Efes şehrinin mermer caddesinin doğuya kıvrıldığı köşesinde Agora'nın güneyinde ve küçük bir alan içinde bulunmaktadır. Agora ile bağlantısını ise Augustus kapısı ile kurmaktadır. Yapının dış cephesi 17 m. yükseklikte ve 21 metre genişliğinde mermerden yapılmıştır. İki katlı olarak inşa edilen Celsus Kütüphanesi, hemen yanında yer alan tiyatro ile de büyük bir bütünlük oluşturmaktadır (**Lev. 36, Res. 59-60**)²⁷⁷.

²⁷³ Scherrer 2000, 124.

²⁷⁴ Scherrer 2000, 124.

²⁷⁵ Scherrer 2000, 131.

²⁷⁶ Casson 2001, 176 vd.

²⁷⁷ Strocka 2003, 54; Ladstätter- Daim 2011, 234.

İç salon 10, 92 x 16, 72 m. ölçüsünde tek ve yüksek bir salondan oluşmaktadır. Zemini renkli mermerlerle kaplanmıştır (**Lev. 37, Res 61-62**). Kitapların bulunduğu iç duvarlarla dış duvarlar arasında, yazmaların rutubetten etkilenmemesi için dar bir hava koridoru bırakılmış, bina su ve rutubete karşı son derece iyi yalıtılmıştır. Salonun içindeki duvarlarda üç sıra halinde nişler bulunmaktadır (**Lev. 38, Res. 63-64**). Böylece kütüphanenin içi, üç katlı olarak kullanılıyordu. Nişlerde bulunan tahta dolap veya raflarda rulolar ve ayrıca ciltler halinde bir araya getirilmiş elyazmaları saklanmıştır. İkinci ve son katlardaki nişlere ulaşabilmek için günümüzde halen birçok kütüphanede kullanıldığı gibi sütunlu, iki katlı bir iç galeri büyük salonu at nalı gibi çevreliyordu. Yapılan incelemelerde nişler içindeki dolaplarda 12.500 adet kitabın bulunduğu tahmin edilmektedir²⁷⁸.

Salonun ortasında bulunan büyük kemerli nişin içinde Celsus'a ait bir heykel, onun altında ise beyaz mermerden lahit içinde Asya Eyalet Valisi Gaius Celsus Polemaeanus'un mezarı yer almaktadır (**Lev. 39, Res. 65**). Valinin kemikleri halen lahtin içinde, kurşun bir sandukada bulunmaktadır. Bu önemli kütüphane M.S. 262 yılında Gotların akınları sırasında yağmalanmış ve kitapları yanmıştır. Yapının içi moloz dolu olarak kalırken, M.S. 400 yıllarında halâ görkemini koruyan ön cephesi, önu birtakım kabartmalarla süslenecek bir havuz olarak kullanılmış, ardından bir depremle yıkılmıştır²⁷⁹. Ayrıca kütüphane dış yüzünün alt katında akıl, fazilet, bilgi ve anlayışı temsil eden dört kadın heykeli yer almaktadır. Bu heykeller günümüzde Viyana Müzesi'nde yer almaktadır²⁸⁰.

Celsus kütüphanesi 1903-1904 yıllarındaki kazılar çerçevesinde Avusturyalı arkeologlar Heberdey ile Benndorf'un kazıları ile tekrar gün ışığına çıkarılmıştır. 1970-1978 yıllarında, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nden Arkeolog Strocka ve Yüksek Mimar Hueber, kütüphanenin 700 parçadan fazla dağılmış mimari parçalarını birleştirerek ön cephesini tekrar restore etmiştir²⁸¹.

²⁷⁸ Akdoğu 2004, 96.

²⁷⁹ Akdoğu 2004, 96.

²⁸⁰ Strocka 2003, 54; Ladstätter- Daim 2011, 234.

²⁸¹ Akdoğu 2004, 96.

Kütüphanenin cephesi sağlam kalmasına rağmen kitaplar tamamen yanmıştır. M.S. 400 yıllarında yapının ön kısmı çevrilerek havuz haline getirilmiştir. Kazı sırasında havuzun içinde merdivenlerin önünde bulunan ve Roma İmparatorları Marcus Aurelius ile Lucius Verus'un Partlar üzerindeki zaferi nedeniyle dikilmiş olan bir anıta ait kabartmalar günümüzde Viyana Müzesi'nde korunmaktadır. Kütüphanenin önündeki havuzla ile cadde arasındaki alanda olasılıkla bir yazıtta adı geçen auditorium yapısı yer almaktadır. Konuşmacıların ve ozanların ders verdikleri bu salonun kütüphanenin hemen önünde bulunması oldukça önemlidir. Ancak bu yapıdan günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır²⁸².

---

²⁸² Stroocka 2003, 54; Ladstätter- Daim 2011, 234.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Antik dönemden itibaren günümüze kadar pek çok uygarlık tarih sahnesinden geçmiş ve her bir uygarlık yaşadığı döneme ait farklı izler bırakarak, geçmişten günümüze kültürel bir zenginlik oluşturmuştur. Her bir uygarlığın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında görülen farklılıklar medeniyetlerin oluşumunda etkin bir rol oynamıştır. Yapılan bu tez çalışmasında, Antik Çağlarda büyük bir medeniye ev sahipliği yapmış olan Ephesos kentinin nekropol alanları, mezar tipleri ve ölü gömme gelenekleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anadolu'nun her döneminde önemli ticaret merkezileri arasında bir kavşak niteliği taşıyan konumuyla Ephesos kenti tarih boyunca ticari, politik ve sosyal açıdan önemli pozisyonunu korumayı başarmıştır. Bu da kentin nüfusunun hemen hemen her dönemde yüksek olmasını sağlamıştır. Ayrıca kentin zenginliği ve toplumun refah düzeyinin yüksek olması bilimsel ve sanatsal açıdan da gelişimine olanak sağlamıştır. Bilindiği gibi antik dönem nekropol alanları kentlerin toplumsal yaşamlarının, adet ve inançlarının, kültürel ve sosyal kimliklerinin en iyi takip edildiği yerler olarak araştırmacılar için her dönemde önemli bilgiler sunmuştur.

Ölüye duyulan saygı, ölümden sonraki yaşama olan inanç, ölü gömme ve mezar hazırlama gibi etkinliklerin önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Ölüler için yapılan odalar, yaşama mekânları, araç ve gereçler hep ölüye verilen değere göre şekillenmiştir. İlk insandan bu yana ölüler için çeşitli mekânlar hazırlanmıştır. Bu bağlamda birçok toplulukta, pek çok kültürde ölüler için masraflı işler yapıla gelmiş ve büyük paralar harcanmıştır.

Ephesos kenti de uzun tarihi geçmişi ile bağlantılı olarak çok sayıdaki geniş nekropol alanıyla bu konuda bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak tarih boyunca bu tip alanların pek çok soygun ve kaçak kazılarla tahribata uğratılması gerçeği bir çok kez Ephesos kentinin de başına gelmiştir. Bununla birlikte kentte yapılan bilimsel ekipler tarafından yapılan kazı çalışmaları kent ve ölüm inançları ile ilgili önemli bilimsel veriler elde etmemizi sağlamıştır. Bundan sonraki en önemli aşama doğallıkla

bu büyük uygarlıkların bizlere bırakmış olduğu bu önemli kültürel mirası korumak ve yaşatarak geleceğe taşımaktır.

Ephesos antik kenti Roma İmparatorluk dönemi nekropollerini, mezarları ve mezar tiplerinin ele alındığı bu çalışmada mezar tiplerinin belirlenmesi yanında, gömü geleneklerinin dönemlere göre gelişimi ve değişimi topluca değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, Panayır Dağı, Bülbül Dağı, Sarıkaya ve Çukuriçi Mevkii ile Liman Nekropolü'nde yer alan mezarlar ve mezar anıtları topluca ele alınmıştır. Ayrıca Ephesos antik kentinin kent içindeki mezarlık alanları ile mezar anıtları çalışma kapsamında incelenmiştir. Mezarda bulunan ölü hediyeleri Hellenistik ve Roma dönemlerindeki geleneğe uygun olarak tüm mezar tiplerinde görülmektedir; benzer tipteki sunular sadece oda mezarlardan değil, aynı zamanda inhumasyon ve kremasyon mezarlardan da sıkça ele geçmektedir. Cenaze törenlerinde kullanılan malzeme ve ölü hediyeleri yerel özelliklerin ötesinde dönemin karakteristiğini yansıtmaktadır.

Bu bölgede yerli kayaya oygu oda ve sanduka mezarlar, kesme taştan yapılan oda mezarlar ve yerli kaya kullanılarak yapılan lahit mezarlar yaygındır. Kayalık yapıdan yoksun bölgelerde daha sık görülen tümülüs mezarlar ise bölgede daha seyrek olarak karşımıza çıkar. Örneğin Frigler'de tümülüsler yaygın olarak görülürken, bu bölge tümülüsler açısından zengin değildir. Ephesos antik kenti nekropollerini genellikle kent surlarının dışında, kutsal yol yakınlarında yapılmıştır. Bu durum Antik Yunan ve Roma Dönemleri için literatür kaynaklarının aktardığı genel tutum ile uyumlu gözükmektedir. İonia Bölgesi insanları da nekropollerini kent surlarının dışına yaparak ölünün miasmasından (ölünün kirletici etkisi) kendilerini koruduklarına ve mezarlarını kutsal yolların kenarlarına yaparak ölülerini yüceltiklerine ya da tanrılaştırdıklarına inanmışlardır.

Ephesos antik kenti nekropol alanları geneline baktığımızda inhumasyon gömünün yaygın olduğu görülmektedir. Antik Yunan ve Roma Dönemleri'nde Anadolu'da batıya göre daha seyrek olan kremasyon gömüler ise beklendiği üzere daha nadir uygulanmıştır. Aynı oda mezar içinde hem inhumasyon, hem de kremasyon gömü yapılabilmektedir. Bu durum inhumasyonun dönem ve bölgesel olarak yaygın bir gömü

tercihi olmasına karşın, her iki metot arasında kişisel tercihler ön plana çıktığını göstermektedir.

Ephesos kent surunun dışındaki nekropollerde yapılan araştırma ve incelemeler, tonozlu oda mezar, lahit mezar, kaya oygu mezar, ostotheke mezar gibi farklı tipte mezarların Roma İmparatorluk dönemi boyunca kullanıldığını göstermiştir. Özellikle uzun süre aynı aile üyeleri tarafından kullanılan oda mezarlar oldukça yaygın olduğu saptanmıştır. Diğerlerinden farklı olarak Liman Nekropolü'nde yapılan çalışmalarda bulunan Bizans Dönemi oda mezarlarında cennet ve ölümden sonraki yaşamla bağlantılı duvar resimlerinin bulunması, kentteki gömü geleneklerinin değişimini göstermesi bakımından önemlidir. Bizans dönemi ile birlikte kilise ve dini yapıların çevresinin mezarlık alanı olarak tercih edilmeye başlandığı ve bu kapsamda kent içinde bulunan kutsal yapıların çevresine mezarlık alanlarının taşındığı anlaşılmıştır.

Ephesos kent içi mezarlarından en erkeni, Devlet Agorası'nda bulunan ve Arkaik Dönem'den Klasik Dönem'e kadar kullanılan mezarlık alanıdır. Intramural yani kent içindeki mezar anıtlarının Kuretler Caddesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir. Anıtsal mimarisi ve kentin merkezinde yer alan konumuyla; Memnius Anıtı, Oktagon, Monopteros Anıtı, Pallio Anıtı ve Celsus Kütüphanesi'nin altında yer alan Celsus Mezar Anıtı bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Yapılan araştırma ve incelemeler, Arkaik dönem'de pişmiş toprak lahit mezarlar, taş sanduka mezarlar ve pithos mezarların kullanıldığını, Klasik Dönem'de ise daha çok anıt mezarların tercih edildiğini göstermiştir. Hellenistik Dönem'de lahit tipi mezarlar tercih edilirken, Roma dönemi'nde lahitler, tonozlu mezar odalar, Bizans dönemi'nde ise basit toprak mezarlar kullanılmıştır.

Farklı bölgelerdeki mezar örneklerinde benzer plan, mimari özellikler ve buluntular yer almakta, bunun dışında sadece mezar yapımında kullanılan malzeme ekonomik ve coğrafi nedenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bunda Ephesos oda mezarlarının, Hellenistik ve Roma dönemi gibi geniş coğrafyaları içine alan ortak

bir sosyo-kültürel yapıya sahip uygarlıkların ortaya çıktığı dönemlerde inşa edilmesinin önemli rolü vardır.

Gerek Ephesos antik kenti nekropol alanları, gerekse Anadolu'daki pek çok uygarlığı barındıran diğer Antik kentlerin nekropolleri ile ilgili yapılacak disiplinlerarası ve bütüncül yaklaşımlar içeren araştırmaların ölü gömme adetleri konusunda gerek antik dönemin bu konudaki adetlerini gerekse bu dönemlerin günümüz geleneklerine yansımalarını anlamakta büyük yararları dokunacaktır.

“Ephesos Nekropollerindeki Roma İmparatorluk dönemi mezar tipleri” konulu tez çalışmasında temelde arkeolojik ve antropolojik veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Geç Hellenistik, Roma ve Erken Bizans Dönemleri'ne odaklanılan çalışmada bu periyotların nekropollerindeki mezar tipleri eldeki tüm veriler kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak bölgedeki mezar tipleri ile ilgili en detaylı bilgiyi vermesi beklenen yerler olan nekropollerinin henüz çok azının kazılmış olması, kolay ulaşılabilir olanların tahrip görmesi ve bilimsel kazıların da antropoloji, arkeoloji çalışmalarının yeterince yapılamamış olması konunun bütünleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Sürdürülen kazılarda elde edilecek veriler, bu çalışmanın da dâhil olduğu yeni bilgilere zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Arriannos	<i>İskender'in Anabasisi</i>
Arrianos	<i>Anabasis</i>
Homeros	<i>Iliada</i>
Herodotos	<i>Historiae</i>
Strabon	<i>Geographia</i>
Thukydidides	<i>Peloponnessos</i>

Modern Kaynaklar

- Acar, Ö. (2006) "İki Gladyatör Gömüt Taşının Gizemi" *Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin yansıması, Studies in Honor of Hayat Erkanal Cultural Reflections*, Homer Kitabevi: İstanbul, 33-34.
- Akarca, A. D. (1998) "*Şehir ve Savunması*" TTK: Ankara.
- Akdoğu, G. İ. (2004) "Antikçağdan Ephesos Celsus Kütüphanesi", *Akşam Kitap Dergisi* 96, 96-97.
- Akurgal, E. (2000) *Anadolu Uygarlıkları*, Kültür Yayınları: İzmir.
- Akyurt, I. M. (1998) I. Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, TTK: Ankara.
- Atalay, E. (1988) *Hellenistik Çağ'da Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri*, Efes Harabeleri ve Dostları Derneği Yayınları: İzmir.
- Ateşlier, S. (2006) "Tekekale'de Bir Anıt Mezar", *OLBA* 13, 145–177.
- Baldoni, D.- Franco, C. - Belli, P. - Berti, F. (2004) "*Karia'da Bir Liman Kenti Iasos*", Homer Yayınevi: İstanbul
- Baldıran, A. (1990) *Stratonikeia Nekropol Buluntuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Baldıran, A. (1993) "Stratonikeia Hellenistik Dönem Terrakotaları", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi* 7-8, 207 – 220.
- Barın, G. (1995) *Aydın ve Millet Müzesi'ndeki Üzeri Kabartmalı Hellenistik-Roma Dönemi Kandilleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

- Bayburtluoglu, C. (1982) Arkeoloji, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: Ankara.
- Basaran, C. – Tavukçu, A. Y. - Tombul, M. (1997) “Skepsis Asağı Kent ve Nekropolü Kurtarma Kazısı Raporları” VII. MKKS, 551 - 583.
- Bean, G. E. (1987) *Karia*, Çev. B. Akgüç, Cem Yayınları: İstanbul.
- Bean, G. E. (1995) *Eskiçağda Ege Bölgesi*, Çev. İ. Delemen, İstanbul.
- Bengston, H. (1986) *Griechische Geschichte*, Strassberg, K.J. Trübner Verlag: München.
- Berti, B.- Ferrero, B. D.-Frangipane, M.- Lagona, S. (1993) Arslantepe Hierapolis Iasos Kyme Türkiye’deki İtalyan Kazıları Ankara İtalyan Kültür Heyeti, Ankara
- Bilabel, F. (1920) “*Die Ionische Kolonisation*”, *Philologus Supplement XIV*, I, Leipzig.
- Blake, C. E. (1997) *Biblical Sites in Turkey*, Sev Yayıncılık: İstanbul.
- Bosch, M. E. (1942) *Helenizm Tarihinin Anahatları Cilt I, Büyük İskender İmparatorluğu* (Çev. A. Erzen), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Bosch, M. E. (1943) *Helenizm Tarihinin Anahatları, Cilt II, Roma İmparatorluğuna Katıldığı Tarihe Kadar Helenizm Devletleri* (Çev. S. Atlan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Bosworth, A. B. (2005) *Büyük İskender’in Yasamı ve Fetihleri*, (Çev. Hamit Çalışkan), Dost Kitapevi: Ankara.
- Bowersock, G. W. (1990) *Hellenism in Late Antiquity*, The University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Boysal, Y. – Kadioğlu, M. (1998) “1997 Yılı Stratonikeia Nekropol Çalışmaları”, *KST XX*, II, 215 – 228.
- Belli, O. (1982) “Urartular’da Hayat Ağacı İnancı”, *Anadolu Araştırmaları VIII*, 237–246.
- Buluç, S. (1993) “Anadolu’da Kremasyon – Ölü Yakma Geleneği” *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları Kitabı*, Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yasatma Derneği Yayınları: Ankara, 83-95.
- Burn, A.R. (1962) *Persia and the Greeks, the Defence of the West 546-478 B.C.*, St. Martin’s Press: London.
- Büyükkolancı, M. (2009) "Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2007 Yılı Kazıları" *KST*

30, 4, 219-232.

- Büyükkolancı, M. (2010) "2008 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları", KST 31, 3, 131-144.
- Büyükkolancı, M. (2011) "2009 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları", KST 32, 2, 82-95.
- Büyükkolancı, M. (2012) "2010 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları", KST 33, 2, 565-585.
- Carsten, A. M. (2009) "Tomb Cult and Tomb Architecture in Karia From the Late Archaic to the Hellenistic Period", *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Frei Universitat Berlin, 13 bis 15 Oktober 2005, Rudolf Habelt Verlag: Berlin, 377-395.*
- Cassola, F. (1957) *La Ionia nel Mondo Miceneo*, Edizioni Scientifiche: Italiane.
- Casson, L. (2001) *Libraries in the Ancient World*, Yale University Press: London.
- Civelek, A. (2001) *Tralleis Nekropolisini Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Civelek, A. (2007) "Roma Cenaze Törenleri ve Gömü Gelenekleri" *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 124, 61-70.
- Chandler, R. (1925) *Travels in Asia Minor and Greece*, Clarendon Press: Oxford.
- Cook, J.M. (1946) "Ionia and Greece in the Eighth and Seventh Centuries B.C.", *JHS* 66, 67-98.
- Curtius, E. (1855-1856) "The Ionians before the Ionian Migration", *JAOS* 5, 430-444.
- Çakıcı, M. (2007) "Milas İsmetpaşa Mahallesi, 284 Ada, 23-3 Parsellerde Kurtarma Kazısı", *MKKS* 15, 83-94.
- Çapar, Ö. (1987) "Ege Göçleri ve sonrası Batı Anadolu", *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu 1984*, Ed. A. Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir, 13-34.
- Çevik, N. (2000) *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Çilingiroğlu, A. (1997) *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları: İzmir.
- Çimrin, H. (2001) *The Metropolis Of Antique Age Ephesus*, Seçil Ofset: İzmir.

- Çörtük, U. (2004) *Kuzey Karia Akçay Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.
- Debord, P. – Varinlioğlu, E. (1998) “Karia Bölgesinde Arkeoloji ve Epigrafi Çalışmaları”, Yayınlanmamış Rapor, Fransa, 2– 22.
- Debord, P. – Varinlioğlu, E. (1999) “Karia Bölgesi Arkeoloji ve Epigrafi Çalışmaları”, Yayınlanmamış Rapor, Fransa, 1–9.
- Dedeoğlu, H. (1991) “Lidya’da Bir Tümülüs Kazısı”, 1. *MKKS*, 119-151.
- Derin, Z. (1994) “The Urartian Cremation Jars in Van and Elazığ Museum”, *Anatolian Iron Ages III*: Ankara, 49–62.
- Dinç, R. (2003) *Tralleis Rehber/Guide*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Dusenbery, E. B. (1998) *Samothrace The Nekropoleis, Nekropoleis and Catalogues of Burials* 15.
- Erdem, Z. (2006). *Efes Antik Kenti*, Doruk Grafik: İstanbul.
- Eskioglu, M. (1989) “Garipler Tümülüsü ve Kayseri’deki Tümülüs Tipi Mezarlar” *TürkAD*, 189-225.
- Evren, A. –Yüğrük, H. (1994) “Efes Antik Kanal Boyu Lahti Kazısı” 4. *MKKS*, 405-423.
- Evren, A. (1996) “Selçuk-Efes Davut Yeriş Tarlası 1993 Yılı Kurtarma Kazısı” 6. *MKKS*, 21-76.
- Erdemgil, S. – Krizinger, F. (2002) *Gladiatoren in Ephesos: Tod am Nachmittag; Eine Ausstellung im Ephesos Muzeum Selçuk seit 20*, Österreichisches Archäologisches Institut: Wien.
- Ergeç, R. (2008) “*Gaziantep’te Geçmişten Bugüne ölü Gömme Gelenekleri*”, Euergetes, Cilt I, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya:
- Fellows, C. (1852) *Travels and Researches in Asia Minor, More Particularly in the Province of Lycia*, Albemarle Street Press: London.
- Filson, F. V. (1945) Ephesus and the new testament. *The Biblical Archaeologist* 8(3):
- Fraser, P. M. (1971) “*Rhodian Funerary Monuments*” , Clarendon Press: Oxford.
- Garland, R. (1985) *The Greek Way of Death*, Cornell University Press: Ithaca – New York.

- Grundy, G.B. (1962) *The Great Persian War and its Preliminaires*: London.
- Heberdey, R. (1905) *Vorlaeufiger Bericht Über Die Grabungen in Ephesos*, D. Östr. Arch. Inst: Wien.
- Henry, O. (2009) *Tombes de Carie, Architecture Funéraire et Culture Carienne VI-II Siecle a.v. JC.*, Press Universitaires De Rennes: Rennes.
- Henry, O. (2011) “Le Mort dans la ville Pratiques, contextes et impacts des inhumations intra-muros en Anatolie”, *du début de l’Age du Bronze à l’époque romaine, actes des 2e Rencontres d’Archéologie*: İstanbul, 14-15.
- Hope, V. M. (1997) “*Constructing Roman Identity: Funerary Monuments an Social Structure In The Roman Wold*” Mortality, Vol 2, No 2.
- Hürmüzlü, B. (2008) *Eski Yunan’da Ölü Gömme Gelenekleri*, Ege Yayınları: İstanbul.
- İdil, V. (1993) “*Likya Lahitleri*” TTK: Ankara.
- JAOS Journal of the American Oriental Society.
- JHS The Journal of Hellenic Studies.
- Karwiese, S. (1998) “1997 Yılında Ephesos’ta Yerine Getirilen Kazı, Restorasyon Ve Araştırma Çalışmaları”, *MKKS XVI*, 607-619.
- Karwiese, S. (1995) “1994 Yılında Ephesos’da Yapılan Kazı, Onarım ve Araştırma Çalışmaları”, *MKKS XVI*, 475-486.
- Karwiese, S. (1994) “1993 Yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Tarafından Ephesos’da Sürdürülen Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *MKKS XVI*, 419-424.
- Kızıl, A. (1999) “*Karya Bölgesi Roma Dönemi Anıt Mezarları*” Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi: Konya.
- Kızıl, A. (2009) “1990-2005 Yılları Arasında Mylasa’da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerinde Genel Bir Değerlendirme”, *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin*, Hrsg. F. Rumscheid, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH: Bonn, 397-463.
- KST Kazı Sonuçları Toplantısı.
- Kurke, L. B. (2004) *The Wisdom of Alexander the Great*, American Management Association: New York.
- Kurtz, C. – Boardman J. (1971) *Greek Burial Customs*, Cornell University Press:

Ithaca-New York.

- Küçükeren, C.C. (2005) *“Ege’de Bir Anadolu Uygarlığı Karia”* Kelebek Matbaacılık : İstanbul.
- Koder, J. – Ladstätter, S. (2008) “Ephesos 2008 Yılı Liman Nekropolü Kazıları”, *KST* 31, 321-336.
- Kyle, D. G. (1998) *Spectacies of Death in Ancient Roma*, Routledge Press: London.
- Ladstätter, S. (2010) “Ephesos 2009 Yılı Liman Nekropolü Kazıları”, *KST* 32, 279-296.
- Ladstätter, S. (2011) “Ephesos 2010 Yılı Liman Kazıları Nekropolü Kazıları”, *KST* 33, 59-91.
- Ladstätter, S. – Daim, F. (2011) *Bizans Döneminde Ephesos*, Ege Yayınları: İstanbul, 2011.
- Ladstätter, S. (2012) *Ephesos Yamaç Ev 2’de Bir Gezinti*, (Çev. S. Gün), Ege Yayınları: İstanbul.
- Ladstätter, S. (2013) “*Nekropole in der Damianosstao Sarkaphag* “ Wissenschaftlicher Jahresbericht des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien, 16-17.
- Leake, W. M. (1824) *Journal of A Tour in Asia Minor, With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country*, Albemarle Press: London.
- Lindsay, W. A –Borza, E. N. (1982) *Philippos II, Alexander The Great, and the Macedonian Heritage*, University Press of America: USA.
- Long, C. R. (1958) “Greeks, Carians and the Purification of Delos”, *AJA* 62, 297-306.
- Magie, D. (2001) *Anadolu’da Romalılar*, (Çev. N. Başgelen- Ö. Çapar), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*: İstanbul.
- Mansel, A.M. (1971) *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara.
- Marchese, R.T. (1976) *A History of Urban Organization in the Lower Maeander River Valley: Regional Settlement Patterns to the Second Century A.D.*, Unpublished PhD Dissertation, New York University: New York.
- Meiggs, R. (1972) *The Athenian Empire*, Oxford.
- MitChrA Zeitschrift Mitteilungen zur Christlichen Archäologie.*
- MKKS Müze Kurtarma Kazıları Sonuçları.*
- Munro, J. A. R. (1934) “Pelasgians and Ionians”, *JHS*, LIVII, 109-128.

- Myres, J. L. (1906) "On the List of Thalassocracies in Eusebius", *JHS* XXVI, 84-130.
OLBA Mersin Üniversitesi Klavya Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları.
Öjh Jahreshhefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien.
- Ölmez, F. (1996) "Tralleis'den Üç Yeni Yazıt", *Arkeoloji Dergisi* IV, 189-191.
- Ölmez, F. (2000) Tralleis Nekropolünden Bir Mezar ve Buluntuları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın.
- Özkaya, V. – San O. (1999) "Alinda Nekropolü I" 17. AST, 2: Ankara.
- Özgüç, T. (1948) *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, TTK Yayınları: Ankara.
- Özkaya, V. - San, O. – Barın, G. (1998) "Alinda" (Karpuzlu), 16. AST, 2, 299-324.
- Özkaya, V. – San, O. (2000) "Alinda Nekropolü II", 18. AST, I, 181-196.
- Özkaya, V. – San, O. (2001) "Alinda and Amyzon, Two Ancient Cities in Caria", 19. AST, I, 245 – 247.
- Özkaya, V. – San, O. (2002) "Alinda 2001 Araştırmaları", 20. AST, I, 235 – 242.
- Özyiğit, Ö. (1992) "Efes Müzesindeki Arkaik Dönem Sonu Buluntuları" *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* VI, İzmir, 91-106.
- Pamir, H. (2006), "Doğu Akdeniz'de bir liman kenti: Seleukeia Pieria", Hatay'da On Sıcak Gün, Tübitak, Ankara, 105-111
- Paton, W. R.(1887) "Excavations in Caria", *JHS* 8, 64-82.
- Paton, W. R. – Myres, J. L. (1896) "Karian Sites and Inscriptions". *JHS* 16, 188 – 271.
- Paton, W. R. (1900) "Sites İn East Karia and South Lydia", *JHS* 20, 61-96.
- Pearson, M. P. (1999) *The Archaeology of Death and Burial*, Sutton Publishing: United Kingdom.
- Polat, G. (2002) "Antandros 2001 Kazıları" 24. KST, 2, 21-30.
- Polat, G. - Polat, Y. (2007) Antondos Nekropolü 2001-2006 Yılı Ön Rapor, *Arkeoloji Dergisi* IX, 1-20.
- Polat, G. (2008) Antandros Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi*, III.-IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu Anadolu/Anatolia Ek Dizi No. 2: Ankara.
- Püls, A. (2001) "Das Lukasrag in Ephesos, Vorbericht der Nachuntersuchungen 1997-2000", *MitChrA* 7, 9-25.

- Ramsay, V. M. (1901) Ephesus. *The Biblical World* 17(3): 167-177.
- Rayet, O. – Thomas, A. (1877) *Milet et le Golfe Latmique, Tralleis, Magnesia du Meandre, Priene, Milet, Didymes, Heraclee du Latmos*, Fouilles et Explorations Archeologiques, Press Libraire-Editeur: Paris.
- Roebuck C. (1961) “Tribal Organization in Ionia”, *TAPhA* XCII, 495-507.
- Rocca, E.L. (1991) “*Archaeological Survey in the Gulf of Mandalya*”, 9. AST: Ankara.
- Ruge W. (1914)0 “Iason”, *RE* XVII, 759-782.
- Ruge, W. (1916) “Ionia” *RE*, XVIII, 1893-1894.
- Saltuk, S. (1993), *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılâp Kitapevi: İstanbul.
- Salvini, M. *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Saraçoğlu, A. – Çekilmez, M. (2009) “Batı Nekropolis Alanı Kazı Çalışmaları”, Yaylalı, A. “2007 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı Çalışmaları”, *KST* 30, 3, 17–40.
- Seval, M. (1996) *Step by Step Ephesus*, Minyatür Publications: İstanbul.
- Sevin, V. (1982) “Van Kalesi’nden Bir Kaya Mezar Ve Urartular’da Ölü Yakma Geleneği”, *Anadolu Araştırmaları* VIII, 151-158.
- Sevin, V. - Özfirat, A. - Kavaklı, E. (1999) “1997–1998 Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Kazıları”, *KST* 21, 421-425.
- Sevin, V. (2001) *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Sevinç, N. (1994) “Tenedos Kurtarma Kazısı” 5. MKKS, 113-127.
- Scherrer, P. (2000) *Efes Rehberi*, Ege Yayınları: İstanbul.
- Starr, C. (1973) *Greeks and Persians in the Fourth Century: A Study in Cultural Contacts before Alexander. Part I, Iranica Antiqua 11, 39–99; Part II, Iranica Antiqua 12, 49–115.*
- Steskal, M. - Ladstätter, S. (2010) “Bericht über eine Sarkophagbergung in der Oberstadt von Ephesos”, *Öjh* 79, 409-420.
- Steskal, M. - Taeuber, H. - Zimmermann, N. (2011) “Psalmenzitat, Paradieskreuze und Blütenmotive Zu zwei neu entdeckten Grabhäusern mit spätantiker Malerei in der Hafennekropole von Ephesos”, *Öjh* 80, 291-307.
- Steskal, M. (2013) “Wandering Cemeteries, Roman and Late Roman Burials in the Capital of the Province of Asia”, *Le Mort Dans la Ville, Pratiques*,

contextes et impacts des inhumations intra-muros en Anatolie, du début de l'Âge du Bronze à l'époque romaine, Edt. O. Henry: İstanbul, 243-253.

- Strocka, V.M. (2003) *The Celsus Library in Ephesus, Ancient libraries in Anatolia: Libraries of Hattusha Pergamon Ephesus Nysa*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş: Ankara.
- Şimşek, C. (1997) *Hierapolis Güney Nekropolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Şimşek, C. (2002) "Attouda Nekropolü", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri, The First International Symposium of History, Archeology and History of Art in Lower Basin of Meandros*, 229-245
- Şimşek, C. (2007) "Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)" Ege Yayınları: İstanbul.
- Şimşek, C. - Okunak, M. - Bilgin, M. (2011) "Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)", *Laodikeia Çalışmaları I*, 1, Ege Yayınları: İstanbul.
- Texier C. (2002) *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi*, (Çev. A. Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları: Ankara.
- Türkoğlu, S. (1971) *Efes:Tarih, Arkeoloji*, İzmir: Ticaret Matbaacılık.
- Türkoğlu, S. (1992) *Efes'in Öyküsü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Toynbee, J. M. C. (1971) *Death and Burial in The Roman World*, Cornell University Press: Ithaca, New York.
- Vermeule, E. (1984) *Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry*, University of California Press: Berkeley, Los Angeles.
- Yagız, K. (2003) Antandros Melis Nekropolü Ölü Gömme Adetleri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi: İzmir
- Yener, E. – Özkan, M. K. (1998) "Aydın Merkez Alihan Oğlu İsmail Türbesi Yanındaki Roma Mezarı Kurtarma Kazısı 1996", *MKKS VIII*, 219 – 233.
- Yıldız, Ö. – Erdal, Y. S. (2008) *Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği*, 23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı: Ankara. 43-49
- Yılmaz, Z. (1997) "Çakıllı Tümülüsü Kurtarma Kazısı", *MKKS VII*, 105-130.

Waldbaum, J. C. (1966) "Philistine Tombs at Tell Fara and Their Aegean Prototypes",
AJA 70, 331-340.

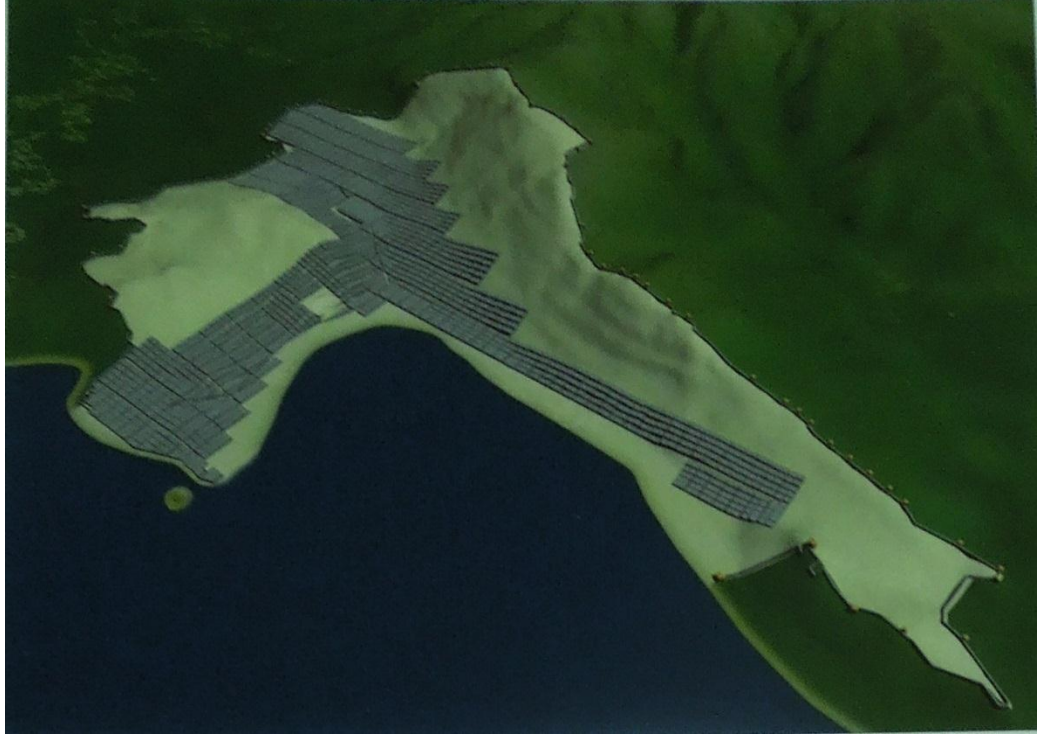
Tablo 1. Ephesos Antik Kenti Kronolojik Nekropol Alanları

	Dönem	Nekropol Alanı
A	Prehistorik Dönem Nekropolü	-St. Jean Tepesi
B	Miken Dönemi Nekropolü	-St. Jean Tepesi
C	Arkaik Dönem Nekropolleri	-Abuhayat Dağı Batı Yamaçları -Tavşantepe ve Çevresi -St. Jean Tepesi -Ephesos Yukarı ve Aşağı Agora
D	Hellenistik Dönem Nekropolleri	-Belevi Mausoleumu -Belevi Tümülüsü -Şarapçıkuyu Mevkii -Kurudağ Tümülüsü
E	Roma İmparatorluk Dönemi Nekropolleri	-Çukuriçi Mevkii -Antik Kanal ve St. Paul Tepesi Kuzey Yamaçları -Bülbül Dağı Mevkii -Panayır Dağı Mevkii -Ephesos Kent İçi -Damianus Stoa'sı Mevkii
F	Geç Roma Dönemi Nekropolleri	-Panayırdağı-Yediuyuyanlar Mevkii -Domianus Stoa'sı Mevkii -Şarapçıkuyu Çevresi
G	Bizans Dönemi Nekropolleri	-St. Jean Tepesi -Meryem Kilise Çevresi

Tablo 2. Ephesos Antik Kenti Nekropolleri ve Mezarları

Nekropol Alanı	Yeri ve Tarihi	Mezar Tipleri
Panayır Dağı ve Çevresindeki Mezarlar	Panayır Dağı'nın doğusundaki oda mezar M.S. 2 – 6 y.y.	A-Oda Mezar (9 adet sanduka) B-Lahit Mezar C-Ostothek Mezar
	Panayır Dağı'nın kuzeyindeki gladyatör mezarları M.S. 2 y.y.	A-Basit Toprak Mezar
	Damianus Stoa mevki M.S. 1– 6 y.y.	A-Oda Mezar B-Lahit Mezar
Bülbül Dağı ve Çevresindeki Mezarlar	Tümülüs M.Ö. 1. y.y.	
Sarıkaya Mevkii	Ephesos yukarı şehrin güney doğusu M.S. 2-5.y.y.	A-Oda Mezar B-Lahit Mezar
Liman Nekropolü	Liman Ovası Mevkii M.S. 2-6. y.y.	A-Oda Mezar
	Arvalya Kanal İçi Mevki M.S. 2. y.y.	
Ephesos Kent İçi Mezarları	Lukas'ın Mezarı M.S. 2. y.y.	Anıt Mezar
	Oktogon Mezarı M.Ö. 1. y.y. ikinci yarısı	Anıt Mezar
	Celsus Mezar Anıtı M.S. 2. y.y. ilk çeyreği	Anıt Mezar

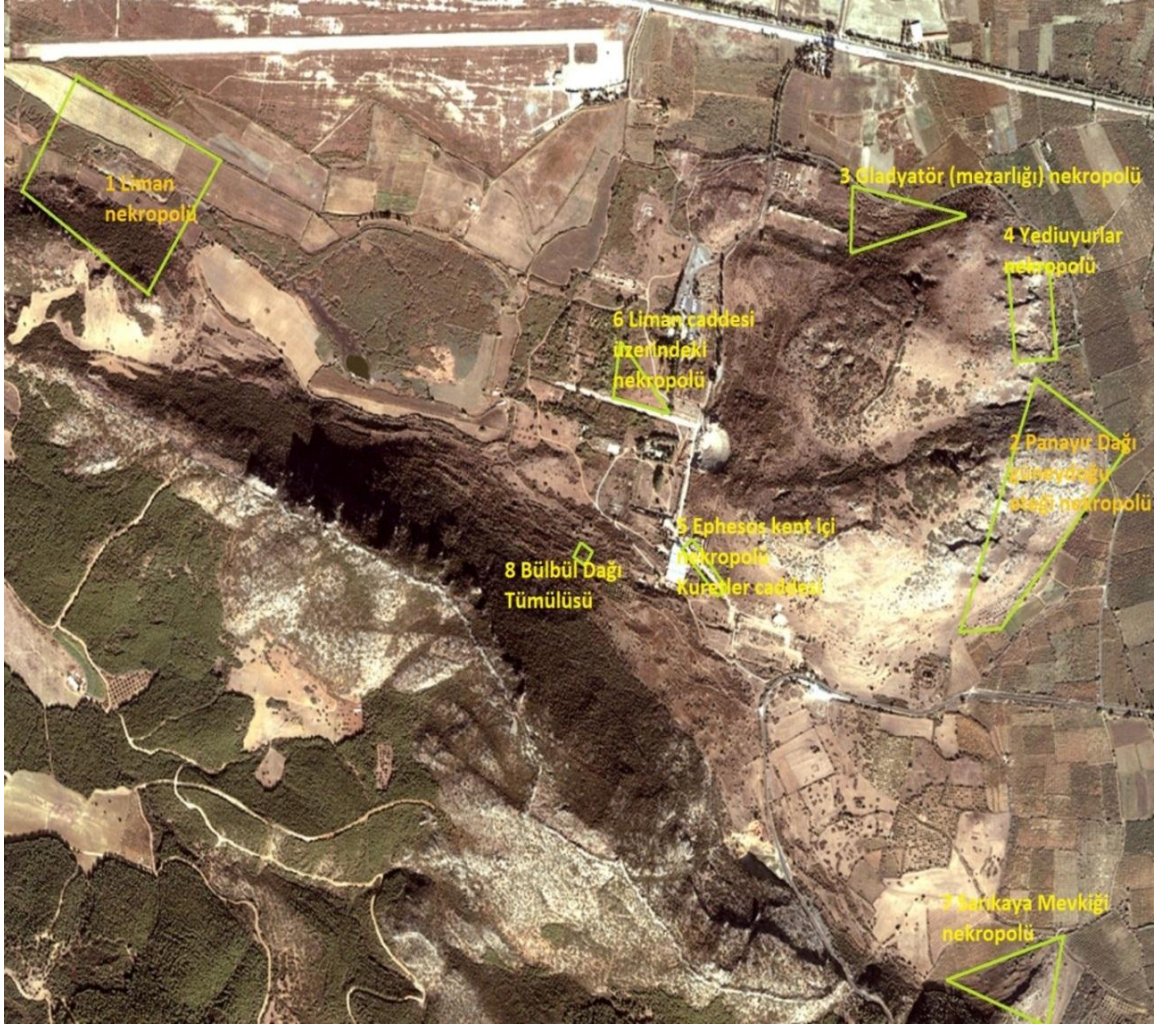
Res. 1. Ephesos antik kenti Hellenistik Dönem şehir planı.

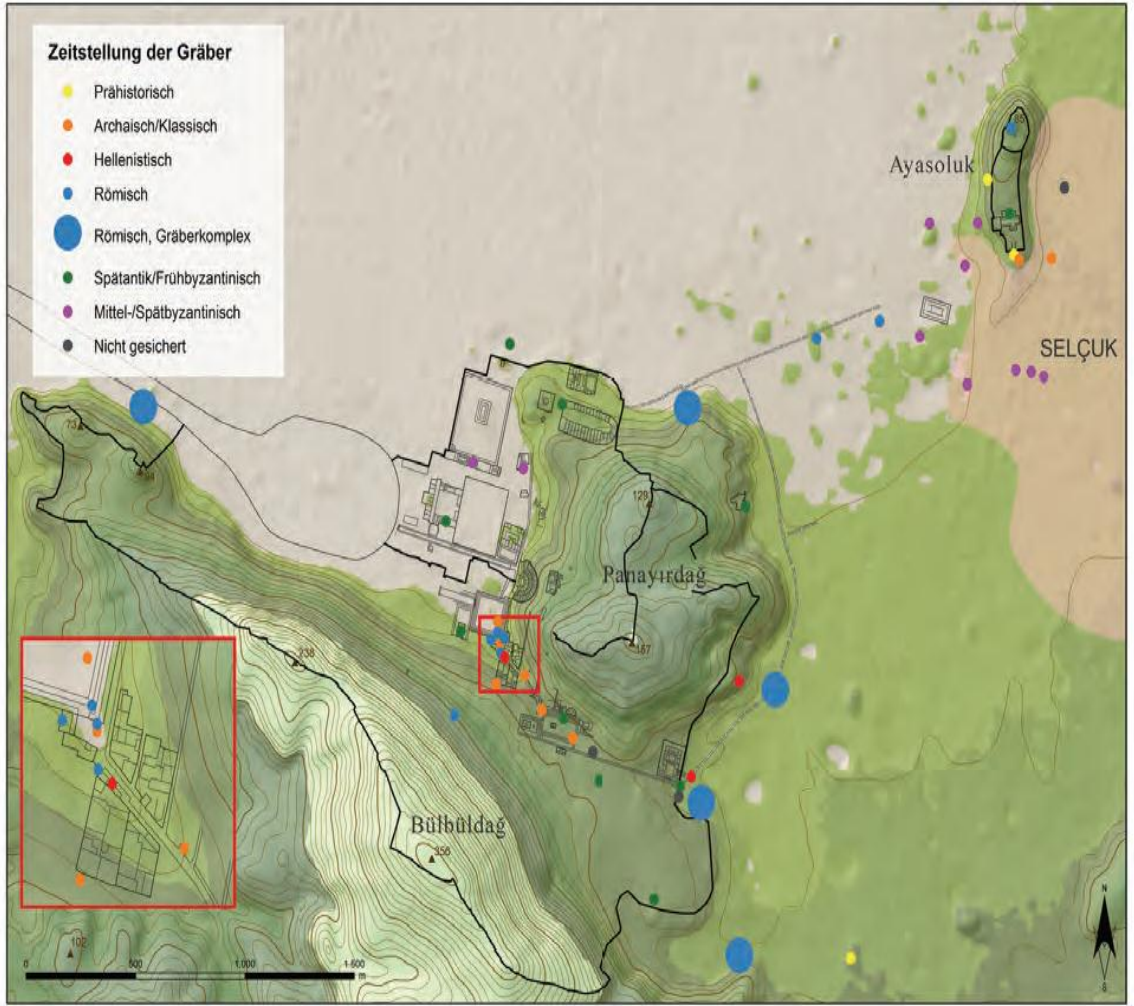
Res. 2. Ephesos antik kenti Roma İmparatorluk Dönemi şehir planı.

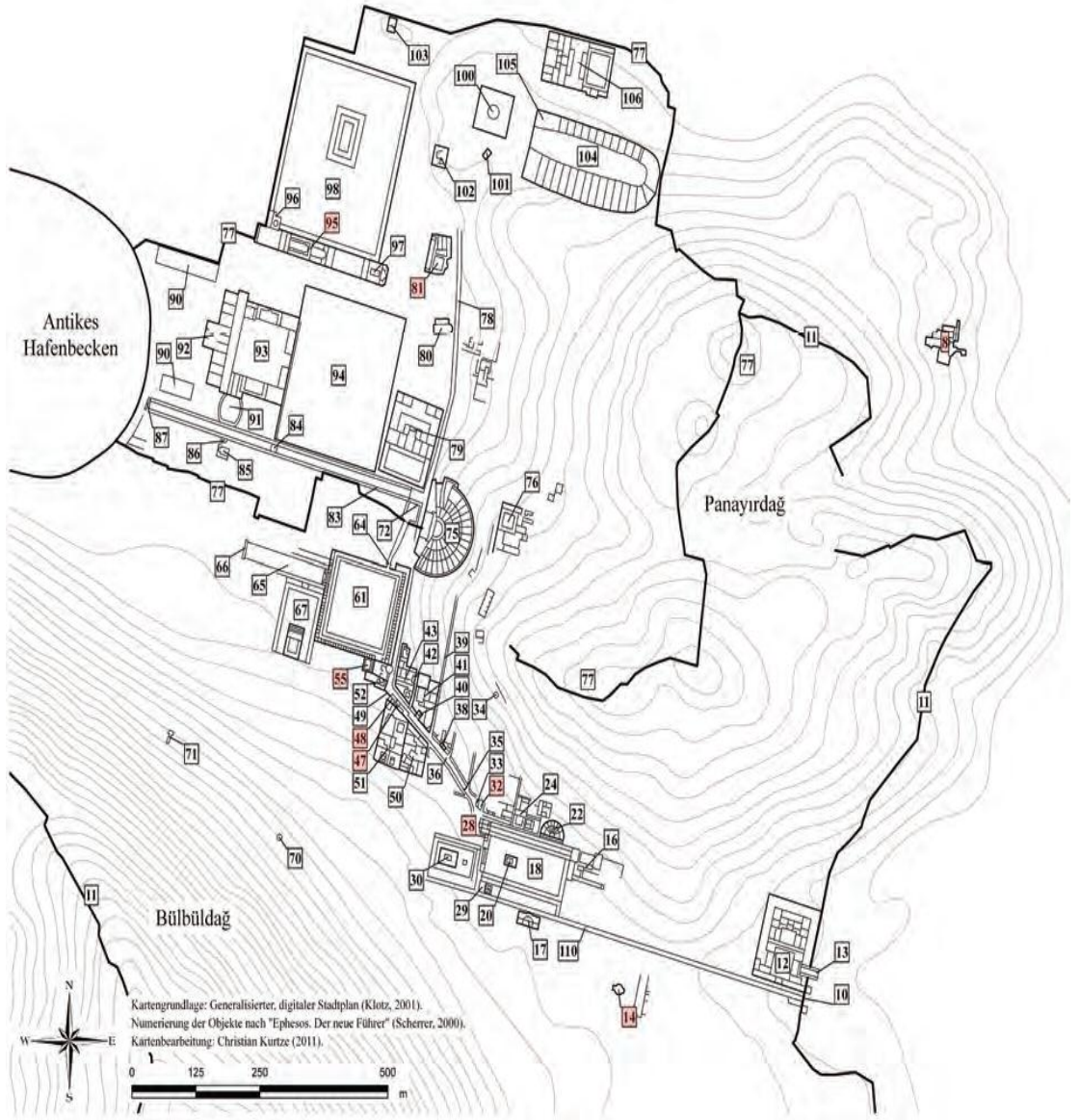
Res. 3. Ephesos antik kenti Erken Bizans Dönemi şehir planı.

Res. 4. Ephesos Nekropol alanları genel görünüm.

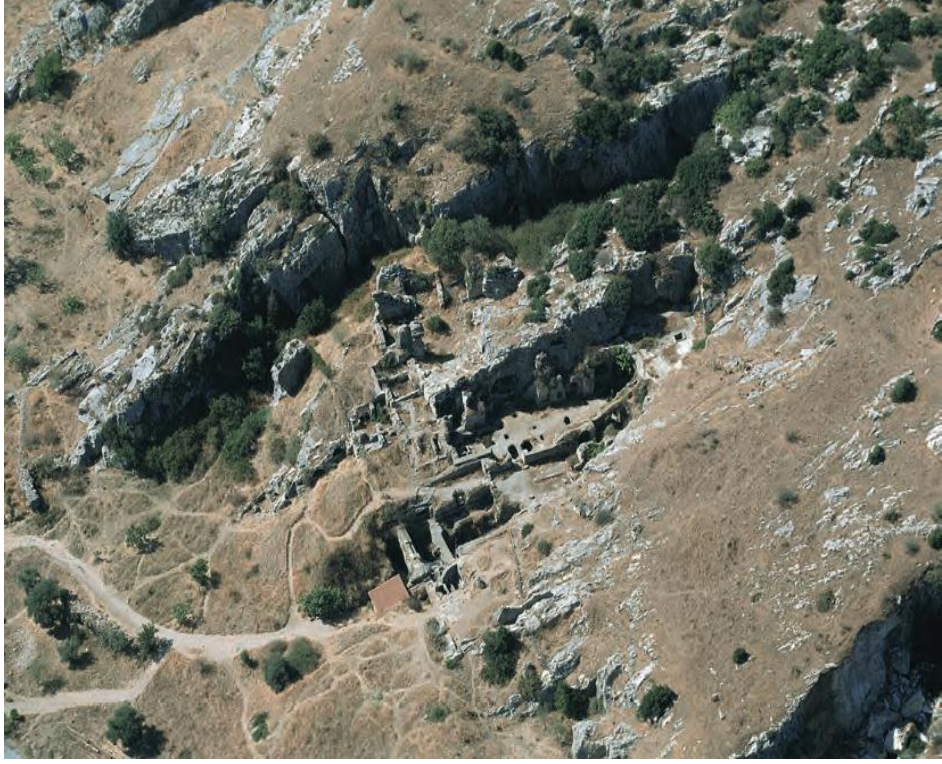

Res. 5. Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi Nekropol alanları.

Res. 6. Ephesos kent palını içinde numaralandırılmış anıt mezar yapıları.

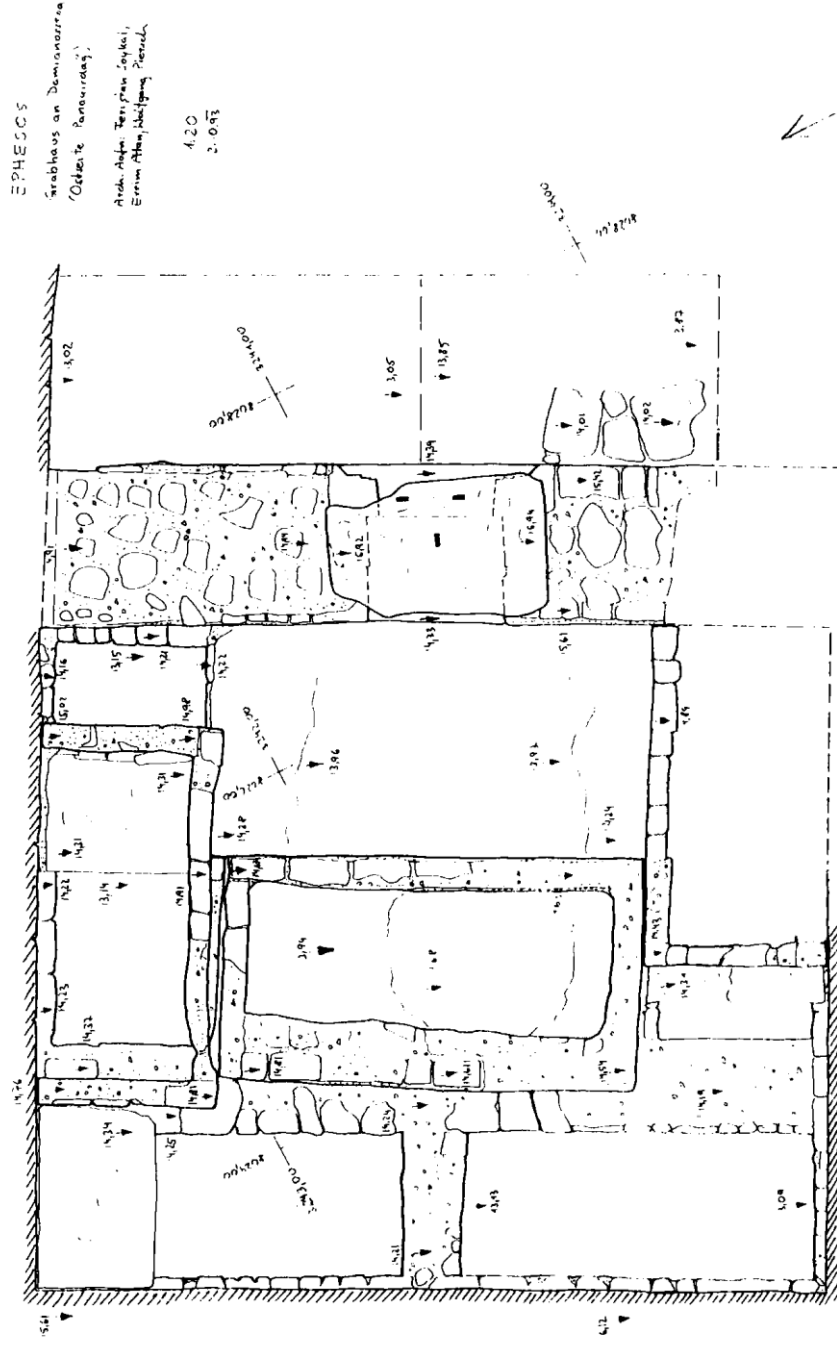
- 14-Lukas'ın Anıt Mezarı
- 15- Pollio Anıtı
- 47- Oktagon Anıt Mezarı
- 48- Adroklos Anıt Mezarı
- 55- Celsus'un Mezar Anıtı

Res. 7. Yedi Uyuyanlar mevki mezarlık alanı.

Res. 8. Yedi Uyuyanlar mevki mezarlık alanı.

Res. 9. Davut Yeriş tarlasındaki oda mezar planı.

Res. 10. Davut Yeriş tarlasındaki oda mezar.

Res. 11. Davut Yeriş tarlasındaki oda mezarın etrafında bulunan lahit.

Res. 12 . Damianus Stoa'sının yolu üzerindeki lahit.

Res. 13. Lahdin buluntuları, detay.

Res. 14. Panayır Dağı'ndaki kaya oyu mezar.

Res. 15. Panayır Dağı'ndaki tonozlu oda mezar.

Res. 16. Panayır Dağı'ndaki tonozlu oda mezarın detayı.

Res. 17. Panayır Dağı'ndaki tonozlu oda mezar.

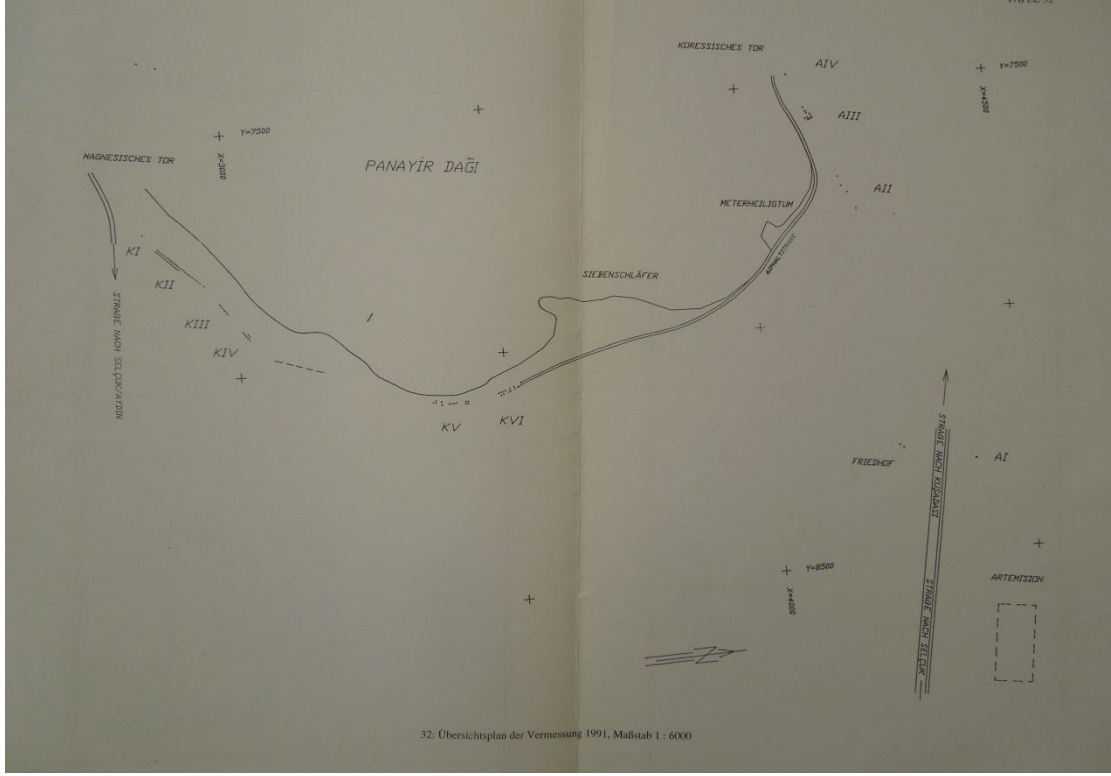
Res. 18. Panayır Dağı'ndaki tonozlu oda mezar.

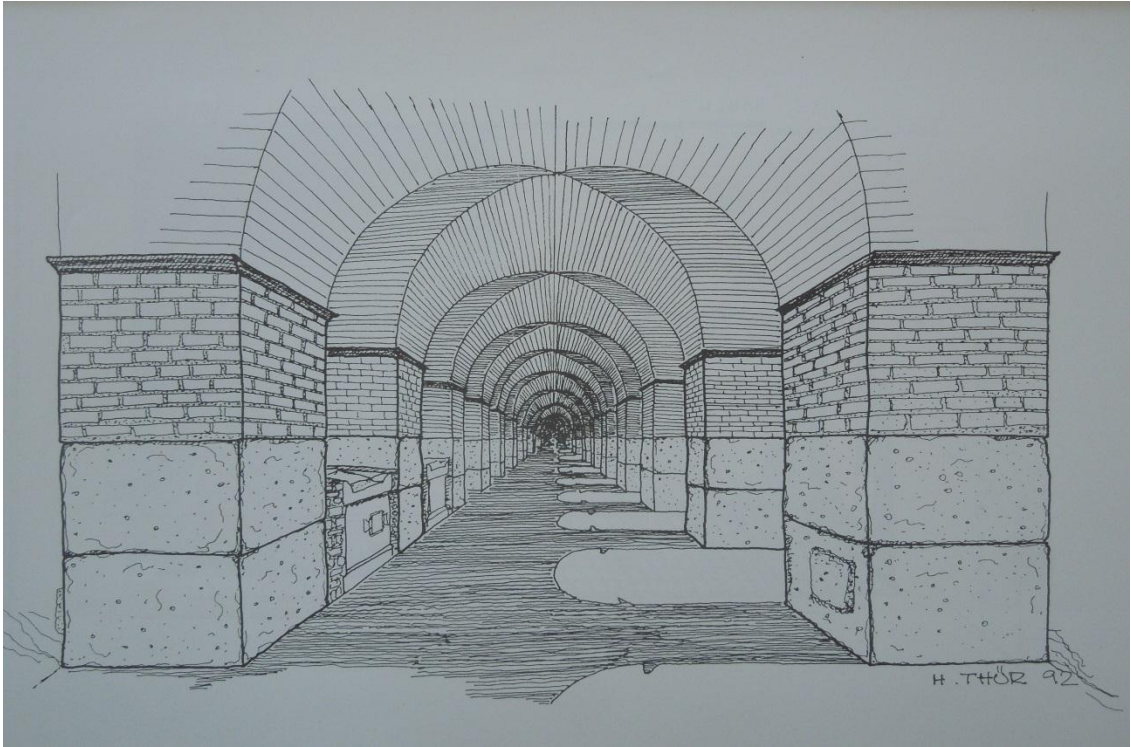
Res. 19. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen gladyatör mezarlığı.

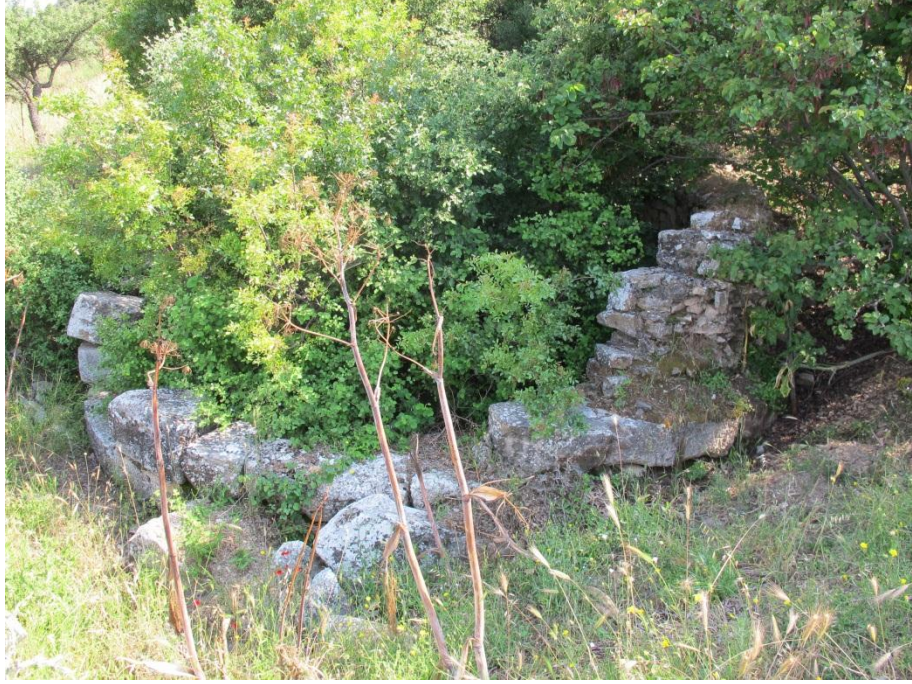
Res. 20. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait gladyatör stelleri.

Res. 21. Damianus Stoası ve çevresi gösterir çizim.

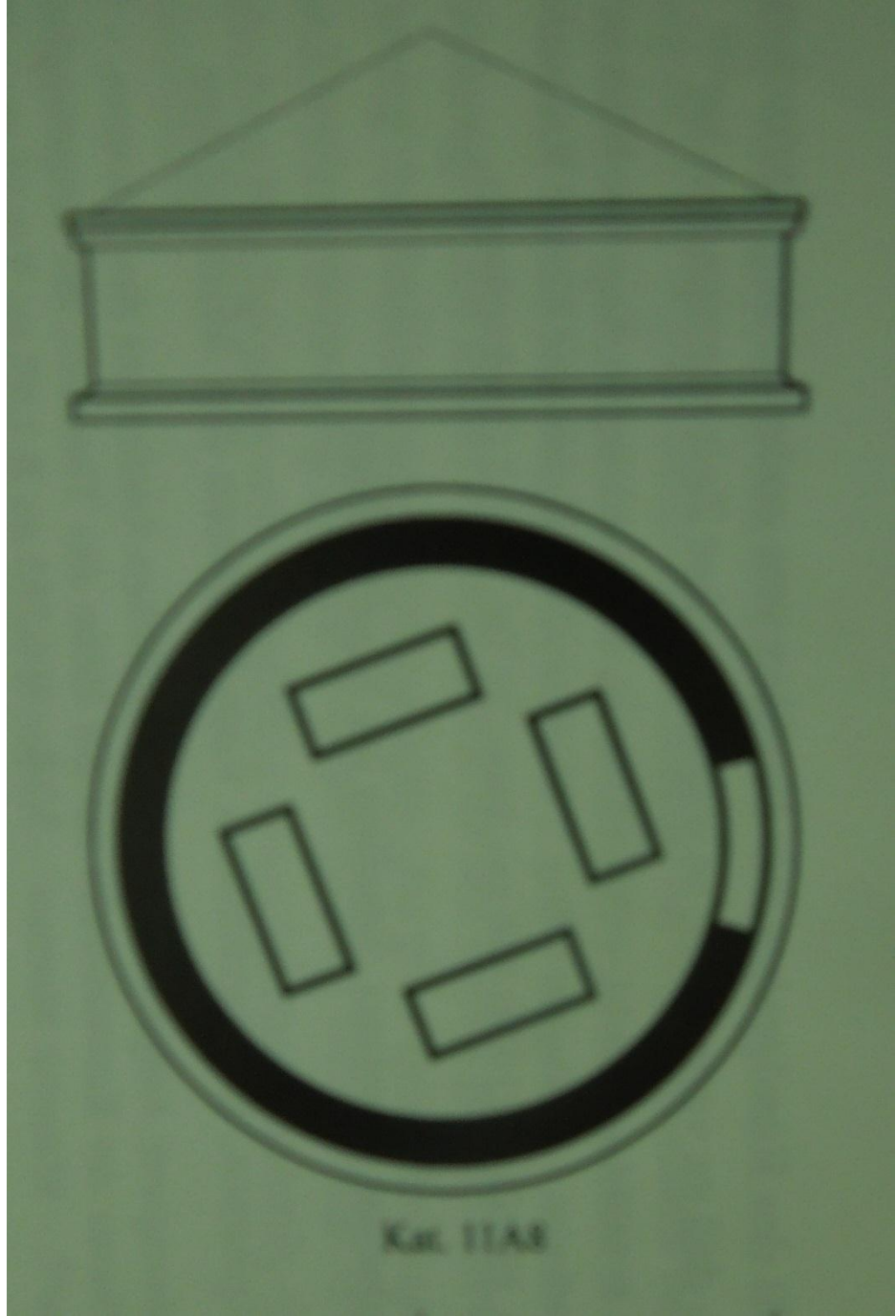
Res.22. Damianus Stoası ve çevresi gösteren çizim.

Res. 23. Bülbül Dağı'ndaki Tümülüs.

Res. 24. Bülbül Dağı'ndaki Tümülüs.

Res. 25. Bülbul Dağı'ndaki yuvarlak planlı mezarın (tümülüs) çizimi.

Res. 26. Sarıkaya mevkiindeki nekropol alanı.

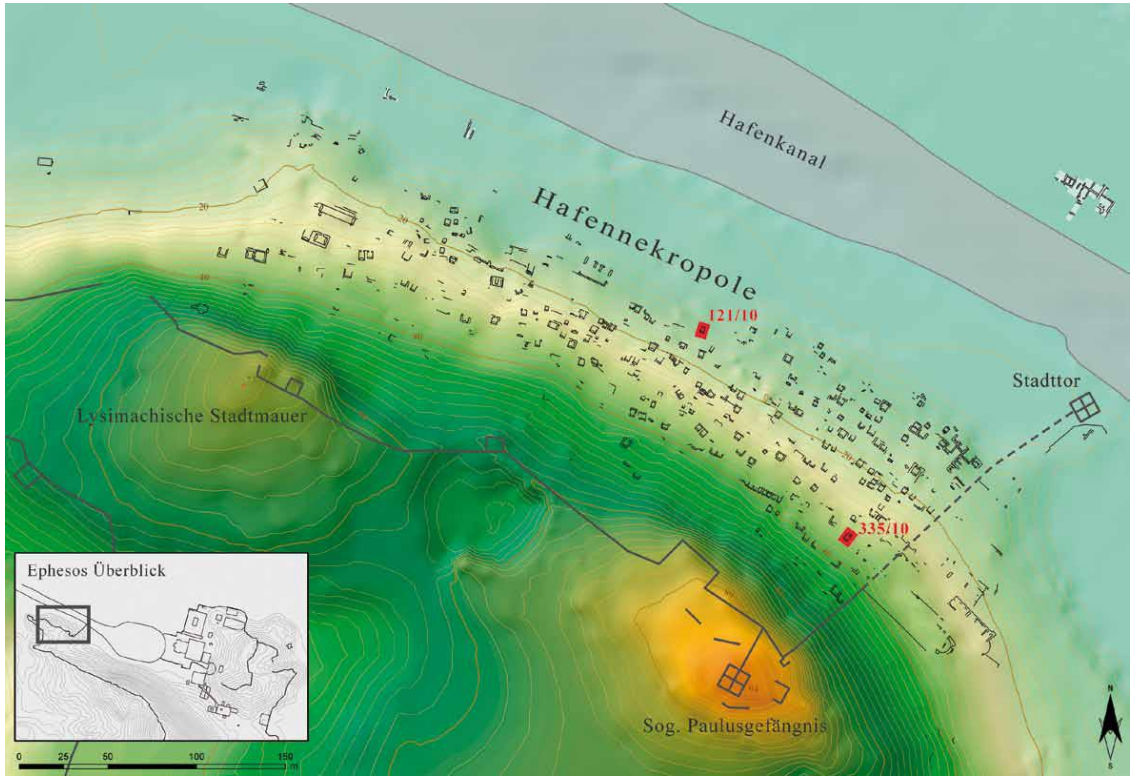
Res. 27. Sarıkaya mevkiindeki nekropol alanı.

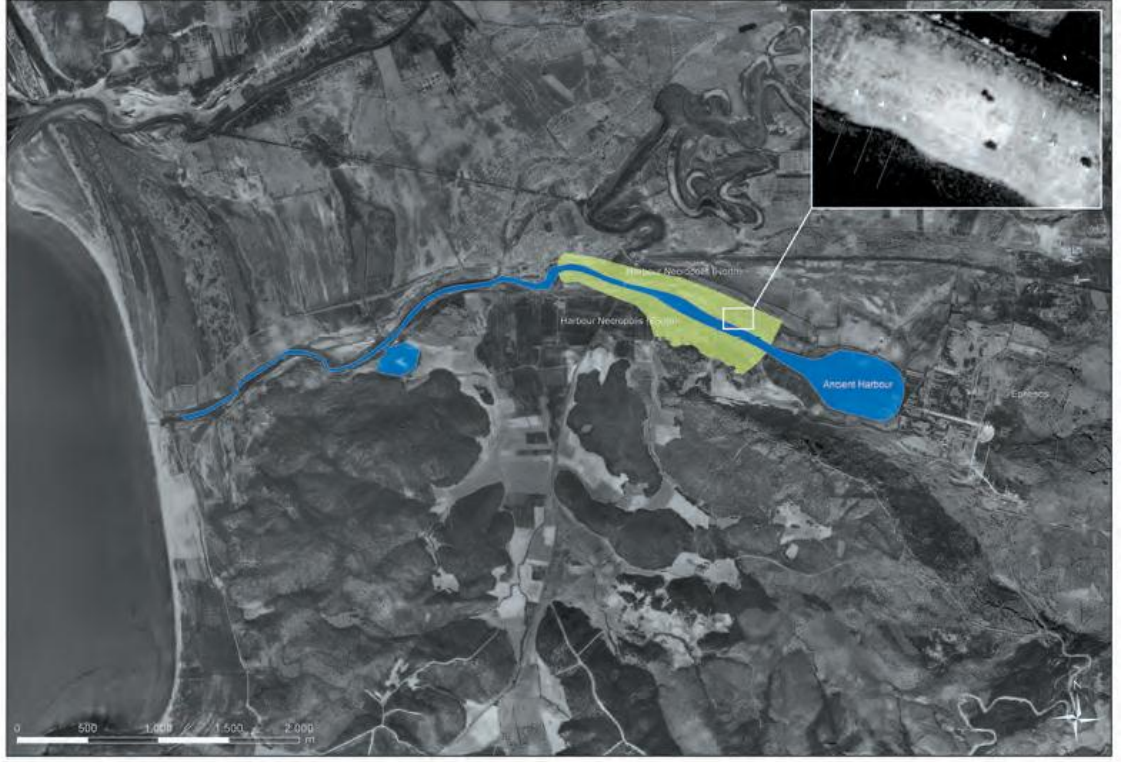
Res. 28. Sarıkaya mevkiindeki tonozlu oda mezar.

Res. 29. Bülbül Dağı'nın kuzey yamacındaki Liman Nekropolü.

Res. 30. Liman Nekropolü'ndeki çalışma alanlarının çizimi.

Res. 31. Kentin liman kanalına ait nekropol alanı.

Res. 32. Kentin liman kanalına ait nekropol alanı.

Res. 33. Liman Nekropolü'ndeki 2010 yılı kazı çalışmaları.

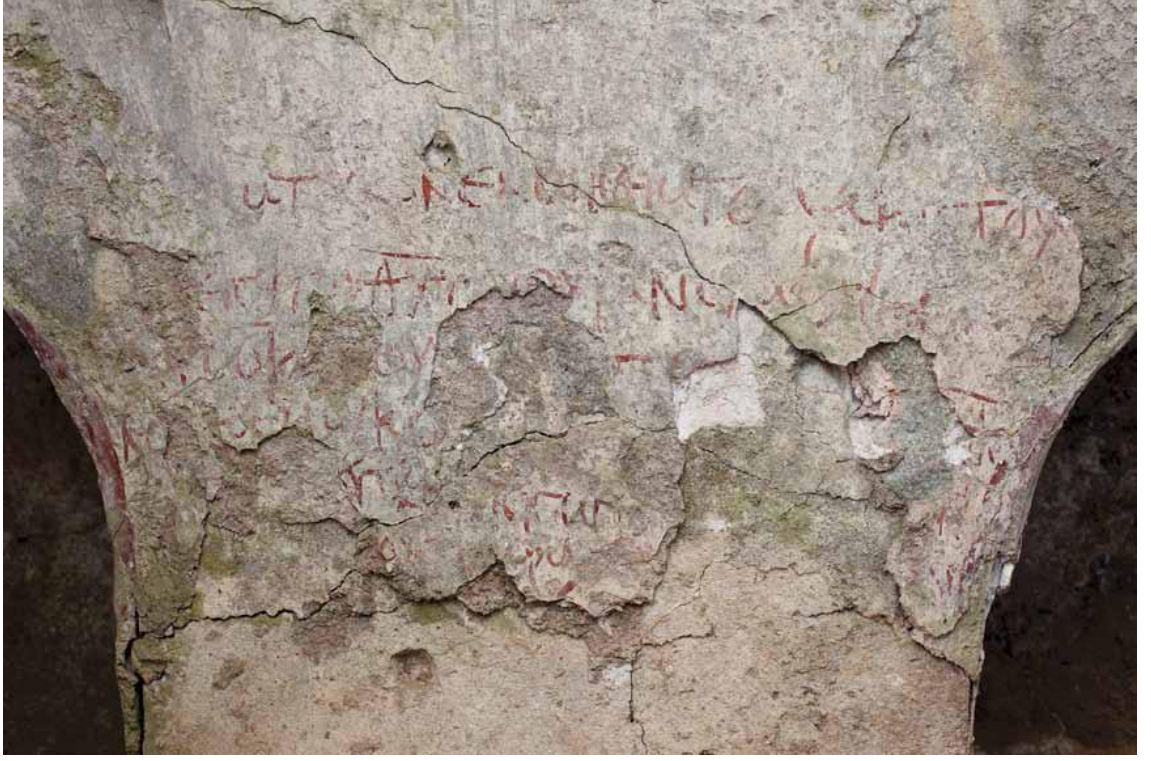
Res. 34. Liman Nekropolü'ndeki 2010 yılı kazı çalışmaları.

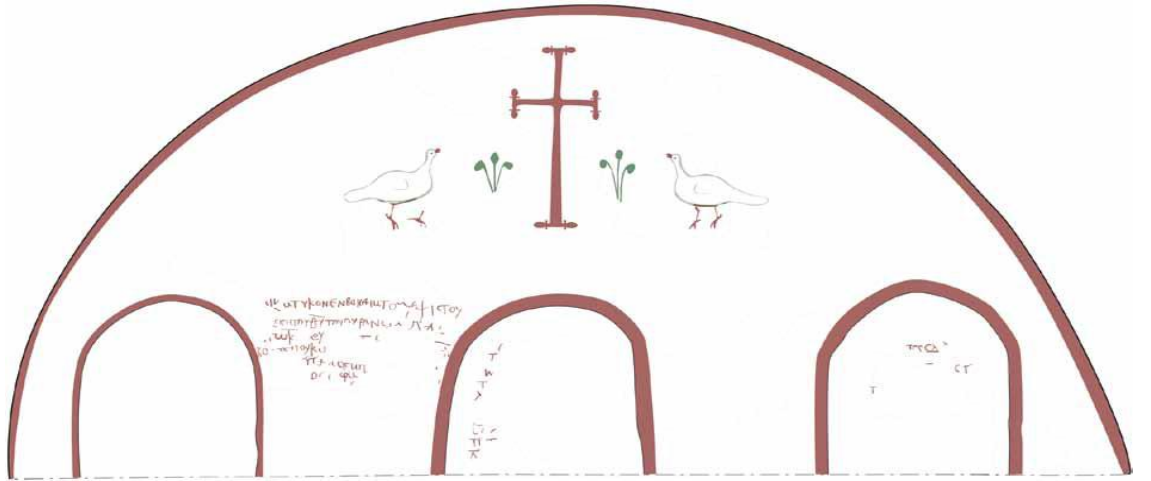
Res. 35. Liman Nekropolü'ndeki 335/10 numaralı oda mezar.

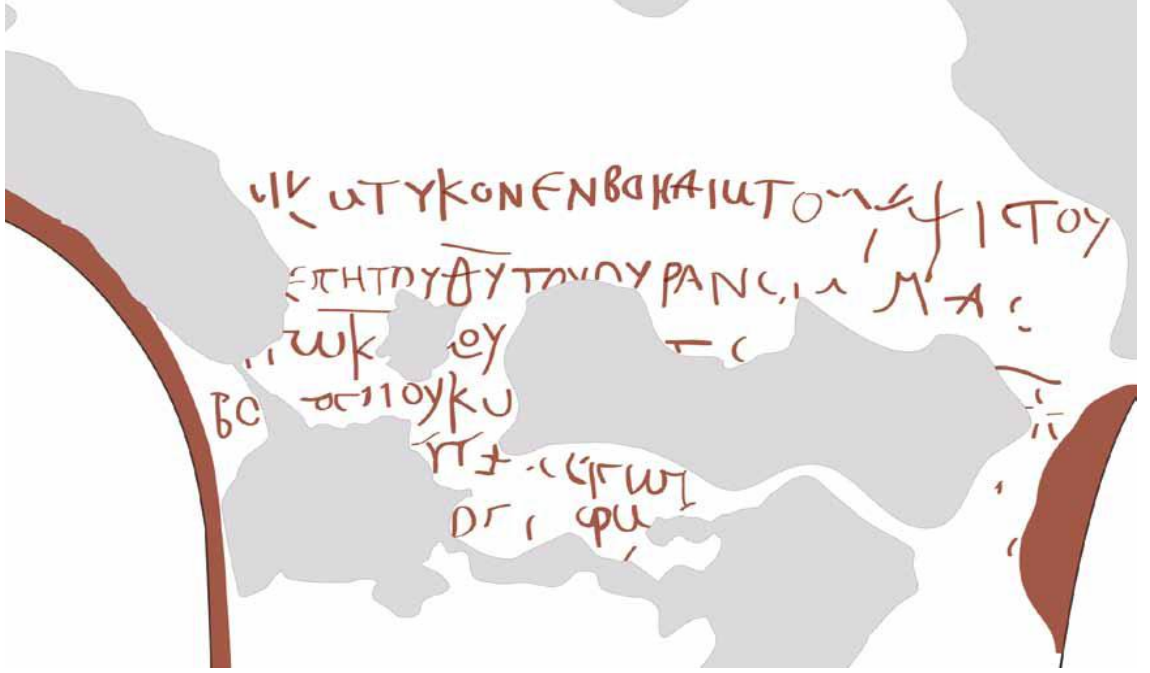
Res. 36. Liman Nekropolü'ndeki 335/10 numaralı oda mezarın içinden güney duvardaki üç niş.

Res. 37. Liman Nekropolü'ndeki 335/10 numaralı oda mezarın güney duvarındaki yazıt.

Res. 38. Liman Nekropolü'ndeki 335/ 10 numaralı oda mezarın ana duvarının çizimi.

Res. 39. Liman Nekropolü'ndeki 335/ 10 numaralı oda mezarın güney duvarındaki Grekçe yazı.

Res. 40. Liman Nekropolü'ndeki 335/ 10 numaralı oda mezarın doğu duvarındaki bezemeler.

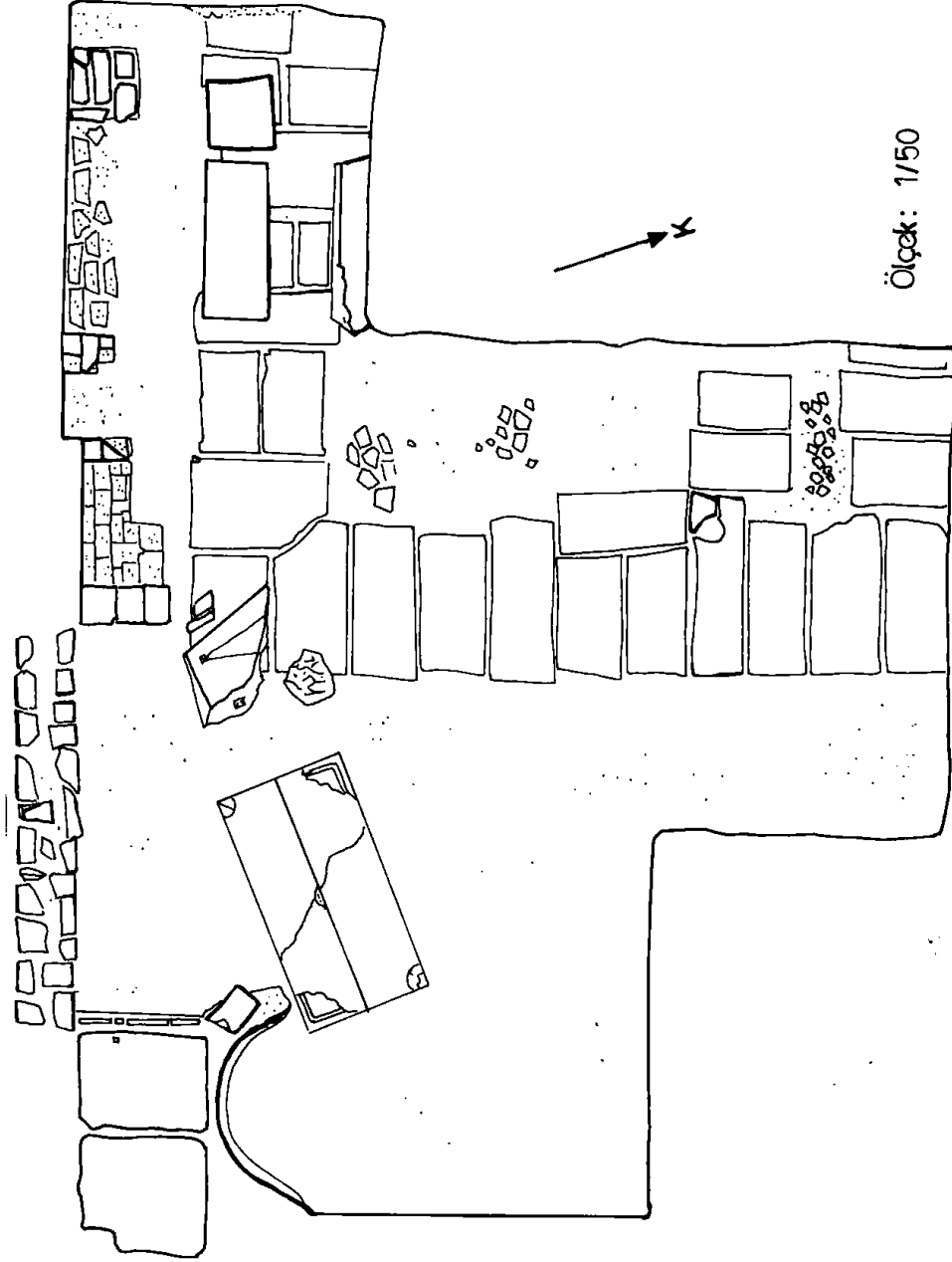

Res. 41. Liman Nekropolü'ndeki 121/10 nolu tonozlu oda mezar.

Res. 42. Liman Nekropolü'ndeki 121/10 tonozlu oda mezarın içi, detay.

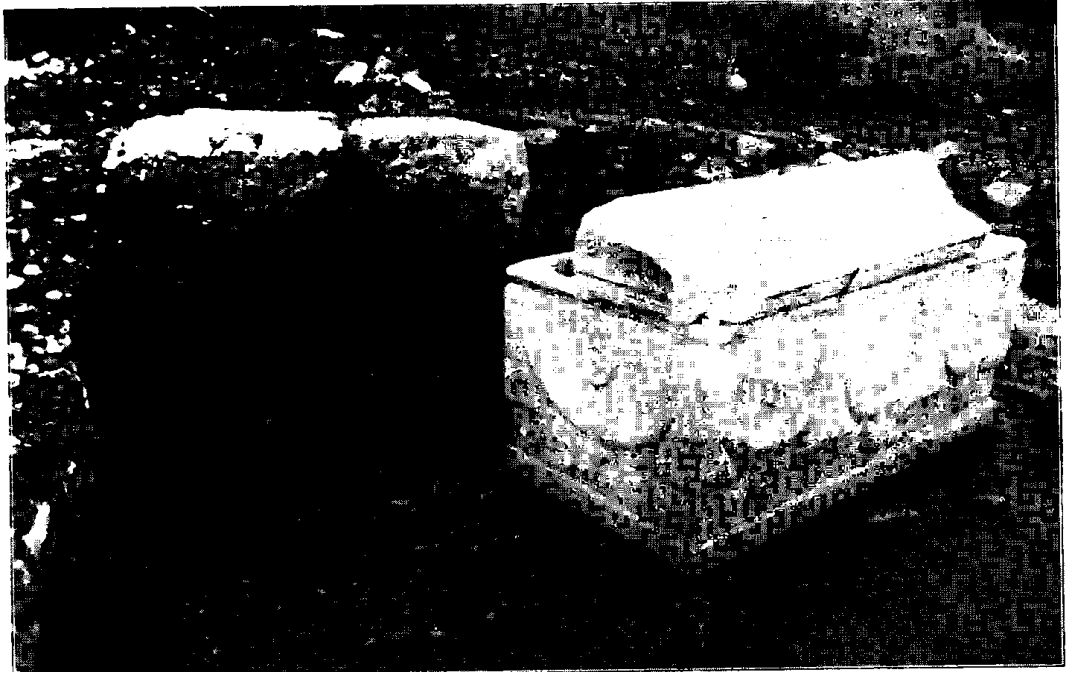

Plân: 1

Res. 43. Antik kanalda çıkarılan bir lahite ait çalışma planı.

Res. 44. Antik kanaldan çıkarılan lahdin yazıtlı ön yüzü.

Res. 45. Antik kanaldan çıkarılan lahit.

Res. 46. Yukarı şehirde bulunan yarı işlenmiş girlandlı lahit.

Res. 47. Yukarı şehirde bulunan yarı işlenmiş girlandlı lahit detayı.

Res. 48. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar.

Res. 49. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar.

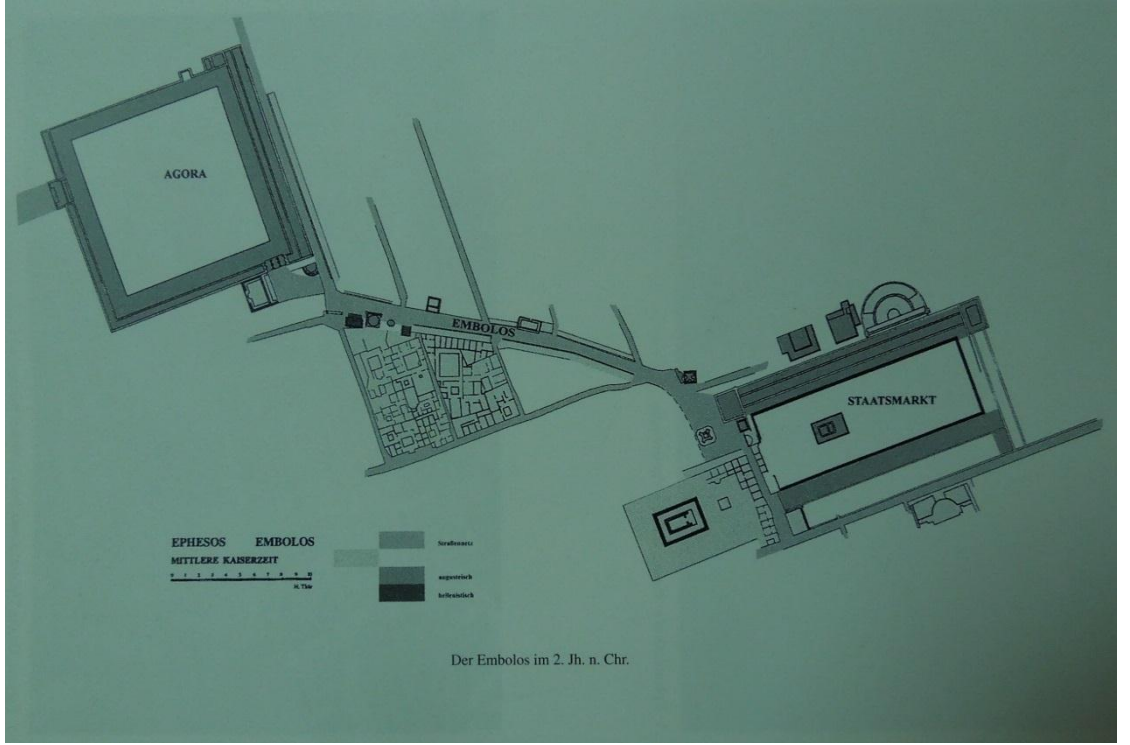
Res. 50. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar.

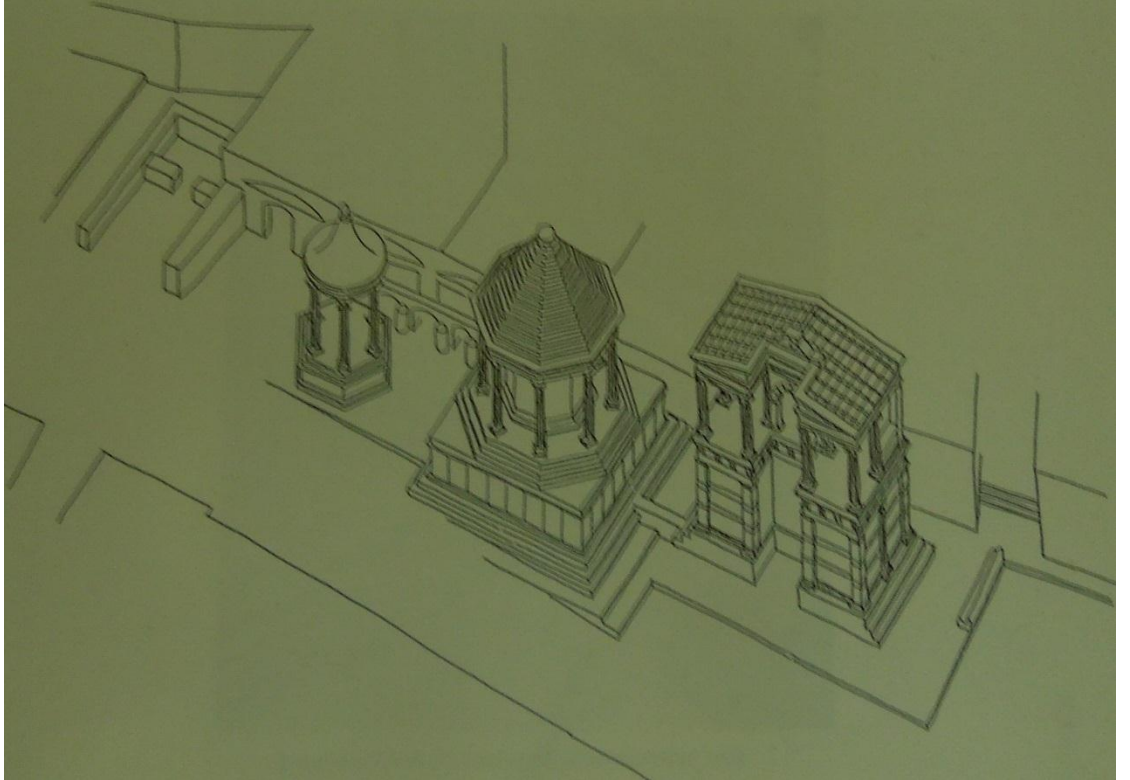
Res. 51. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezar.

Res. 52. Yukarı şehirde yer alan St. Lukas'a ait mezarın model çalışması.

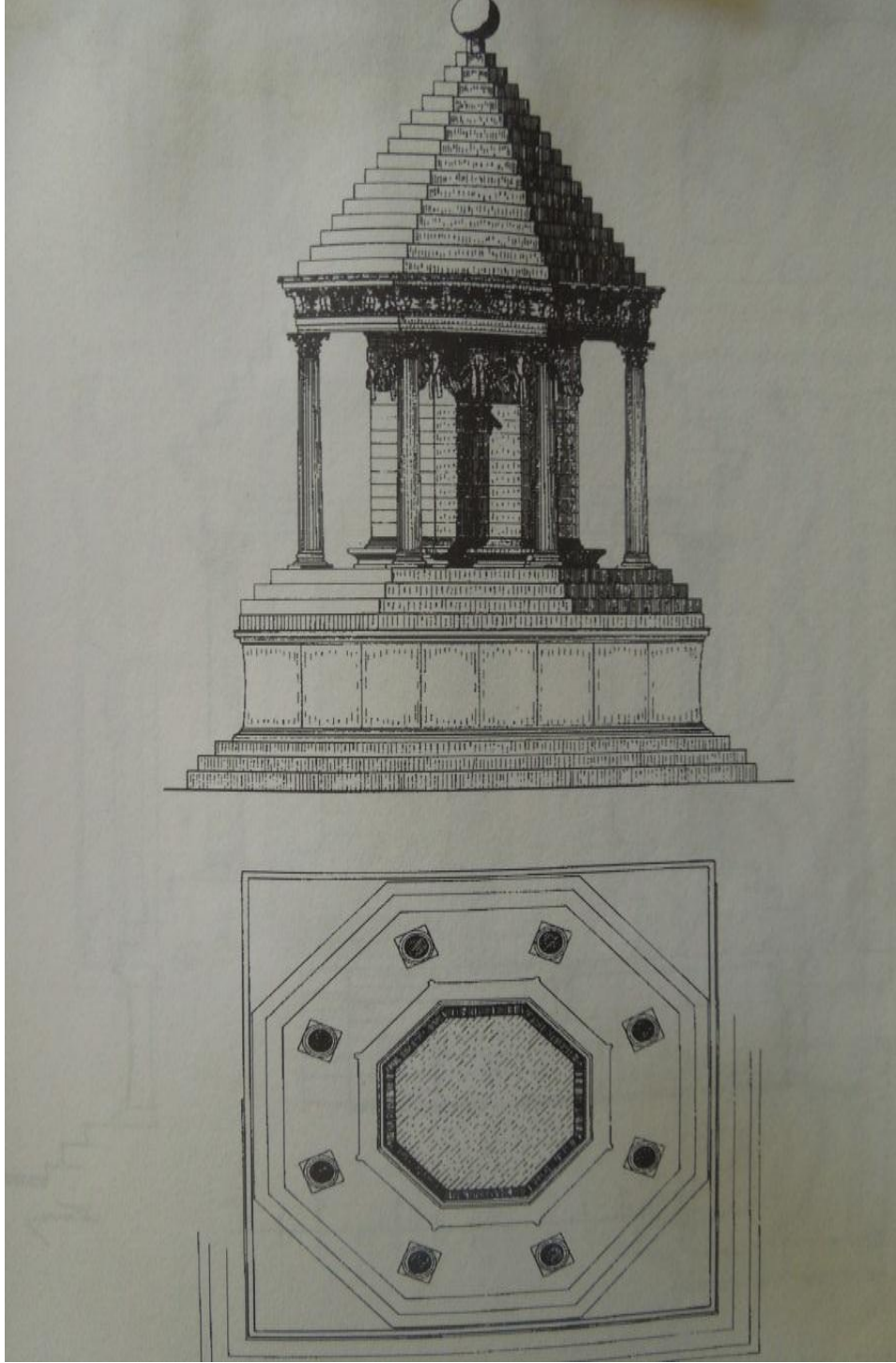

Res. 53. Kent içinde yer alan kutsal yol (embolos) üzerindeki anıt yapıların planı.

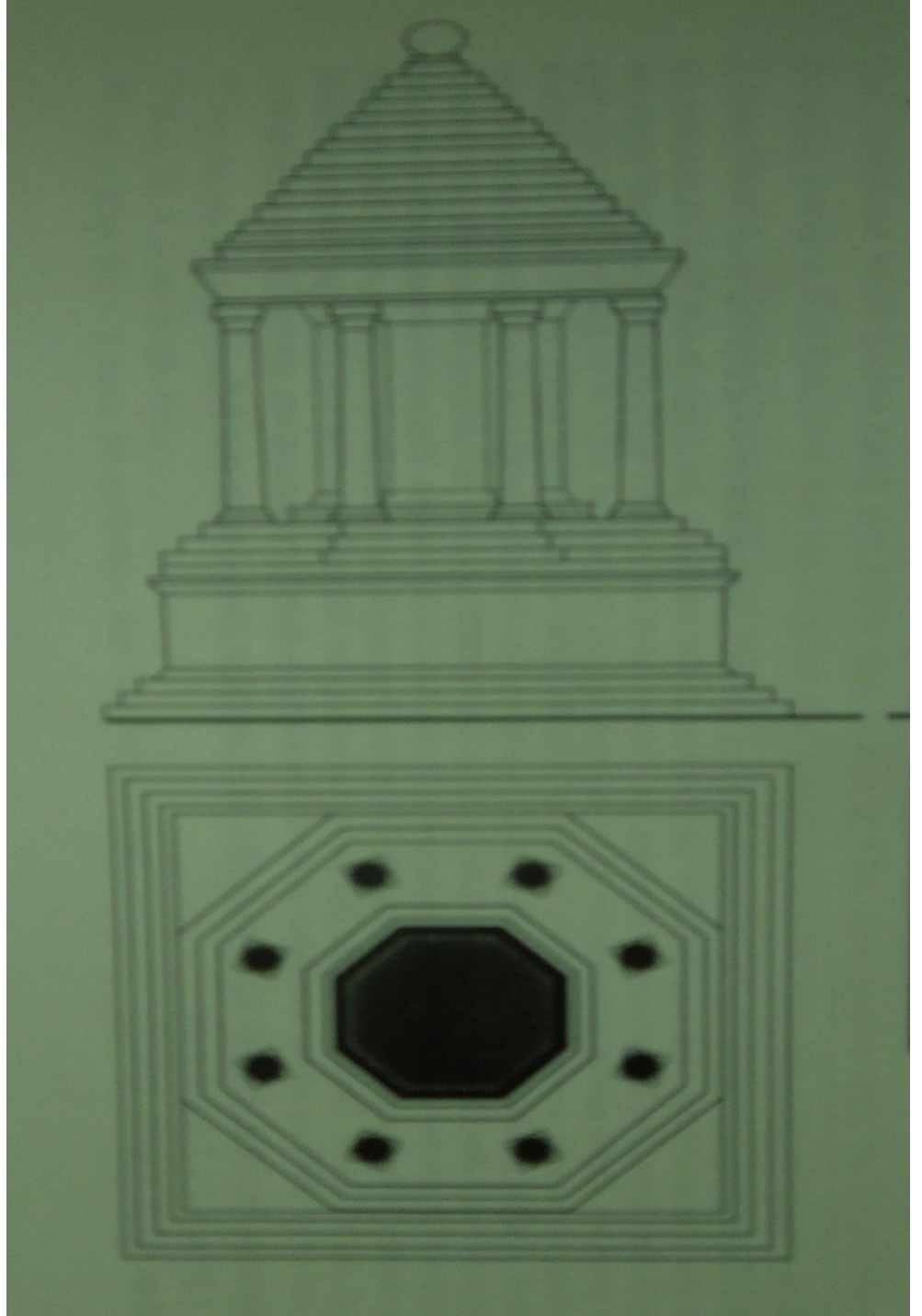

Res. 54. Kent içindeki, oratada Oktagon mezarı ve yanındaki diğer mezar anıtları.

Res. 55. Oktagon Anıt Mezarı'nın çizimi.

Res. 56. Oktagon Anıt Mezarı'nın çizimi.

Res. 57. Oktagon'un mezarı.

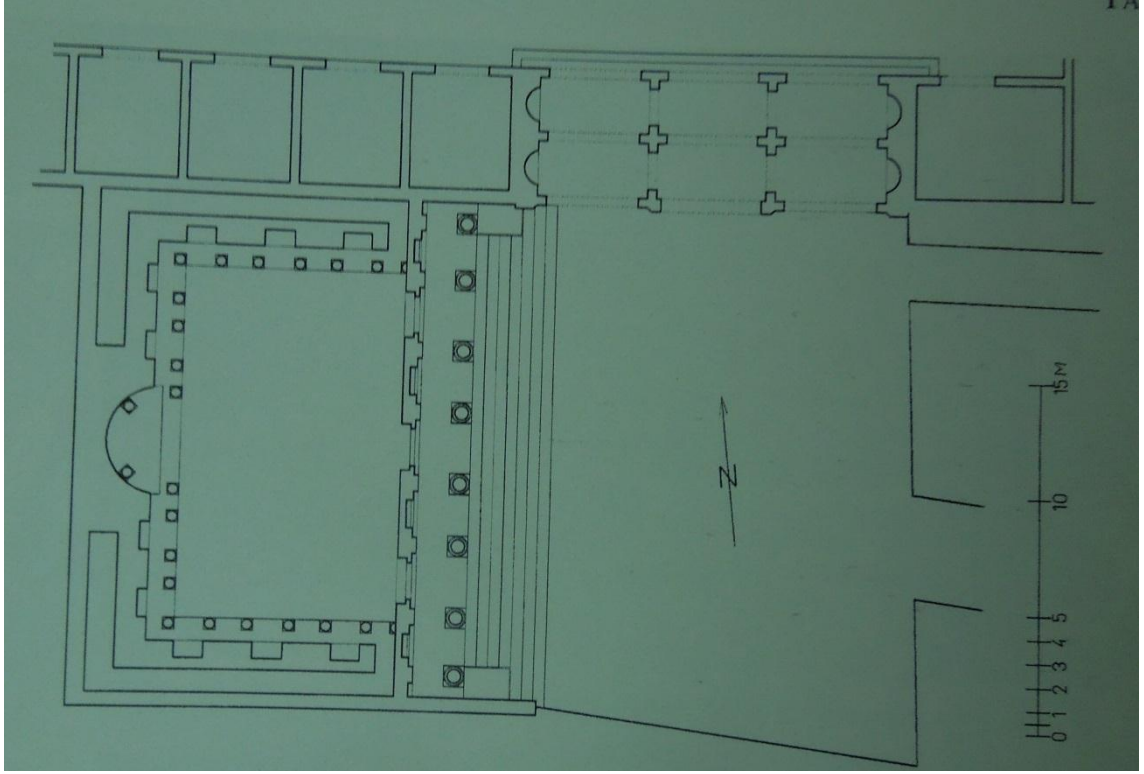
Res. 58. Oktagon'un mezarı.

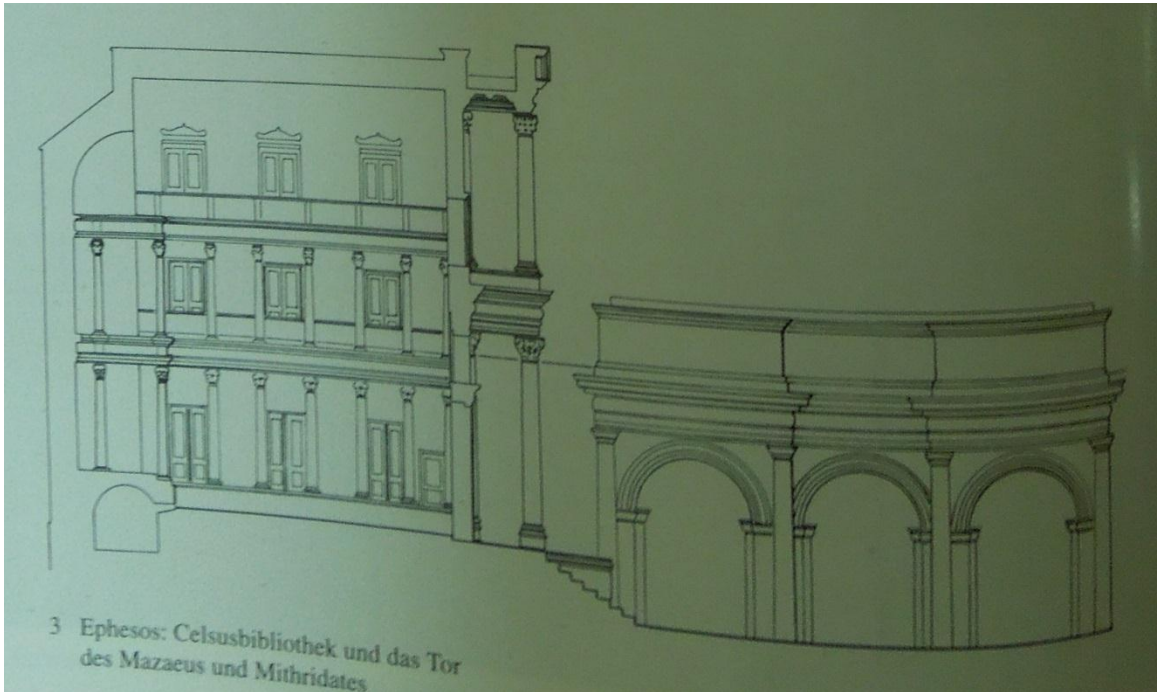
Res. 59. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphane.

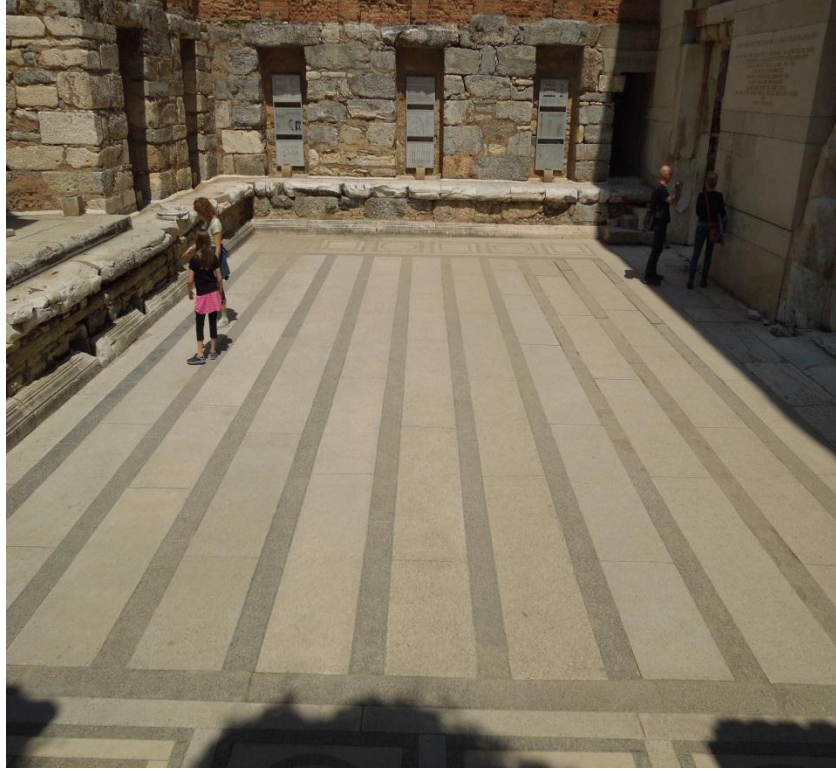
Res. 60. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphane.

Res. 61. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphanenin planı.

Res 62. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar, kütüphane ve Mithridates Kapısı'nın çizimi.

Res. 63. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezar ve üzerindeki kütüphanenin salonu.

Res. 64. Iulius Celsus Palemeonus'a ait mezara giden koridor.

Res. 65. Iulius Celsus Paemeonius'a ait lahit.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ramazan YAZICI

Doğum Yeri ve Tarihi : Selçuk, 05.21.1985

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler : Doç. Dr. Sabina Ladstatter Başkanlığındaki Ephesos Kazısı
(2008-2014)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Büyükkolancı Başkanlığındaki Ayasuluk
Kazıları (2013)

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

e-posta Adresi : ramo_085@hotmail.com

Tarih : 01.08.2014